

Geen hoer, geen onderworpen¹: Marokkaanse vrouwen zoeken hun eigen weg naar opleiding en beroep

Onderzoek naar de invloed van cultuur, opvoeding en sociaaleconomisch kapitaal op de studieloopbaan en beroepskeuze van hoogopgeleide vrouwen van Marokkaanse afkomst

Tanya El Hajji

Studentennummer: 364976

Scriptiebegeleider: Dr. Th.W.M. Veld

Tweede beoordelaar: Prof. dr. J.P.L. Burgers

Rotterdam, 31 januari 2015

Master Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid

Faculteit der Sociale Wetenschappen

Erasmus Universiteit Rotterdam

¹ De titel refereert aan een in 2002 opgerichte Franse feministische organisatie die wilde opkomen voor met name de moslima-vrouwen en meisjes die in de banlieu's leefden in een hel van intimidatie en seksuele terreur. De intimidatie bestond voornamelijk uit kledingvoorschriften (niqaab e.d.) , druk om van school te gaan en heel jong te trouwen met een man die voor hen werd uitgezocht. De talloze verkrachtingen en 'gang rapes' vormden een ware seksuele terreur. Om duidelijk te maken dat zij de onderdrukking zat waren maar dat een zekere vrijheid voor meisjes niet automatisch zou leiden tot een leven van alcohol, drugs en seksuele bandeloosheid, voerden zij als provocerende slogan: ni putes, ni soumises (noch hoeren, noch onderworpenen).

Voorwoord

Voor u ligt mijn Masterscriptie, geschreven ter afronding van mijn studie Sociologie, aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Tijdens mijn HBO opleiding Sociaal Pedagogisch Hulpverlener en tijdens het werken met jongeren binnen een justitieel kader, heb ik me bezig gehouden met het leren analyseren van de psychosociale problemen van jongeren. Ik begon steeds meer in te zien dat de sociale context waarbinnen een persoon is opgegroeid van groot belang is voor het begrijpen van de individuele ontwikkeling. Mede door deze ervaringen en vanwege mijn culturele achtergrond kreeg ik steeds meer interesse in maatschappelijke problemen zoals sociale ongelijkheid, armoede en uitsluiting. Ik wilde een bredere benadering van sociale problematiek en koos ervoor mijn kennis uit te breiden door de Premaster in Sociologie te volgen en uiteindelijk de Master Sociologie Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid.

Deze studie heeft mij mooie, leerzame en warme ontmoetingen opgeleverd met medestudenten, docenten en respondenten. De inspirerende colleges en de vakliteratuur hebben me geleerd om op verschillende manieren naar de samenleving te kijken.

Tenslotte wil ik een aantal mensen bedanken die mij hebben geholpen om deze studie met succes af te ronden. Allereerst gaat mijn dank uit naar mijn scriptiebegeleider Dr. Th. Veld voor het meedenken en bijstaven van de probleemstelling van dit onderwerp. Dank voor het geduld dat u wist op te brengen in de aanloop naar dit onderzoek. Ik denk met veel plezier terug aan de woensdagavonden waarop we allemaal samenkwamen om over dit onderwerp te discussiëren. Ik ben u dankbaar dat u zelfs na uw pensionering het scriptietraject wilde blijven begeleiden. Ook wil ik Prof. Dr. J. Burgers, als tweede beoordelaar, bedanken voor zijn feedback.

Mijn dank gaat tevens uit naar alle docenten die mij met hun inspirerende verhalen en inhoudelijke kennis wisten te prikkelen en aan het denken wisten te zetten. Tevens bedank ik alle respondenten voor hun deelname aan dit onderzoek en voor de openhartige gesprekken. Zonder hen had dit onderzoek niet tot stand kunnen komen.

Als laatste wil ik mijn sociaal kapitaal bedanken.

Dit scriptietraject had ik nooit kunnen afronden zonder de praktische en emotionele steun van mijn echtgenoot Josquin. Bedankt ook voor je geduld tijdens de momenten die je in chaos hebt doorgebracht omdat ik een deadline te halen had. Lieve schoonouders, Rian en Hein, bedankt voor jullie vertrouwen, motiverende woorden en eindeloze ondersteuning. Hein, regelmatig kwam je aanzetten met een stuk dat je gelezen had over een onderwerp dat mij op dat moment bezighield. Bedankt voor jouw bijzondere interesse in mijn studie en de interessante gesprekken. Ook bedank ik mijn schoonzus. Lieve Veerle, bedankt voor het teruglezen van het stuk.

Lieve papa, ik besef nu des te meer hoe moeilijk het voor je is geweest. Ik heb veel respect voor alles wat je voor ons gedaan hebt en de obstakels die je hebt moeten overwinnen. Lieve mama, bedankt voor je steun en dat je altijd voor mij klaarstaat.

Last but not least, bedank ik mijn lieve dochtertje Esmée voor de energie die ze me geeft om mijn studie door te zetten, zodat ik later een voorbeeld mag zijn voor haar.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
2. Onderzoeksopzet	5
2.1 Inleiding	5
2.2 Probleemstelling en deelvragen	5
3. Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie	6
4. Theoretisch kader	7
4.1 Inleiding	7
4.2 Collectivisme versus individualisme	7
4.3 Levensloop volgens Beck	8
4.4 Keuzestress en spagaat tussen thuis- en westerse cultuur	10
4.5 Opvoedingsstijl	11
4.6 Sociaal kapitaal en sociaal economische status	13
4.6.1 Sociaal kapitaal	13
4.6.2 Sociaal kapitaal in relatie tot studie- en loopbaansucces	14
4.6.3 Sociaaleconomische status	14
4.7 Tevredenheid met gemaakte keuzen	14
5. Onderzoeksmethodologie	14
5.1 Biografische interviews	14
5.2 Werven en selecteren van de respondenten	15
5.3 Attenderende begrippen	15
6. Onderzoeksresultaten	16
6.1 Beschrijving van de onderzoeksgroep	16
6.2 Achtergrondkenmerken van de respondenten	19
6.2.1 Sociaaleconomische status	20
6.3 Balanceren tussen collectivisme en individualisme	21
6.4 Sociale controle	27
6.5 Opvoedingsstijlen	32
6.6 Sociaal kapitaal in relatie tot studiesucces	37
6.7 Levensloop volgens de knutsel-, keuze- en standaardbiografie	41
6.7.1 Keuzebiografie	42
6.7.2 Knutselbiografie	44
6.7.3 Standaardbiografie	44
6.7.4 Keuzes in het verdere leven	45
6.7.5 Keuzestress	45
6.9 Tevredenheid	46
6.9.1 Tevredenheid met studie en beroepskeuze	46
6.9.2 Tevredenheid met het leven in het algemeen	48
6.9.3 Wat wil je nog voor de toekomst?	49
7. Conclusie	50
8. Discussie	54
9. Literatuurlijst	55
Bijlage 1: Attenderende begrippen	56
Bijlage 2: topic list	58

1. Inleiding

Marokkaanse jongeren zijn een veelbesproken thema in het maatschappelijk debat, veelal in negatieve zin. De praktijk wijst echter uit dat de tweede generatie migranten het helemaal niet zo slecht doet. Cijfers van het CBS (2015) laten zien dat de tweede generatie Marokkaanse jongeren hun onderwijsachterstand t.o.v. autochtone leerlingen gestaag aan het inhalen zijn. Het percentage tweede generatie leerlingen van Marokkaanse afkomst in het hoger onderwijs is de afgelopen tien jaar verdubbeld. Minstens een kwart van de tweede generatie is erin geslaagd een hogere opleiding met succes af te ronden (Crul et al., 2013).

Voor alle jongeren geldt dat er meerdere wegen naar het hoger onderwijs leiden. De snelste route is de ‘directe route’, van de middelbare school naar een HBO- of universitaire opleiding. Onderzoek laat zien dat onder leerlingen van de tweede generatie dikwijls sprake is van vertraging in de onderwijsloopbaan naar het universitair onderwijs doordat zij starten op het VMBO, doorstromen naar MBO/HAVO en via een overstap na afloop van het HBO uiteindelijk belanden op een universiteit. Dit wordt ook wel *onderwijsstapelen* genoemd. De overgang naar het hoger onderwijs is voor velen echter heel precair. Tweede generatie allochtone leerlingen stromen weliswaar vaker, via het mbo, door naar het hoger onderwijs dan autochtonen, maar vallen wel vaker uit of wisselen van opleiding (Crul & Hering, 2008). Dit zou zowel te maken kunnen hebben met de context waarin ze zijn opgegroeid als met de vooropleiding.

Mijn onderzoek richt zich op hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen uit de tweede generatie. Ik ben geïnteresseerd in de overwegingen die hebben geleid tot hun keuze voor een bepaalde studie en voor een bepaald beroep en welke rol anderen daarbij hebben vervuld als voorbeeld, stimulans of hinderpaal. Daarbij is de achterliggende vraag in hoeverre deze Marokkaanse vrouwen zich hebben geëmancipeerd en in hoeverre zij zich hebben laten leiden door traditionele kaders en culturele waarden. Ik wil met name achterhalen hoe zij omgaan met traditionele culturele verwachtingen enerzijds en de verwachtingen en vooroordelen die de Westerse samenleving ten aanzien van hen koestert anderzijds.

Het is aannemelijk dat de respondenten die in dit onderzoek centraal staan, hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen uit de tweede generatie, voornamelijk zijn opgegroeid in gezinnen met een minder gunstige sociaaleconomische achtergrond en binnen een sociaal netwerk dat in veel gevallen sterk gericht is op de eigen etnische groep. Hun sociale omgeving heeft nog sterk aanwezige normen en waarden die zo nu en dan op gespannen voet staan met de waarden in de Nederlandse samenleving. Dit alles weerhoudt een aanzienlijk deel van de tweede generatie er niet van om toch, al dan niet met een omweg, een stap te wagen naar het hoger onderwijs en een hbo- of wo-opleiding met succes af te ronden.

Dit onderzoek heeft als doelstelling de onderliggende mechanismen van het keuzeproces van hoogopgeleide tweedegeneratie Marokkaanse vrouwen te beschrijven en sociologisch te interpreteren. De subjectieve betekenisgeving van de respondent vormt hiervoor het basismateriaal. Het is denkbaar dat de beoordeling die een respondent achteraf geeft aan haar studie- en beroepskeuze een rol speelt in haar tevredenheid met het leven als volwassene.

Om te komen tot een goede analyse van hun levensloop en de mechanismen die daarin een rol hebben gespeeld maak ik gebruik van de sociologische theorie inzake sociaal kapitaal en de sociaaleconomische status evenals de culturele achtergrond en de opvoeding. Het doorlopen traject wordt getypeerd aan de hand van de verschillende zogenoemde biografieën die Ulrich Beck onderscheidt, namelijk: de standaard-, de keuze- en de knutselbiografie.

In de hierna volgende paragrafen worden de verschillende theorieën evenals de biografieën van Beck besproken. Zij vormen attenderende begrippen in het te verrichten onderzoek.

2. Onderzoeksopzet

2.1 Inleiding

Het doel van dit onderzoek is te achterhalen vanuit welke overwegingen bepaalde keuzes tot stand zijn gekomen en hoe tevreden de respondenten zijn wanneer ze hierop terugkijken. Hierin maak ik onderscheid tussen de mening van de respondent en de sociologische analyse hiervan.

De verwachting is dat deze vrouwen zich in een spagaat bevinden tussen het verwachtingspatroon op het gebied van onderwijs- en beroepsloopbaan van hun ouders en gemeenschap enerzijds en anderzijds de verwachtingen en eisen die de Nederlandse samenleving aan hen stelt anderzijds.

2.2 Probleemstelling en deelvragen

Hiermee kom ik tot de volgende probleemstelling:

Op welke manier hebben culturele achtergrond, sociaal kapitaal, opvoeding en sociaal economische status invloed gehad op de levensloop van hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen uit de tweede generatie? Hoe (on)tevreden zijn ze wanneer ze hierop terugkijken?

Voor het beantwoorden van de probleemstelling zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

1. Hoe zijn de respondenten omgegaan met de discrepantie tussen de traditionele thuiscultuur en de dominante cultuur daarbuiten? Welke bijzondere obstakels (bijvoorbeeld discriminatie) hebben zij moeten overwinnen en welke bijzondere meevallers (bijvoorbeeld op grond van hun Marokkaanse achtergrond) hebben zij gekend?
2. Hoe zijn de respondenten omgegaan met de druk die zij ervaren hebben om te voldoen aan bepaalde (culturele) verwachtingen vanuit de eigen gemeenschap?
3. In hoeverre heeft opvoedingsstijl de studie- en loopbaankeuzes beïnvloed?
4. Welke personen hebben invloed gehad op de keuzes die de respondenten hebben gemaakt inzake studie- en beroepsloopbaan?
5. In hoeverre heeft de sociaaleconomische situatie de studie- en loopbaankeuzes beïnvloed?
6. Vanuit welke overwegingen zijn hun keuzes met betrekking tot studie en beroep tot stand gekomen.
7. Kan de wijze waarop die keuzes tot stand zijn gekomen getypeerd worden als standaard-, keuze- of knutselbiografie?
8. Hoe (on)tevreden zijn de respondenten met het afgelegde traject en hun huidige situatie?

3. Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie

Dit onderzoek is om verschillende redenen zowel wetenschappelijk als maatschappelijk relevant.

Er is veel onderzoek verricht naar de (onderwijs)achterstand van de gemiddelde Marokkaanse vrouw. Naar degenen die wel succesvol zijn in het onderwijs en beroep is minder onderzoek verricht (elitesproject.eu/pathways-to-succes/Netherlands).

De dominante gedachte in het publieke debat is dat jonge Marokkaanse vrouwen zich onvoldoende emanciperen en sterk gericht blijven op traditionele waarden en normen. De aanname heerst dat ouders een autoritaire opvoedingsstijl hanteren die met name gericht is op het naleven van de regels die binnen hun, op de islam gebaseerde cultuur, heerst. Een stimulerend thuisklimaat dat gericht is op het afronden van een (hoge) opleiding of het vergroten van de kansen in de maatschappij, zou als minder belangrijk worden gezien. Onderzoek wijst echter uit dat steeds meer Marokkaanse vrouwen een hogere opleiding weten af te ronden.

Blijkbaar zijn individuele Marokkaanse vrouwen, ondanks hun mogelijk ongunstigere uitgangspositie, wat nog moet blijken uit het onderzoek, toch in staat succesvol te zijn in opleiding en beroep.

Het is mijn bedoeling om de structurele factoren die hieraan ten grondslag liggen bloot te leggen.

De identificatie van dergelijke factoren kan handvatten bieden om de onderwijs en beroepsloopbaan van de Marokkaanse vrouw en vergelijkbare groepen te verbeteren. Hier valt dus nog veel (maatschappelijke) winst te behalen.

Omdat de onderzoeksresultaten veel persoonlijke informatie zullen bevatten wordt inzicht geboden in de gezins- en omgevings situatie en de totstandkoming van keuzeprocessen in het leven van de respondenten. Dit biedt inzicht in het proces van individualisering en emancipatie onder hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen en in de manier waarop zij een balans proberen te vinden tussen traditionele waarden enerzijds en westerse waarden anderzijds. Tevens geeft het inzicht in de factoren die een positieve bijdrage hebben geleverd aan hun school- en beroepsloopbaan.

Met dit onderzoek wil ik specifieke mechanismen blootleggen in relatie tot een aantal theorieën waaronder opvoedingsstijl, de invloed van sociaal kapitaal en sociaal economische status, of de verschillende biografieën van Beck en hiermee een bijdrage leveren aan nieuwe theorievorming omtrent dit thema. Reeds bestaande theorieën zouden hierdoor weerlegd kunnen worden. Het is bijvoorbeeld goed mogelijk dat de levensloop van een hoogopgeleide Marokkaanse vrouw niet te typeren valt als een specifieke biografie waar Beck over spreekt. Onderscheid moet m.i. worden gemaakt tussen 1) de respondent die een bepaalde “schizofrene biografie” doorloopt die enerzijds bestaat uit het zich met betrekking tot bepaalde thema’s conformeren aan traditionele waarden en anderzijds aan de normen en waarden van de Westerse cultuur en 2) de respondent die volgtijdelijk verschillende biografieën doorloopt, bijvoorbeeld iemand die start met een keuzebiografie om vervolgens, na het huwelijk, terug te vallen in het traditionele rolpatroon van een standaardbiografie.

Leeswijzer

Hoofdstuk 4 bevat het theoretisch kader. Hierin wordt de culturele achtergrond van de respondenten besproken alsmede de concepten opvoedingsstijl, sociaal kapitaal en sociaaleconomische situatie. Vervolgens wordt er in hoofdstuk 5 nader ingegaan op de onderzoekopzet en methodologie van dit onderzoek. Daarna worden in hoofdstuk 6 de resultaten van dit onderzoek beschreven, om vervolgens in hoofdstuk 7 te eindigen met de conclusie. Hierin worden de belangrijkste bevindingen van dit onderzoek uiteengezet en bediscussieerd.

4. Theoretisch kader

4.1 Inleiding

Dit onderzoek heeft betrekking op de mechanismen die een rol spelen bij de levensloop van hoog opgeleide Marokkaanse vrouwen, toegespitst op hun studie- en beroepskeuze. In dit hoofdstuk wordt de relevante literatuur weergegeven en ingedeeld per theoretisch concept. In paragraaf 4.2 start ik met een beschrijving van de culturele achtergrond van de respondenten en de discrepantie met de individualiseringstendens die ten grondslag ligt aan de keuzevrijheid die de huidige Westerse maatschappij biedt. Binnen een collectieve gemeenschap heerst er vaak een sterke sociale controle, de druk die daarvan uitgaat wordt in paragraaf 4.3 besproken. In paragraaf 4.4 worden de verschillende opvoedingsstijlen binnen de gezinnen besproken waarna er in paragraaf 4.5 ingegaan wordt op de rol van sociaal kapitaal en sociaaleconomische status op de ontwikkelingskansen van hoogopgeleide Nederlandse vrouwen met een Marokkaanse achtergrond. In paragraaf 4.6 worden de verschillende biografieën doorgenomen aan de hand van Beck.

4.2 Collectivisme versus individualisme

De tweede generatie Marokkaanse vrouwen, die in dit onderzoek centraal staan, komen over het algemeen uit een traditioneel gezinssysteem. Binnen zo'n systeem was de overgang naar volwassenheid relatief voorspelbaar en vooraf uitgestippeld: de individuele jongere had weinig 'inspraak' omtrent het 'pad' dat moest worden afgelegd. Met name van meisjes en vrouwen werd verwacht dat zij de culturele, aan de islam gerelateerde, traditionele rolpatronen voortzetten. Dochters werden al op jonge leeftijd door hun moeders voorbereid op hun huwelijkse verplichtingen. Wanneer zij lichamelijk gezien 'volwassen' waren werd er traditiegetrouw een huwelijkspartner voor hen gekozen. Het sociaal netwerk van veel Marokkanen in Nederland is dusdanig uitgebreid dat veel families elkaar van achternaam 'kennen'. Uit recent onderzoek blijkt dat (Pels, 2010) veel Marokkaanse gezinnen vooral bezig zijn met wat anderen van ze vinden en er alles aan doen om gezichtsverlies en aantasting van de eer te voorkomen. Angst, roddels en wantrouwen bepalen in veel gevallen de opvoeding. Kinderen leren niet wat niet mag, maar vooral hoe ze 'verkeerde zaken' moeten achterhouden en verbergen (Pels, D. 2010). Rabia Bouhalhoul (2008), moeder en integratiedeskundige bij de gemeente Rotterdam, deed een oproep aan Marokkaanse ouders om hun gezag niet meer van bovenaf te laten gelden en mee te denken met hun kinderen, naar hen te luisteren, hen te vertrouwen en de dialoog aan te gaan.

Het naleven van culturele tradities is een lastige opgave in een land waarin deze tradities haaks staan op de eigen, Westerse waarden. Om te kunnen participeren in de Nederlandse samenleving wordt van jonge vrouwen verwacht en is het ook een noodzaak, dat zij bepaalde Westerse waarden internaliseren. Daarnaast moeten jonge vrouwen van Marokkaanse afkomst leren omgaan met vooroordelen van autochtone Nederlanders over hun culturele en islamitische achtergrond, denk aan het dragen van een hoofddoek, hetgeen bovendien niet in alle beroepssectoren toegestaan wordt. Dus niet alleen binnen de eigen gemeenschap heersen er normen over hoe de vrouw zich behoort te gedragen. Ook de Nederlandse samenleving heeft haar eigen, Westerse, verwachtingen.

Sunier stelt dat jonge allochtonen gevangen zitten in de ene wereld (het land van herkomst), terwijl de andere wereld (Nederland), hen uitnodigt om als autonoom individu te handelen. Zij zitten in een spagaat, waarbij ze enerzijds verleid worden door de vrijheid die de geïndividualiseerde samenleving hen biedt, maar anderzijds 'geprogrammeerd' blijven door de traditionele, collectivistische cultuur van het ouderlijk milieu' (Sunier, 2004).

Sunier wijst er op dat ‘de islam’, die een cruciale rol speelt binnen deze collectivistische cultuur, is uitgegroeid tot de spreekwoordelijke tegenpool van het westerse individualisme. Hij stelt echter dat er in de praktijk wel degelijk sprake is van individualisering van moslims (Sunier, 2004). Een cruciale factor bij individualisering is de mate waarin men zich sociaaleconomisch en sociaal-cultureel emancipeert. Kinderen van migranten - de zogenaamde tweede generatie migranten - laten vaak spectaculaire vormen van intergenerationele mobiliteit zien. Meisjes van wie de moeder nog analfabeet is weten zich op te werken tot advocaat of dokter. Het kiezen van de juiste opleiding speelt hierin uiteraard een cruciale rol (Sunier, 2004).

Veel eerste generatie ouders stimuleren hun kinderen om een goede opleiding af te ronden om zo hoger op de maatschappelijke ladder terecht te komen (Coenen, 2001). Wat veel ouders echter niet beseffen is dat een hogere opleiding doorgaans zelfontwikkeling, zelfreflectie en (economische) emancipatie bij hun dochter tot gevolg heeft (Pels, 2005). Studenten zullen de traditionele waarden die botsen met deze aspecten steeds kritischer benaderen en zelfs verwerpen. Zij kiezen steeds meer voor zichzelf in plaats van voor het collectief. Het tegenovergestelde is echter ook goed denkbaar: dat ze niet kiezen voor bepaalde opleidingen of beroepen omdat deze strijdig zouden kunnen zijn met de wens om de familie-eer hoog te houden. Zo stond er in de Volkskrant van 1 augustus 2015 een stuk over Sifan Hassan, topsporter atletiek en moslima. Zij ziet zichzelf als een slechte moslima omdat atletiek in korte broek beoefend wordt terwijl de Koran voorschrijft dat een vrouw zich moet bedekken. “Ik wil graag een goede moslim worden, maar dan zou ik moeten stoppen met hardlopen(...), mijn moeder gaat echt niet accepteren dat ik hardloop en dat ik er zo bij zit(...)”. Deze discrepantie tussen loyaal blijven aan de eigen tradities en aanpassen aan meer westerse normen is een belangrijk aspect van dit onderzoek.

4.3 Levensloop volgens Beck

De biografie of levensloop kan men beschrijven als de opeenvolging van ingrijpende levensgebeurtenissen zoals de schoolopleiding, de eerste baan, de keuze voor een levenspartner en het krijgen van kinderen. Onze biografie wordt beïnvloed door het geheel van de sociale relaties en de maatschappelijke context waar we deel van uitmaken. Beck (1992) karakteriseert drie soorten levenslopen: de standaardbiografie, de keuzebiografie en de knutselbiografie.

Binnen een traditionele samenleving zijn de keuzes die jongeren maken veelal gebaseerd op de waarden en opvattingen van het collectief (Hofstede, 1991,2004). Binnen een traditioneel Marokkaans gezinssysteem is de overgang van jeugd naar volwassenheid al door de ouders uitgestippeld en hebben, met name de meisjes, weinig inspraak. De algemene opvatting is dat jongeren uit een traditionele cultuur zich in hun keuzes meer laten sturen door de normen en waarden zoals die bestaan in de verschillende klassen waartoe zij worden gerekend. Ulrich Beck noemt dit het vormgeven van het leven volgens een standaardbiografie. Een standaardbiografie verwijst naar de relatief voorspelbare en traditionele overgang van jeugd naar volwassenheid. Levensfasen als onderwijs volgen, werken, trouwen, kinderen krijgen, vertonen daarbij een vast patroon.

De Marokkaanse respondenten, die in dit onderzoek centraal staan, zijn veelal opgegroeid binnen een collectivistische gezinsstructuur die dit soort traditionele klasse- en sekse-specifieke normen in sterke mate kent. Het is bijvoorbeeld niet gebruikelijk dat meisjes een (hogere) opleiding volgen met de mogelijkheid om te emanciperen en een (financieel) onafhankelijk bestaan op te bouwen. Uit onderzoek blijkt echter dat ook binnen traditionele familiestructuren de standaardlevensloop breuken begint te vertonen. Marokkaanse ouders hechten steeds meer waarde aan een goede opleiding, ook voor hun dochters. Waar vroeger het huwelijk als statussymbool gezien werd is dat nu het eerst afronden van een goede opleiding. Een kanttekening die hierbij gemaakt moet worden is dat niet alle hoge opleidingen dezelfde status hebben. Medische, juridische en economische studies staan het hoogst aangeschreven binnen deze groep.

Volgens Du Bois-Reymond (1992) komt de standaardbiografie vooral voor bij meisjes en bij mensen uit de lagere sociale klasse. Jongeren met een standaardbiografie kiezen een opleiding en beroep die passen bij de familietraditie en het eigen sociaal milieu.

Beck (1992) markeert levensgebeurtenissen als de keuze voor een beroep en het huwen als ankerpunten in de standaardbiografie maar tekent daarbij aan dat ze als vastomlijnde gebeurtenissen aan het verdwijnen zijn. Volgens Beck bepalen instituties als het schoolsysteem, het werkrooster en de openingstijden van de crèche de keuzes die het individu maakt. De mogelijkheid om de eigen biografie vorm te geven, de individualisering, is volgens hem steeds meer een geïnstitutionaliseerde praktijk geworden, met andere woorden mogelijk gemaakt door maatschappij en politiek.

De keuzebiografie vindt zijn oorsprong in het huidige westen en is het resultaat van maatschappelijke ontwikkelingen als de toegenomen aandacht voor het individu, zelfbewustheid, assertiviteit en de nadruk op de eigen verantwoordelijkheid. De keuzebiografie heeft zich tot norm ontwikkeld: die opleiding en dat beroep worden gekozen die optimaal bij de eigen capaciteiten en interesses passen (Evenhuis, 2002). Jongeren maken op grond van individuele overwegingen bewuste keuzes met betrekking tot belangrijke levensgebeurtenissen. De keuzebiografie kenmerkt zich door een langer durend overgangstraject – adolescentie - naar de volwassenheid. In deze keuzebiografie wordt de traditionele volgorde van leren/studeren, baan, samenwonen/trouwen, gezin, niet noodzakelijk gevolgd. De realisatie van de keuzebiografie blijkt vooral voor jongens uit de hogere milieus mogelijk (Du Bois-Reymond, 1992). De rol van de familie binnen het postmoderne familiesysteem is voor veel jongeren niet meer dezelfde als voorheen. Misschien nog wel even groot, maar anders – niet dwingend maar stimulerend. Er is sprake van een ongekende vrijheid in de vormgeving van het eigen leven. De keuzebiografie vormt in dat opzicht een contrast met de standaardbiografie.

Een voorwaarde voor het vormgeven van een keuzebiografie is dat de jongere in staat is om zelf keuzes te maken die passen bij zijn persoonlijkheid en interesse. Jonge mensen worden gedwongen om te reflecteren op de opties die voor hen, gegeven hun interesse en kwaliteiten, voorhanden zijn en hun keuzes in dat licht te rechtvaardigen. Giddens (1991) heeft dit samengevat onder de noemer reflexieve moderniteit. Jongeren mogen niet alleen, maar moeten via introspectie, zelfreflectie en de zoektocht naar de geschikte experts, ontdekken hoe en wat ze denken, voelen en willen en wat ze op grond daarvan moeten doen. Als vaardigheden en/of een steunend netwerk ontbreken, kan deze noodzaak, om persoonlijke weloverwogen keuzes te maken, een bron van stress vormen. Bouhalhoul (2008), beweert dat Marokkaanse ouders over het algemeen hun kinderen niet voorbereiden op het onbekende en niet begeleiden in het maken van eigen keuzes.

Het familiesysteem, dat in de Marokkaanse cultuur groter is dan de eerstelijns bloedverwanten, is een sterk identiteit verlenend instituut. Wanneer dit afbrokkelt en jongeren vervolgens komen tot het maken van eigen keuzes die niet stroken met de verwachtingen van het thuisfront, kunnen zij in een identiteitscrisis terechtkomen. Het invulling geven aan een keuzebiografie kan volgens Beck gepaard gaan met *keuze-stress* voor jongeren en hun ouders. Jongeren kunnen gefrustreerd raken door de vele keuzemogelijkheden en het besef dat ze er misschien nog niet klaar voor zijn om te kiezen. Daarnaast kunnen ze in hun keuze belemmerd worden door sociale of structurele factoren zoals de eigen cultuur en vooroordelen in de samenleving (Du Bois-Reymond, 1998). Door vooroordelen op de arbeidsmarkt ten opzichte van Marokkaanse vrouwen bijvoorbeeld, kunnen deze zich genooddaakt zien andere dan de persoonlijk gewenste keuzes te maken.

Een fataal gevolg van deze keuzestress is de knutselbiografie. Deze term omschrijft Beck als ‘een val die is gecreëerd door een verkeerde planning bij de levensloop’ (Beck en Beck-Gernsheim, 1993). Een knutselbiografie is een mislukte vorm van een keuzebiografie. Voor jongeren kan dit bijvoorbeeld het gevolg zijn van het feit dat zij in hun gekozen studie- of beroepsloopbaan enige tegenslagen hebben gekend die hen hebben doen besluiten om

niet meer (of niet meer volledig) mee te draaien in de ‘mallemolen’ of om genoeg te nemen met ‘minder’. Dit kan het stapelen van studies die niet logischerwijs op elkaar aansluiten tot gevolg hebben, waardoor het einddoel niet gehaald wordt. Het komt ook voor dat er helemaal geen duidelijk doel was en de jongeren maar wat aanrommelden.

Het is niet ondenkbaar dat de manier waarop de hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen op verschillende momenten in hun leven keuzes maken, niet te typeren valt aan de hand van de biografieën van Beck (1992). Respondenten kunnen starten met een keuzebiografie en na het afronden van de studie hun sekse-specifieke rollen weer op zich nemen, omdat dit van hen verwacht wordt binnen een traditioneel systeem. Om een goede analyse te kunnen maken van de individuele levensloop en deze te kunnen karakteriseren in de termen van de verschillende biografieën van Beck is het van belang naar de ‘binnenkant’ te kijken, d.w.z. naar de wijze waarop en vanuit welke overwegingen de keuzes tot stand zijn gekomen. Het is van belang na te gaan of er sprake was van een kritische afweging van alternatieven en of die betrokken werden op de eigen vaardigheden, motivaties, interesses, waarden en persoonlijke doelen. Het belang van de ‘binnenkant’ kan als volgt worden geïllustreerd: wanneer een respondent in alle vrijheid een kritische afweging heeft gemaakt en uiteindelijk kiest voor een levensloop die aan de buitenkant is te karakteriseren als een standaardbiografie, kan dit aan de binnenkant toch getypeerd worden als een keuzebiografie. Mogelijk blijkt dit uit de analyse van het materiaal.

4.4 Keuzestress en spagaat tussen thuis- en westerse cultuur

In de voorgaande hoofdstukken is kort besproken dat de enorme keuzevrijheid die de huidige samenleving met zich meebrengt, uiteindelijk kan leiden tot keuzestress onder veel jongeren. Het succes of falen van een individu in deze moderne meritocratische samenleving wordt toegeschreven aan de persoon zelf omdat je immers alle vrijheid hebt om te worden wat je wilt. Het is belangrijk om de verschillende soorten van spanningen te onderscheiden.

Ten eerste zijn er de psychische spanningen die ontstaan door de culturele norm dat jongeren zelfstandig en weloverwogen keuzes dienen te maken inzake opleiding en beroep, met het oog op een succesvolle toekomst die in de westerse maatschappij bestaat uit materieel succes en status.

Ten tweede zijn er de spanningen als gevolg van verschillen tussen de thuiscultuur en de westerse cultuur.

a. Omgaan met keuzestress

Het succes of falen van een individu wordt in onze meritocratische samenleving toegeschreven aan de persoon zelf, omdat deze immers alle vrijheid heeft om te worden wat hij wilt. Deze spanning is door Beck benoemd als keuzestress.

b. Omgaan met druk: thuiscultuur versus westerse cultuur

Het hoge opleidingsniveau van de respondenten doet vermoeden dat zij betrokken zijn in een proces van individualisering en secularisering: emancipatie, het zelf kiezen van de huwelijkspartner, voor het huwelijk zelfstandig wonen, het maken van carrière tijdens het huwelijk.

De vraag is in hoeverre dit heeft geleid tot fricties met de thuiscultuur. Door zich middels studie te emanciperen ontstaat de mogelijkheid zich los te weken daarvan. De uitkomst zou wel eens niet primair het behalen van individueel (en daarmee familie-) succes kunnen zijn, maar de persoonlijke emancipatie. Tegelijkertijd rijst de vraag of de jongeren die zich hebben geëmancipeerd door een hoge opleiding af te ronden dit altijd al hebben nagestreefd, of dat zij zich eerder in hun leven conformeerden aan de traditionele waarden die passen binnen de thuiscultuur. Het is niet ondenkbaar dat veel ouders met een lage sociaaleconomische status weliswaar het nastreven van een hoge opleiding en een goede baan actief ondersteunen, maar dat zij zich passief en/of actief verzetten indien de

kinderen (ten gevolge van die opleiding) de waarden en normen van het gezin van herkomst loslaten. Mogelijk realiseren zij zich niet dat ze hun kinderen met tegenstrijdige verwachtingen opzadelen. Als het goed is volgen de kinderen uiteindelijk toch hun eigen weg en is het de vraag voor de ouders of ze dat kunnen respecteren.

Carrière maken is binnen de Marokkaanse cultuur vooral geaccepteerd voor mannen. Carrière makende vrouwen lopen al snel het risico als minder eervol gezien te worden en moeten dan extra letten op hun gedrag (Essers, 2008). Marokkaanse vrouwen gebruiken verschillende strategieën om met al deze normen en vooroordelen om te gaan. Volgens de bedrijfswetenschapper Caroline Essers (2008), die onderzoek gedaan heeft naar ondernemende Turkse en Marokkaanse vrouwen, doen deze vrouwen aan *creatief identiteitswerk*. Afhankelijk van de context kunnen ze hun achtergrond of religie commercialiseren, bijvoorbeeld als planner van ‘traditionele’ Marokkaanse bruiloften of door de islam zodanig te interpreteren dat hun onderneming gelegitimeerd wordt: “De vrouw van de Profeet was zelf ook zakenvrouw” (Essers, 2008)

In de volgende paragraaf wordt verkend wat de mogelijke rol van de opvoedingsstijlen is bij de school- en beroepsloopbaan van Marokkaanse vrouwen.

4.5 Opvoedingsstijl

In deze paragraaf worden de verschillende opvoedingsstijlen besproken. Binnen de Westerse cultuur is er vaker sprake van een gezaghebbende opvoedingsstijl waarin kinderen onderhandelingsruimte krijgen. Het gezin en de manier van opvoeden hebben invloed op de cognitieve en sociale ontwikkeling van kinderen (Baumrind, et. Al., 1987)

De ouders kunnen ondersteuning bieden bij een weloverwogen en individuele keuze ten aanzien van school- en beroepsloopbaan. De ouders ondersteunen als het ware het vermogen tot reflexiviteit van het individu. Opvoedingsstijlen zijn methodes en uitgangspunten die ten grondslag liggen aan de opvoedingspraktijk. Opvoedingspraktijken kunnen worden getypeerd aan de hand van twee centrale dimensies, namelijk controle en steun (Baumrind, in Dornbusch, 1987). Controle dient om het gedrag van het kind te reguleren en kan op twee manieren worden uitgeoefend -autoritair: geen eigen bewegingsruimte voor het kind, strikte naleving van regels of autoritatief: uitleg van de regels; het kind wordt aangesproken op zijn eigen verantwoordelijkheid. Daarnaast is ondersteunend gedrag (bemoedigen, helpen, tijdig en adequaat reageren) medebepalend voor de opvoedingsstijl. Baumrind (in Dornbusch, 1987) heeft op grond van de dimensies controle en steun vier opvoedingsstijlen geïdentificeerd; de autoritaire, de toegeeflijke, de autoritatieve en de verwaarlozende opvoedingsstijl.

Bij de *autoritaire opvoedingsstijl* moet het gedrag van kinderen aan absolute voorwaarden voldoen. Ouders eisen gehoorzaamheid, respect voor autoriteiten, werk, tradities, en behoud van orde. Kinderen mogen hun ouders niet tegenspreken. Baumrind concludeert dat deze (autoritaire) opvoedingsstijl samenhangt met een geringere mate van onafhankelijkheid en sociale verantwoordelijkheid bij kinderen.

Bij de *toegeeflijke opvoedingsstijl* zijn de ouders tolerant en accepteren zij de impulsen van hun kinderen. Zij straffen zo min mogelijk. Zij stellen weinig eisen aan normaal gedrag, passend bij de leeftijd. Vaak hanteren eenoudergezinnen deze opvoedingsstijl. Volgens Baumrind hebben de kinderen van permissieve ouders een gebrek aan impulscontrole en vertonen ze nauwelijks zelfvoorzienend en onafhankelijk gedrag.

Bij de *gezaghebbende opvoedingsstijl* verwachten ouders dat hun kinderen zich verantwoordelijk opstellen en worden duidelijke normen en regels gehanteerd. Er worden door ouders sancties opgelegd als dat nodig is, maar het individualisme en de onafhankelijkheid van het kind worden aangemoedigd. Er is een open communicatie tussen ouder en kind en er is oog voor de verbale ontwikkeling van het kind. Baumrind merkt op dat kinderen van gezaghebbende ouders hoog scoren op sociale en cognitieve competentie.

Bij de *verwaarlozende opvoedingsstijl* is er weinig of geen aandacht en steun voor de kinderen. De ouders stellen ook weinig eisen aan het gedrag van hun kinderen.

De opvoedingsstijlen beïnvloeden niet alleen de cognitieve en sociale ontwikkeling van kinderen, zij zijn ook sterk gecorreleerd met de schoolresultaten van adolescenten.

Uit onderzoek blijkt dat leerlingen van de tweede generatie van Marokkaanse afkomst betere schoolresultaten behalen als zij emotionele steun van hun ouders ontvangen (Nanhoe, 2012; Crul & Schneider, 2008). Emotionele steun in de vorm van waardering voor de onderwijsprestaties stimuleert kinderen om door te studeren (Nanhoe, 2012). Daarnaast blijkt dat als ouders hoge verwachtingen hebben van hun kinderen, deze uitgedaagd worden om hoge schoolprestaties te leveren.

Daarnaast stelt Pels (2002) dat morele steun van ouders van groot belang is voor succes in het onderwijs van de tweede generatie meisjes van Turkse en Marokkaanse afkomst. Uit onderzoek van Nanhoe (2012) blijkt dat dit met name van belang is voor meisjes van de tweede generatie van Marokkaanse afkomst die de indirecte stapelroute volgen. Wanneer de ouders niet alleen ruimte creëren voor het verschuiven van de huwelijksleeftijd, maar hun dochters ook vrijstelling geven voor de huishoudelijke taken, hebben deze dochters een grotere kans om succesvol een hogere opleiding af te ronden. Deze morele steun is niet vanzelfsprekend in alle gezinnen aanwezig. Dit is afhankelijk van de gezinsstructuren en de onderwijsambities van de ouders. Uit onderzoek blijkt namelijk ook dat veel van deze meisjes het onderwijs verlaten zonder diploma, omdat de ouders een negatieve houding hebben ten opzichte van de schoolcarrière van hun dochter. De ouders willen vaak dat hun dochter gaat trouwen omdat dit niet alleen zorgt voor extra inkomen (van de man van hun dochter), maar ook voor status (King et al., 2004).

In een onderzoek naar de schoolresultaten van adolescenten in de San Francisco Bay Area, werden bijna 8000 adolescenten uit vier etnische groepen bevestigd naar de opvoedingsstijlen van hun ouders. Daarbij dienden de (door de middelbare scholier opgegeven) schoolresultaten als afhankelijke variabele. Uit het onderzoek blijkt dat laagopgeleide ouders eerder zullen kiezen voor de autoritaire of permissieve opvoedingsstijl (Dornbusch et. al, 1987). Daarnaast blijkt uit de studie dat juist een gezaghebbende opvoedingsstijl positief correleert met hoge schoolprestaties.²

Op basis van deze onderzoeksresultaten zou het aannemelijk zijn dat hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen een gezaghebbende opvoedingsstijl hebben genoten. De verwachting in dit onderzoek is echter dat de ouders van de respondenten vooral laag opgeleid zijn en een autoritaire opvoedingsstijl hanteren die past binnen de Marokkaanse cultuur.

Verondersteld wordt dat mensen die met een gezaghebbende opvoedingsstijl zijn groot gebracht eerder neigen tot een keuzebiografie en vanwege deze autonomie ook gelukkiger zijn in het werk en thuis. Laagopgeleide mensen zouden volgens Dornbusch (1987) eerder neigen tot een autoritaire dan wel toegeeflijke opvoedingsstijl, met minder steun. Dit zou er toe geleid kunnen hebben dat Marokkaanse vrouwen middels een omweg of het stapelen van verschillende studies, het hoger onderwijs hebben afgerond.

Het zou kunnen dat ouders een autoritaire opvoedingsstijl hanteren maar hun kinderen tegelijkertijd stimuleren om een hogere opleiding af te ronden.

De theorie omtrent opvoedingsstijl en thuiscultuur is relevant voor het onderzoek omdat de gezinssituatie waarin een jongere opgroeit een belangrijke rol speelt in de keuzes en aspiraties omtrent studie en werk.

² Een uitzondering op deze regel zijn de Aziatische middelbare scholieren. Hun hoge schoolcijfers blijken samen te hangen met juist een autoritaire opvoedstijl van hun ouders.

4.6 Sociaal kapitaal en sociaal economische status

Volgens Wolff (2010) hanteren laagopgeleide ouders vaker een autoritaire opvoedingsstijl en beschikken zij over minder sociaal en cultureel kapitaal dan hoogopgeleide ouders. Hoogopgeleide ouders kunnen hun kinderen praktische en emotionele ondersteuning bieden op basis van eigen studie ervaringen (Wolff et al., 2010).

Zowel het sociaal kapitaal als de sociaaleconomische status van het gezin hebben invloed op een succesvolle onderwijs- en beroepsloopbaan (Wolff et al., 2010).. In deze paragraaf wordt allereerst het concept sociaal kapitaal verkend door gebruik te maken van (onderwijs)sociologische theorieën over sociaal kapitaal (Bourdieu, 1989) en vervolgens in relatie gebracht met het studiesucces van tweede generatie Marokkaanse vrouwen.

4.6.1 Sociaal kapitaal

Het vrij kunnen kiezen uit de mogelijkheden bij belangrijke levensgebeurtenissen is niet iedereen gegeven. Het kunnen beschikken over sociaal kapitaal is van belang om weloverwogen een studie of beroep te kunnen kiezen, kortom, om vooruit te komen in het leven. Volgens Bourdieu zijn economisch en cultureel kapitaal van belang als het gaat om het vergroten van schoolsucces en aspiraties van kinderen.

Algemeen worden twee soorten van sociaal kapitaal onderscheiden: individueel en collectief sociaal kapitaal. De Franse socioloog Bourdieu (1989) geldt als vertegenwoordiger van het concept individueel sociaal kapitaal en definieerde dit begrip als bestaande of potentiële hulpbronnen die het individu kan mobiliseren uit zijn sociale netwerken. Bij de school- en beroepskeuze kan het individu steun ontvangen van zijn omgeving: ouders, peer group, school. Individuen die met behulp van hun ouders of peers een duidelijk beroepsperspectief ontwikkelen zullen eerder slagen in hun biografie. De relaties en netwerken van het individu stellen hem in staat de mogelijkheden te benutten van de samenleving om hem heen. Via deze relaties kan het individu stijgen in maatschappelijke status. Bourdieu (1989) legt dus de nadruk op de voordelen die het individu kan behalen uit de verbanden om hem heen. Portes (1998) heeft de verschillende hulpbronnen waaruit sociaal kapitaal kan bestaan nader beschreven. Hij maakt daarbij onderscheid tussen vier bronnen van sociaal kapitaal; waarden, solidariteit met andere groepsleden, wederkerigheid en afdwingbaar vertrouwen.

In dit onderzoek gaat het om de onvoorwaardelijke bron van sociaal kapitaal: De solidariteit binnen de peer group en de familie, alsmede de normen en waarden die de familie doorgeeft en die het individu van de peer group ontvangt.

Dit sociaal kapitaal kan zowel positief als negatief uitwerken op een succesvolle schoolloopbaan en de emancipatie van de jongeren.

Om te kunnen stijgen in maatschappelijke status maakt het individu gebruik van zijn sociaal kapitaal. Granovetter (1973) introduceert de begrippen strong en weak ties. Op microniveau onderhoudt het individu sterke sociale banden (strong ties) met de mensen dicht om hem heen: ouders, vrienden en leden uit de gemeenschap. Veelal bestaan deze strong ties uit mensen met dezelfde sociaal economische achtergrond. Volgens Putnam is het hebben van strong ties nodig voor bonding capital. Dit houdt in dat bonding capital vooral is om te overleven binnen een homogene groep. Doordat er sprake is van solidariteit en reciprociteit zal er ook sprake zijn van sociale ondersteuning wat ten goede komt aan de zwakkere leden van het sociale netwerk.

Weak ties zijn nodig om de sociale cohesie in de samenleving te bevorderen en voor individuen om vooruit te komen in het leven. Bridging capital is volgens Putnam vooral voor getting ahead. Doordat bridging capital verschillende groepen met elkaar verbindt, leidt het tot groei en vooruitgang voor de leden van het sociale netwerk (Putnam, 2000). Voor de Marokkaanse vrouw kan bridging capital een hulpbron zijn voor het vinden van een baan die bij haar opleiding past, dus voor maatschappelijke stijging.

4.6.2 Sociaal kapitaal in relatie tot studie- en loopbaansucces

Jongeren laten zich bij hun school- en beroepskeuzes in belangrijke mate leiden door de familie (Rimkute et al, 2011). Volgens Putnam (2000) is de familiekring de belangrijkste vorm van sociaal kapitaal, omdat hierin de eerste vormen van relaties ontstaan. Ouders en broers en zussen vormen een potentiële bron voor ondersteuning tijdens de onderwijsloopbaan. De ouders hebben normen en verwachtingen ten aanzien van de schoolprestaties van hun kinderen. Deze schoolverwachtingen van de ouders vertalen zich naar de aspiraties van de leerlingen zelf. Daarbij geldt dat de schoolmotivatie van invloed is op de schoolprestaties en de schooluitval. (Rimkute et al, 2011).

Naast de invloed van de ouders hebben ook vrienden effect op het keuzegedrag van het individu (Cherng et al, 2012). Individuen van wie de vrienden een hogere schoolmotivatie hebben zullen zelf ook meer betrokken zijn bij school, en hogere verwachtingen ten aanzien van de vervolgopleiding hebben. Leerlingen met vrienden van wie één van de ouders hoogopgeleid was, maakten vaker hun schoolopleiding af dan leerlingen die niet over een dergelijke hulpbron beschikten (Cherng et al, 2012).

Daarnaast kan het persoonlijk netwerk van de familie ook een bijdrage leveren aan succes in het onderwijs. Deze groep kan bestaan uit docenten, leerlingen, sportverenigingen e.d. Deze netwerken worden steeds belangrijker wanneer het onderwijsniveau stijgt en de ondersteuning uit het gezin ontoereikend is doordat het niveau van de leerling uit de tweede generatie te hoog is geworden (Nanhoe, 2012).

4.6.3 Sociaaleconomische status

Sociaaleconomische status is een belangrijke voorspeller voor succes in het onderwijs. Omdat sociaaleconomische status niet op een directe manier gemeten kan worden, gebruiken onderzoekers vaak een aantal indicatoren hiervoor. Belangrijke indicatoren voor sociaaleconomische status zijn opleidingsniveau, beroepsstatus en hoogte van het inkomen.” (Winkleby et al., 1992). Deze drie indicatoren hebben alle drie ten doel het bepalen van de positie van mensen in de sociale stratificatie die loopt van ‘laag’ naar ‘hoog’” (Geyer et al., 2006). Daarbij is het volgens Amerikaanse sociologen een gegeven dat kinderen uit hogere sociale klassen, waarvan de ouders vaak hoogopgeleid zijn, vaker hogere opleidingen en beroepen nastreven dan kinderen uit lagere sociale klassen.

4.7 Tevredenheid met gemaakte keuzen

In de psychologie wordt tevredenheid vooral kwantitatief gemeten (Judge et al, 1993). In dit onderzoek wordt tevredenheid op een andere manier benaderd. De respondenten wordt gevraagd hoe tevreden ze al dan niet zijn met hun gemaakte keuzen in onderwijs en beroep en met hun huidige leven. Door dat na te vragen en vooral de redengeving voor dat al dan niet tevreden zijn in kaart te brengen, dwing je je respondent tot een retrospectief verhaal over hun leven, waarin ze uitleggen waarom dat volgens hen verlopen is zoals het is, wat daarop van invloed is geweest, wat geholpen heeft en wat een belemmering was en hoe barrières zijn geslecht. Dat retrospectieve verhaal kan aanknopingspunten bieden voor een sociologische interpretatie van de levensloop van hoog opgeleide moslima's.

5. Onderzoeksmethodologie

In dit hoofdstuk wordt de onderzoeksmethode, de dataverzameling en de operationalisering van de begrippen beschreven.

5.1 Biografische interviews

Voor de gegevensverzameling wordt gebruik gemaakt van biografische interviews.

Dit laat zich omschrijven als een interviewmethode waarbij men de diepte ingaat en de levensloop reconstrueert. Binnen het onderzoek staan betekenisgeving van de respondent en interpretatie door de onderzoeker centraal. Het interview is de aangewezen methode om informatie te verkrijgen over attitudes, opinies, gevoelens en gedachten. (Baarda & de Goede, 2001). Persoonlijk contact met de respondent is nodig, zowel om vertrouwen te krijgen als om dieper in te kunnen gaan op onderwerpen die in het interview naar voren komen.

Vervolgens dient aan de hand van sociologische analyse de samenhang tussen de aspecten in de levensloop te worden geïdentificeerd/geïnterpreteerd door de onderzoeker. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen enerzijds de intentionele betekenisgeving, waarbij met name achterhaald wordt waarom iemand op een bepaalde manier handelde en waarbij inleving en het begrijpen van het handelen van de respondenten centraal staat en anderzijds de implicatieve betekenisgeving, waarbij het individuele handelen in relatie tot andere elementen binnen het betekenisstelsel van de respondent door de onderzoeker geïnterpreteerd wordt.

5.2 Werven en selecteren van de respondenten

De onderzoeksgroep bestaat uit hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen van de tweede generatie, van maximaal 35 jaar, met minimaal 5 jaar werkervaring. Met de definitie tweedegeneratieallochtoon wordt het volgende bedoeld: een persoon die in Nederland is geboren en van wie beide ouders zich rekenen tot de etnische groep van Marokkanen in Nederland. Ik streef ernaar om acht respondenten die minimaal een HBO-studie afgerond hebben te interviewen. De respondenten worden via de zogeheten sneeuwbalmethode (Baarda & De Goede, 2001). geworven in de regio Eindhoven - Tilburg. Hierbij kan een respondent (en diens sociaal netwerk) leiden naar een potentieel nieuwe interview kandidaat.

De uitkomsten van dit onderzoek wil ik vergelijken met de gevonden informatie van de dagstudenten. Het meest ideaal zou zijn om hoog opgeleide Marokkaanse vrouwen te vergelijken met laag opgeleide Marokkaanse vrouwen. Dit is niet mogelijk omdat de groep respondenten van de dagstudenten, waarmee ik de vergelijking ga maken, uit laagopgeleide *niet-westerse* allochtone vrouwen bestaat. Een positief punt voor de vergelijking is dat zowel de hoog opgeleide Marokkaanse vrouwen als de laag opgeleide niet westerse allochtone vrouwen een set van culturele waarden hebben meegekregen uit hun milieu van herkomst die deels of geheel op gespannen voet staan met de hegemoniale cultuur in Nederland. Deze gedeelde achtergrond maakt hen tot de next best vergelijkingscategorie.

Idealiter wordt gestopt met het werven van respondenten zodra er verzadiging optreedt in de antwoorden van respondenten. Gezien de beperkte tijd is dit waarschijnlijk niet mogelijk. Door een medestudent zijn acht respondenten geïnterviewd. De resultaten zullen gebruikt worden als vergelijkingscategorie.

5.3 Attenderende begrippen

Dit voorstel gaat uit van een kwalitatief onderzoek waarbij door middel van biografische interviews onderzoeksmateriaal verkregen wordt. Deze manier van dataverzameling vergt ook een zekere alertheid van de interviewer; bij het opstellen van de vragenlijst moeten namelijk ook vragen worden opgenomen die impliciet verwijzen naar de in bijlage 1 genoemde attenderende begrippen. Deze begrippen zijn ontleend aan de gebruikte sociologische literatuur en moeten sturing geven aan de inhoud van het interview. De vragenlijst is terug te vinden in bijlage 2.

6. Onderzoeksresultaten

In dit hoofdstuk bespreek ik de interviews en analyseer ik de achtergrond van de respondenten aan de hand van de interviewdata.

Allereerst wordt er een beschrijving gegeven van de biografieën van de 10 respondenten. In paragraaf 6.2 worden de achtergrondkenmerken uiteengezet en in paragraaf 6.3 bespreken we de culturele achtergrond en de manier waarop de respondenten zijn omgegaan met het opgroeien in twee verschillende culturen. Vervolgens zetten we in paragraaf 6.4 de rol van sociale controle en de verschillende soorten druk die daarvan uitgaan om te voldoen aan bepaalde verwachtingen, uiteen. In paragraaf 6.5 bespreken we de verschillende opvoedingsstijlen waarna we in paragraaf 6.6 de rol van sociaal kapitaal op de keuzes bespreken. In paragraaf 6.7 wordt de rol van de sociaaleconomische status van het herkomstgezin besproken. In paragraaf 6.8 wordt beoordeeld in hoeverre de biografie van een respondent valt te typeren als een keuze-, knutsel-, of standaardbiografie. In 6.9 wordt de tevredenheid met de gemaakte keuzen en met het leven in het algemeen, besproken.

6.1 Beschrijving van de onderzoeksgroep

Aan de interviews hebben zeven hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen deelgenomen in de leeftijd van 30 tot en met 35 jaar. Alle respondenten hebben minimaal vijf jaar relevante werkervaring op de Nederlandse arbeidsmarkt. Bij de selectie op basis van het aantal jaren relevante werkervaring heb ik de bijbanen buiten beschouwing gelaten. Dit heb ik gedaan omdat de kansen op de arbeidsmarkt als gevolg van een gekozen studierichting pas vanaf het 'serieus' werkend leven goed beoordeeld kunnen worden en de tevredenheid met de gekozen studierichting pas dan geëvalueerd kan worden.

De vergelijkingscategorie 'laagopgeleide niet-Westerse allochtone vrouwen' bestaat uit 3 respondenten in de leeftijd van 18 tot en met 27 jaar. Zij hebben minimaal 2 jaar werkervaring op de Nederlandse arbeidsmarkt. I.v.m. het beperkte aantal jaren werkervaring zijn ook de bijbanen meegenomen in de analyse. In sommige gevallen heeft de bijbaan invloed gehad op hun verdere studie- en/of werkloopbaan. De ouders van de vergelijkingsgroep zijn allemaal in Nederland geboren en opgegroeid. De respondenten zijn officieel dus geen allochtonen. De dagstudent Indah heeft onderzoek gedaan naar de levensloop van laagopgeleide niet- Westerse allochtonen. Volgens haar hebben de respondenten wel een traditionele opvoeding genoten waardoor ze hen in het onderzoek heeft meegenomen als 'allochtoon'.

De verwachting was dat de vergelijkingscategorie uit 8 niet-Westerse allochtonen zou bestaan, met een soortgelijke traditionele achtergrond als de hoogopgeleide Marokkaanse respondenten. Helaas zijn er maar drie respondenten die aan deze kenmerken voldoen. Op basis van deze drie respondenten schets ik een grofmazige vergelijking tussen de twee groepen. Gezien het beperkte aantal respondenten kunnen er geen algemeen geldende conclusies getrokken worden uit deze vergelijking.

De respondenten worden in dit onderzoek met de voornaam aangeduid. De hoogopgeleide respondenten zijn: Sara, Manal, Sofia, Naouel, Mariam, Ibtissam en Jamila. De laagopgeleide respondenten zijn: Mouna, Ehsanne en Gail. Omdat de interviews veel persoonlijke informatie bevatten zijn de namen gefingeerd. Alle citaten zijn zo letterlijk mogelijk weergegeven, inclusief stijlfouten, haperingen, etc., zodat er geen belangrijke informatie verloren gaat en de sfeer van een live interview behouden wordt.

Sara, 35 jaar, beleidsmedewerker bij een middelgrote gemeente. Afkomstig uit een tweoudergezin, zowel vader

als moeder fabrieksarbeiders. Ouders Marokkaans Arabisch, vader niet praktiserend moslim en moeder katholiek. Opgegroeid in een dorp in een 'witte' buurt met weinig bemoeienis van de Marokkaanse gemeenschap. Na het VWO gericht gekozen voor de studie antropologie. Ouders hanteren een autoritatieve opvoedingsstijl. Heeft veel zelfvertrouwen en ambitie. Mantra thuis: streven naar het hoogst haalbare. Veel ondersteuning van beide ouders. Geen belemmeringen als het om studie ging. Praktiserend moslima, tweede generatie.

Manal, 34 jaar, advocate. Afkomstig uit een gebroken gezin. Vader fabrieksarbeider, moeder huisvrouw. Opgegroeid in een dorp in een gemengd 'witte' buurt met redelijk veel bemoeienis vanuit de islamitische gemeenschap elders in het dorp. Ouders Marokkaans Arabisch. Via MAVO naar HAVO, propedeuse Geschiedenis, tijdelijk uitgevallen, studie internationaal recht met vertraging afgerond. Gewenst beroep: werken bij een internationale mensenrechtenorganisatie. Doel bleek niet haalbaar en bijgesteld naar advocate. Zeer autoritaire en traditionele vader en toegeeflijke moeder. Moeder zei altijd wel: 'Zorg dat je later financieel onafhankelijk wordt en voor jezelf kunt zorgen'. Aanvankelijk weinig morele steun, later wel financiële en praktische ondersteuning door vader. Intrinsieke motivatie voor studie en beroep. Voor zowel vader als moeder was de mening van de gemeenschap belangrijker dan de studie of het geluk van hun kinderen. Zeer kritische houding naar thuiscultuur. Geen religie, tweede generatie.

Sofia, 31 jaar, consultant, afkomstig uit een tweeoudergezin. Vader fabrieksarbeider, moeder huisvrouw. Opgegroeid in een dorp in een 'witte' buurt met weinig bemoeienis vanuit de Marokkaanse gemeenschap. Ouders Marokkaans Arabisch. Via de HAVO naar het VWO, vervolgens universiteit (Bedrijfskunde). Doelgerichte keuze voor opleiding en bedrijfsleven. Veel ambitie en heel veel zelfvertrouwen. Veel steun door ouders voor zover mogelijk i.v.m. lage opleiding. Geen autoritaire vader, onderhandelingsgezin. Zocht steun bij de meest capabele mensen die beschikbaar waren voor vragen over studie en loopbaan. Volgt de Marokkaanse normen als het gaat om het hebben van vriendjes, drinken van alcohol en uitgaan en het respecteren van je ouders. De gemeenschap ziet haar als vernederlandst. Niet praktiserend moslima, tweede generatie.

Naouel, 31 jaar, docent Engels, afkomstig uit een tweeoudergezin. Vader fabrieksarbeider, moeder schoonmaakster. Opgegroeid in een stad in een gemengde buurt met veel bemoeienis vanuit de Marokkaanse gemeenschap. Ouders Marokkaans Berbers, vader 1e generatie, moeder 1,5 generatie. Gestart op de MAVO via het MBO naar de PABO. Na enige twijfel over studierichting op het MBO, advies van decaan opgevolgd. Redelijk direct studietraject. Veel steun van ouders, vooral van sterke moeder die studie belangrijk vindt. Steun meer van praktische aard. Druk en kritiek van de omgeving op ongehuwd en vernederlandst zijn weerstaan met steun van ouders. Volgt de Marokkaanse normen als het gaat om het hebben van relaties, drinken van alcohol, uitgaan en het respecteren van de ouders. Woont zelfstandig. Draagt een hoofddoek, praktiserend moslima, vader is van de eerste en moeder van de tweede generatie.

Mariam, 31 jaar, maatschappelijk werker, afkomstig uit een tweeoudergezin. Vader fabrieksarbeider, moeder schoonmaakster. Vader en moeder van Berberse afkomst. Opgegroeid in een stad in een 'zwarte' buurt met veel bemoeienis vanuit de Marokkaanse gemeenschap. Moeder bood hier echter weerstand tegen. Ouders analfabeet. Gestart op de MAVO via het MBO naar het HBO (MWD). Welbewuste studie- en beroepskeuze. Veel steun vanuit ouders, met name van moeder die studeren heel belangrijk vond. Druk vanuit de gemeenschap aan hun laars gelapt. Respekteert de gebruikelijke normen en waarden als het gaat om de zaken die 'haram' zijn zoals alcohol drinken. Praktiserend moslima, tweede generatie.

Ibtissam, 31 jaar, eigen bewindvoeringskantoor. Afkomstig uit een tweeoudergezin. Vader fabrieksarbeider, moeder huisvrouw. Opgegroeid in een stad in een 'zwarte' buurt met veel bemoeienis vanuit de Marokkaanse gemeenschap. Ouders Berbers en analfabeet. Gestart op het VMBO, verschillende studies afgerond op het MBO en

tussendoor een tijd fulltime gewerkt. Wist aanvankelijk niet precies wat ze wilde maar is daar op wat latere leeftijd achter gekomen. Uiteindelijk HBO (MWD) afgerond. Ondersteunende ouders in die zin dat ze geen belemmeringen heeft ervaren en vrijgesteld werd van huishoudelijke taken. Trok haar eigen plan. Heeft enorm geboft met haar ouders, vriendinnen en rolmodellen (nichtje), maar beseft niet dat andere jongeren uit de traditionele Marokkaanse gezinnen door de ingebakken beperkingen zonder die steun kunnen vastlopen. Respecteert de gebruikelijke normen en waarden als het gaat om alcohol, uitgaan en vriendjes. Draagt een hoofddoek en is praktiserend moslima, tweede generatie.

Jamila, 35 jaar, coördinator dak- en thuislozen, afkomstig uit een gebroken gezin. Vader fabrieksarbeider, moeder huisvrouw. Opgegroeid in een dorp in een ‘gemengde’ buurt met veel bemoeienis vanuit de Marokkaanse gemeenschap. Ouders Marokkaans Arabisch. Gestart op de MAVO en via veel omwegen en uitval op het MBO en verschillende studies op het HBO toch een HBO studie afgerond (SPH). Nu bezig met Master Pedagogiek. Had geen toekomstbeeld. Op 16e uit huis gegaan. Geen ondersteuning door ouders, geen waardering. Vader zeer traditioneel, dominant en autoritair, moeder toegeeflijk/labiel. Ondersteuning van Nederlandse vriendinnen, hun ouders, docenten en werkgevers. Geen religie, tweede generatie.

Mouna, 21 jaar, volgt de opleiding helpende zorg en welzijn niveau 2. Alleenstaande moeder, heeft een zoon van drie jaar. Afkomstig uit een gebroken gezin. Vader en moeder Marokkaans Berbers, vader praktiserend moslim. Vader hoofd meester op een Rotterdamse school, moeder administratief medewerkster. Afwisselend bij vader en moeder gewoond. Opgegroeid in een stad in een buurt met veel sociale controle en bemoeienis van de Marokkaanse gemeenschap. Vader is heel traditioneel, streng moslim en autoritair. Moeder toegeeflijk. Gestart op het VMBO, uitgevallen, fulltime gewerkt, na de geboorte van haar zoontje studie opgepakt en werkt fulltime in de kinderopvang. Weinig tot geen echte vriendschappen. Wantrouwig richting anderen omdat ze vaak is teleurgesteld. Moeder is enige rolmodel omdat zij haar stimuleert te studeren. Spijt van gemaakte keuze in studie, niet tevreden met haar baan als kinderleidster. Religie en generatie onduidelijk.

Ehsanne, 20 jaar, volgt de opleiding MBO 2 detailhandel. Alleenstaande moeder van zoon van 1 jaar, woont bij moeder. Vader en moeder Marokkaans, vader overleed toen ze 1 jaar was. Moeder MAVO opleiding en is directiesecretaresse. Omdat ze kostwinner is zijn de kinderen vaak opgevangen door oma en was er weinig aandacht voor de kinderen. Opgegroeid in Delfshaven. Gestart op het Gymnasium, teruggezet naar HAVO i.v.m. veel spijbelen en vechtpartijtjes. Na de HAVO naar een school gegaan voor moeilijk opvoedbare kinderen. Via het kader onderwijs naar het MBO op advies van leraren omdat het niveau te makkelijk voor haar was. Op het MBO weer uitgevallen nu opnieuw gestart met MBO2 omdat ze zo snel mogelijk door wil stromen naar het HBO. Intelligente dame, door omstandigheden en gebrek aan de juiste ondersteuning, verkeerde keuzes gemaakt. Blijft het echter proberen en heeft een enorm doorzettingsvermogen. Haar zoon is haar drive om haar studie af te ronden. Heeft verschillende bijbaantjes in de horeca. Geen rolmodellen of goede vriendschappen. Opa heeft haar gestimuleerd verder te studeren. Moeder geeft haar financiële en praktische ondersteuning, werd heel vrijgelaten in de opvoeding. Wil strafrechtadvocaat worden. Is tevreden met het leven. Religie en generatie onduidelijk.

Gail, 27 jaar, boekhoudkundig medewerkster, MBO 4 afgerond. Thuiswonend. Ouders Chinees, getrouwd, middelbare school afgerond en beiden fabrieksarbeiders. Na de MAVO naar MBO3 economie, daarna MBO4 economie. Autoritaire opvoeding, studeren werd gestimuleerd en was belangrijk, stond op de eerste plaats. Verschillende stageplekken gehad en banen die inhoudelijk op elkaar aansluiten. Heeft zichzelf zo opgewerkt. Veel sociale controle binnen Chinese gemeenschap. Anderen geen invloed gehad op haar studie en beroepskeuze. Positieve houding t.o.v. gekozen studierichting, vindt werk belangrijk is erg tevreden over het leven en met haar werk. Religie en generatie onduidelijk.

6.2 Achtergrondkenmerken van de respondenten

Het gezin van herkomst heeft een belangrijke rol bij de vorming van het individu en hiermee, direct of indirect, op de keuzes die gemaakt worden in het leven. Hieronder geef ik schematisch de achtergrondkenmerken van de respondenten beknopt weer.

Respondent	Leeftijd	Opleiding	Opleiding ouders	Gezinskenmerken (ouders)	Opvoedingsstijl	Belangrijke gezinswaarden	Biografie
Jamila	35	WO	Laag opgeleid, vader MBO	Gescheiden	Vader: autoritair, moeder: toegeeflijk	Conformereren aan traditionele culturele waarden	knutsel
Mariam	30	HBO	Analfabeet	Getrouwd	autoritatief	Zelfontplooiing, emancipatie, studeren	Keuze
Ibtissam	31	HBO	Laag opgeleid, analfabeet	Getrouwd	Toegeeflijk/autoritatief	Nuttig bezig zijn, respect, religie	Knutsel
Naouel	31	WO	Laag opgeleid	Getrouwd	autoritatief	Emancipatie, kansen pakken, studeren en goede baan	Keuze
Sofia	31	WO	Laag opgeleid, vader iets meer jaren scholing	Getrouwd	autoritatief	Hoogst haalbare nastreven, succes, je best doen	Keuze
Manal	34	WO	Laag opgeleid	Gescheiden	Autoritair/autoritatief	Gehoorzaamheid naar ouders, conformeren aan tradities	Keuze
Sara	35	WO	Laag opgeleid	Getrouwd	autoritatief	Hoogst haalbare nastreven, studie, succesvol zijn	Keuze
Gail	27	MBO4 bedrijfsadministratie	Laag opgeleid, vader MBO	Getrouwd	Autoritair	Realiseren van ambitie	Keuze
Mouna	21	MBO2 zorg en welzijn	Laagopgeleid	Eén ouder	Autoritair	Sociale status	Knutsel
Ehsanne	20	MBO2 detailhandel	Laagopgeleid	Eén ouder	Toegeeflijk	Sociale status	Knutsel

Tabel 1. Achtergrond kenmerken

We zien in tabel 1 dat onder de hoogopgeleiden twee van de zeven respondenten uit een gebroken gezin komen, beiden gaven aan afwisselend bij vader en moeder te hebben gewoond. Van de laagopgeleiden komen twee respondenten uit een eenoudergezin waarvan vader uit beeld is.

Vier respondenten zijn opgegroeid in een dorp en zeven respondenten zijn opgegroeid in een stad. Drie hoogopgeleide respondenten zijn opgegroeid in een witte achterstandswijk, drie in een multi-etnische achterstandswijk en een in een voornamelijk zwarte wijk. Van de laagopgeleiden is onbekend in wat voor soort wijk ze zijn opgegroeid.

6.2.1 Sociaaleconomische status

De sociaaleconomische status van een gezin is een belangrijke voorspeller voor succes in het onderwijs. Belangrijke indicatoren hiervoor zijn het opleidingsniveau van de ouders, de beroepsstatus en de hoogte van het inkomen.

Van de hoogopgeleide respondenten heeft één respondent een vader met een afgerond MBO diploma, twee zijn analfabeet, de overige respondenten hebben ouders die alleen de lagere school hebben bezocht. Het aantal jaren basisonderwijs van de ouders is onbekend.

Van de hoogopgeleiden was voornamelijk vader de kostwinner thuis, zes vaders waren fabrieksarbeiders en een is, na 20 jaar fabriekswerk, een eigen kruidenierszaakje gestart. De moeders nemen voornamelijk de huishoudelijke taken en de zorg voor het gezin op zich. Twee respondenten gaven aan dat moeder af en toe bijverdiende als schoonmaakster bij mensen thuis, één van de respondenten geeft aan dat haar moeder samen met haar vader in een fabriek werkte.

Onder de hoogopgeleiden zijn er vier van Arabisch/Marokkaanse afkomst en drie van Berberse afkomst. Berberse ouders zijn vaker analfabeet dan Arabische ouders.

Mijn vader heeft altijd hard gewerkt in de fabriek. Hij is nu met pensioen. Mijn moeder had af en toe een baantje als schoonmaakster bij iemand thuis.

Sofia

Binnen de gezinnen van de hoogopgeleide respondenten was religie een belangrijk item. Binnen zes gezinnen zijn de ouders praktiserend moslim en verwachten dit ook van hun kinderen. Binnen één gezin was religie weliswaar aanwezig maar nam het een minder prominente rol in het dagelijks leven. De kinderen werden vrijgelaten om later met betrekking tot religie een eigen keuze te maken. Hierbij moet opgemerkt worden dat binnen dit gezin de moeder een katholieke achtergrond heeft en ook altijd katholiek is gebleven.

Van de laagopgeleide respondenten hebben alle respondenten ouders die ook laagopgeleid zijn.

Eén respondent heeft een vader die praktiserend moslim is en ook van zijn dochter eiste dat zij zijn voorbeeld zou volgen.

Eerdere onderzoeken hebben aangetoond dat kinderen uit gezinnen met een hoge sociaaleconomische status doorgaans zelf ook kiezen voor een hogere schoolopleiding (Wolff, et al., 2010). Het lijkt er echter op dat juist een lage sociaaleconomische status de studieloopbaan van de respondenten in dit onderzoek positief heeft beïnvloed. Dit onderzoek laat zien dat, ondanks het zeer lage opleidings- en inkomensniveau van de ouders, deze respondenten een hogere opleiding ambiëren en zij dit juist nastreven omdat ze hun ouders hebben zien worstelen met het leven op het gebied van werk (zwaar werk, slechte arbeidsomstandigheden, laag loon, discriminatie).

Zij werden ook door hun ouders gestimuleerd om niet hetzelfde lot te hoeven ondergaan. De theorie van Wolff gaat dus in deze gevallen niet op. Het is niet ondenkbaar dat deze migrantengezinnen de mogelijkheid om te studeren in het land van herkomst niet hebben gehad, maar dat de intelligentie en de aspiraties hiervoor wel aanwezig waren en de ouders van de respondenten in dit onderzoek hun kinderen aanmoedigen om hun kansen te pakken nu het kan.

Onder de drie laagopgeleiden zien we dat de twee respondenten die thuis niet aangemoedigd zijn om door te

studeren vaker zijn uitgevallen en studies hebben gestapeld dan de ene respondent die wel door haar ouders is aangemoedigd.

Tevens zien we dat een lage sociaaleconomische status de gekozen studierichting beïnvloedt. De meeste hoogopgeleide respondenten in dit onderzoek hebben voor een ‘altruïstische’ studierichting gekozen: lerarenopleiding, antropologie, maatschappelijk werker, internationaal recht, pedagogiek. Eén respondent heeft voor bedrijfskunde gekozen maar is tevens raadslid voor de PvdA in haar gemeente. De meeste respondenten geven aan dat zij in hun jeugd hebben gezien hoe mensen (hun ouders of naasten) worstelen met het leven en graag iets willen bijdragen aan het verbeteren van de positie van achtergestelden. Religie blijkt niet de inspiratiebron voor deze altruïstische houding te zijn.

In onderstaande paragraaf kijken we naar de manier waarop de respondenten zijn omgegaan met het leven in twee verschillende culturen,.

6.3 Balanceren tussen collectivisme en individualisme

Deze paragraaf bespreekt de manier waarop de respondenten zijn omgegaan met de verschillen tussen enerzijds de conservatieve thuiscultuur en anderzijds de Westerse cultuur waarbinnen een seculiere, geïndividualiseerde levensstijl centraal staat. Hij beschrijft hoe het proces van het overnemen van bepaalde Westerse waarden is verlopen en op welke manier zij weerstand boden tegen hun gemeenschap en/of vooroordelen uit de Nederlandse samenleving.

Uitdagingen en obstakels van het opgroeien in twee culturen

Het is opvallend dat respondenten die door hun ouders gedwongen werden om zoveel mogelijk buiten de Nederlandse gemeenschap te blijven en alleen contacten te onderhouden met leden van de Marokkaans-islamitische gemeenschap, hun eigen cultuur minder belangrijk vinden en een zeer kritische houding aannemen ten opzichte van de Marokkaans-islamitische cultuur. Ze hebben meer contacten met Nederlandse autochtonen en identificeren zich ook meer met de Nederlandse dan met de Marokkaanse cultuur.

Ik vond het altijd al een achterlijke cultuur. Vrouwen die neerbuigend doen en hun mannen aanbidden. Vreselijk. Die hoofddoekjes en lange kleding, dat allemaal omdat anders een man op hun geilen. Omdat de man zich niet kan bedwingen wordt de vrijheid van de vrouw ingeperkt.

Jamila

(...)Mijn vader is echt zo 'n traditionele moslim, echt een sekte is het.

Mouna

Op een bepaald moment in hun leven hebben zij hun thuiscultuur vaarwel gezegd. Tegelijkertijd hebben zij zich de nieuwe cultuur wellicht nog niet geheel eigen gemaakt en/of werden zij door de nieuwe cultuur toch als ‘anders’ gezien. Dit gedrag valt te typeren als assimilatie. Uit de citaten is op te maken dat zij op enig moment in hun leven in een identiteitscrisis terecht zijn gekomen. Hierdoor hebben ze minder sterk het gevoel gehad bij een bepaalde groep te horen. Dit heeft geresulteerd in een, tijdelijk, laag zelfbeeld.

De grootste uitdaging was voor mij om mezelf niet te laten meeslepen in de overtuigingen en valkuilen van mijn ouders. Het kan soms veel makkelijker zijn om maar te accepteren wat je ouders van je

verwachten en jezelf te conformeren i.p.v. continue de strijd aan te gaan. Want je verliest niet alleen de steun van je ouders maar ook van je familie en de gemeenschap. Zeker in een omgeving waarin je ook als 'anders' gezien wordt, he. Waar hoor je dan bij? Wie ben ik dan? En dat is in een bepaalde fase in je leven heel, heel moeilijk. Zelfbehoud, ontwikkeling, ontplooiing, ontdekken wie ik ben, wat ik denk, waar ik voor sta en wat ik wil etc., dat zijn Westerse waarden die ik ontzettend nastreef en die niet te harmoniseren zijn met de Arabische cultuur. Althans niet met mijn thuiscultuur, zeg maar. Want niet alle Marokkaanse families zijn zo, he. Echt niet.

Jamila

(...) te groeien en te ontdekken wie ik ben. Dus mijn individuele ontwikkeling, dat was thuis ondergeschikt aan hoe een vrouw zich moet gedragen binnen zo een cultuur, en in de Nederlandse samenleving weer heel belangrijk. Jezelf assertief opstellen, dat kon thuis niet. Tegenspraak werd niet gewaardeerd of voor je eigen mening uitkomen. Timide en schaamte en bescheidenheid was heel belangrijk en dat zijn juist dingen waar je niet mee verder komt in de Nederlandse samenleving en daar heb ik nog steeds last van in werksituaties maar ook in het sociaal leven. Ik kan bijvoorbeeld niet met dominante mensen omgaan, en laat ik nu net in een wereld werken waar heel veel dominante mensen werken.

Manal

Respondenten die niet door hun ouders gedwongen werden om alleen met leden van de Marokkaanse gemeenschap om te gaan, zijn geïntegreerd in de Nederlandse samenleving. Zij hechten zowel waarde aan de eigen cultuur als aan het hebben van contacten met Nederlanders en de Nederlandse cultuur. Tijdens hun jeugd bestonden hun vriendschappen zowel uit Marokkaanse, Nederlandse, westerse- en niet westerse allochtonen.

Tijdens het 'volwassen' leven bestaan de vriendschappen van respondenten die zich meer met de Marokkaanse dan met de Nederlandse cultuur identificeren, voornamelijk uit Marokkanen en anderen met dezelfde religieuze achtergrond.

Respondenten die zich met beide culturen evenveel identificeren hebben vrienden met verschillende etnische achtergronden waarvan de helft Marokkaans. Opvallend is dat respondenten die zich meer met de Nederlandse dan met de Marokkaanse cultuur identificeren, vriendschappen hebben die voornamelijk bestaan uit Nederlanders en andere etnische achtergronden. Binnen de Marokkaanse gemeenschap worden zij als 'vernederlandst' gezien. Het is onbekend hoe de vriendenkring van de laagopgeleiden is samengesteld.

Opvallend is dat respondenten die binnen een streng traditioneel familiesysteem zijn opgegroeid een zeer kritische houding aannemen ten opzichte van de Marokkaanse cultuur en veel minder kritiek hebben op de Nederlandse cultuur. Deze kritiek is vooral gericht op de positie van de vrouw binnen de Marokkaanse cultuur.

(...) ik wil ook een gelijkwaardige relatie en anders maar geen relatie. Zonder vrouw is de man niks hoor. Ik vind gelijkwaardigheid zo belangrijk. Net alsof ik daarin getraumatiseerd ben. Ik ben daar echt allergisch voor.

Haha, ik vraag me toch af hoe mijn familie zou reageren als ik met een Nederlandse vriend thuis zou komen. Ik denk dat als hij moslim is, dat het dan wel oké is. Ze zouden wel moeten wennen, dat wel, maar het is wel oké, hij is moslim. Maar als hij geen moslim is, dan zou ik oorlog hebben met de hele familie.

Mijn broertje die leeft echt in het jaar nul. Die is heel traditioneel. Hij is zo achterhaald, jongen, niet normaal.

Naouel

De kritiek die de respondenten hebben op de Nederlandse cultuur gaat vooral over de houding van sommige

Nederlanders ten opzichte van moslims. De meesten proberen daar luchtig mee om te gaan en lachen het weg.

Toen Wilders zijn beroemde uitspraak deed over “willen jullie meer of minder Marokkanen?” Toen kwam ik de volgende dag op school en toen zag ik al die leerlingen kijken. Ze weten dat ik Marokkaan ben natuurlijk. Dus ik kom binnen en kijk een beetje serieus en zei: “Nou jongens, willen jullie meer of minder opdrachten? (lacht).

Naouel

Respondenten die vooral contacten hebben binnen de Marokkaanse gemeenschap geven aan dat er uitdagingen liggen op het gebied van het vinden van een balans tussen carrière en familie. Aan de ene kant willen ze de goede (schoon)dochter zijn zoals Marokkaanse (schoon)ouders dat graag zien: meerdere keren per week langskomen, voor (schoon)ouders zorgen, samen koken en een liefdevolle vrouw zijn voor haar man. Aan de andere kant moeten ze wel een wat ‘hardere’ kant laten zien als zij carrière willen maken in de buitenwereld. Zij geven aan dat het soms moeilijk is om, vanuit een omgeving waarin je sterk in je schoenen moet staan, thuis te komen in een omgeving waarin (alleen) hun vrouwelijkheid op prijs gesteld wordt. Tevens hebben ze niet altijd zin en tijd om hun kostbare vrije tijd aan hun (schoon)ouders te besteden.

Nou weet je, ik ben pas getrouwd en pas tijdens het huwelijk leer je je man beter kennen. En hij is toch wel traditioneler dan ik dacht, he. Hij vindt het belangrijk dat zijn vrouw thuis is als hij thuis komt van het werk. Kijk, hij kookt wel en helpt me mee in het huishouden, maar hij zou het niet leuk vinden als ik elke avond veel later thuis zou zijn dan hem. En ja, soms is dat toch wel nodig voor mijn werk. En dan heb je ook nog je familie en de familie van je man die verwachten dat je elke week minimaal 1x langskomt om daar te eten en samen met de vrouwen te koken. Ja, dan ben je gewoon je hele weekend kwijt en ik heb daar ook geen tijd voor eigenlijk. Maar dat wordt echt van je verwacht. Ik kan gewoon geen ‘nee’ zeggen en zeker niet tegen zijn familie, die zijn echt nog best wel traditioneel. Iedereen draagt daar een hoofddoek, bijvoorbeeld. En ik ben de enige die dat niet draagt. (...)ik denk niet dat een hoofddoek mij verder gaat brengen in mijn werk, ik denk dat dat wel belemmerend kan werken en voor mij hoeft dat niet. Dus ja, de balans vinden in al die rollen die je moet spelen, dat zie ik wel als een uitdaging, ja. Je wordt al snel als ‘vernederlandst’ gezien. En je wilt toch een goede vrouw of (schoon)dochter zijn. Tegelijkertijd verwacht je werkgever ook wat van je, he. Dat je literatuur leest, dat je opleidingen volgt om bij te blijven, etc. Als je dat een keer niet hebt gedaan of iets niet af hebt, ja dan wordt dat wel meegenomen in je functioneren. Het is constant balanceren tussen prioriteiten.

Mariam

Sara gaf aan dat zij het opvoeden van haar kinderen op een Marokkaans/islamitische manier, zonder dat zij zich anders voelen dan andere kinderen, als een grote uitdaging ziet. Ze vroeg zich af hoe ze die balans kan vinden. Ze heeft zelf het leven in twee culturen nooit als een uitdaging ervaren.

Uit de interviews bleek dat er uitdagingen liggen om als Marokkaanse de arbeidsmarkt te betreden en een goede baan te bemachtigen. Ook als ze eenmaal een baan hebben worden ze toch vaak als ‘anders’ gezien en voelen ze zich soms ook anders omdat er benadrukt wordt dat je anders bent, of omdat er bepaalde ‘soft skills’ ontbreken. Dit speelt vooral wanneer zij een hoge functie vervullen binnen een omgeving met weinig tot geen niet- westerse allochtone collega’s op een gelijkwaardig beroepsniveau.

Je begint als allochtoon wel met 1 – 0 achterstand. En het is niet altijd zo dat ik dat altijd zo ervaar en voel maar onbewust, op de cruciale momenten dat je een tandje bij moet zetten, komt dat gevoel wel weer naar boven. En dan ga je ook harder werken.

Sofia

Het is niet zozeer de Westerse maatschappij die een uitdaging voor mij is. Behalve dan dat je binnen mijn vakgebied he, de advocatuur, toch wel als allochtoon gezien wordt en zij je het gevoel geven dat je daar eigenlijk niet tussen past. Daarom werk ik ook voor een advocatenbureau waar ook bijna alleen maar allochtonen werken. Ik denk niet dat ik ooit voor een Nederlands bureau zal kunnen werken. Daarnaast heb je een aantal skills nodig om hogerop te komen of om succesvol te worden. Zoals bijvoorbeeld social skills, om kunnen gaan met autoritair gedrag, autoritaire en dominante mannen en ook vrouwen, assertief zijn, geen blad voor de mond nemen. Dit zijn dingen die juist altijd de kop ingedrukt zijn in de opvoeding. Het gedrag wat van een dochter of vrouw verwacht wordt thuis komt niet overeen met dat gedrag wat er van je verwacht wordt in de Westerse maatschappij. Ik denk dat dat voor mij echt de allergrootste uitdaging is en blijft en voor veel vrouwen met mijn achtergrond, wil je de top bereiken. Ik denk dat dat veel van mijn kansen beperkt of heel bepalend is voor het wel of niet succesvol zijn, hoe intelligent je ook bent. Bij mij is dat er zo ingestampt, ik worstel er nog mee en weet niet meer hoe ik het uit mijn 'zijn' kan halen.

(...) het is de denkwijze, het zijn de gedachtegangen en omgangsvormen die totaal anders zijn. Soms wordt je tweeledig. Je moet in beide culturen passen om maar geen problemen thuis te krijgen of buitenshuis geen gedoe te krijgen om een fijn bestaan op te bouwen.

Manal

Toen ik bijvoorbeeld meedeed met de verkiezingen voor de PvdA. Zei iemand tegen mij, wees nou reëel. (...) is een industriestad, je zult nooit heel veel stemmen krijgen.

En daar zit echt wel een kern van waarheid in. De echte industriesteden, zoals Tilburg, Helmond, Oss, daarvan is 1/5 PVV stemmer en die zullen niet zo snel op een buitenlandse stemmen. Is dat erg? Ach, het is wel fijn om je daarvan bewust te zijn.

Sofia

Ik geeft les op een MBO school op een opleiding met voornamelijk Nederlandse jongens in de les. Ik kan me nog goed herinneren toen ik daar 6 jaar geleden voor het eerst kwam werken, ik ging toen iets kopiëren en dat zo een andere docent die daar werkte zei: "en van wie heb je toestemming gekregen om hier te kopiëren?" Ze dacht dat ik een leerling was of zo.

Ik dacht dat ze een grapje maakte en ik zei "van mezelf"... haha. Toen zei ze "oh, maar studenten mogen hier niet kopiëren". Toen zei ik 'dat komt goed uit, want ik ben geen student, ik werk hier als docent'. Ze keek me verbaasd aan en vroeg of ik dan stage liep.

Toen had ik al heel snel bedacht dat als je een hoofddoek draagt, dan ben je of stagiaire of leerling of schoonmaakster, maar geen docente.

Naouel

Voordelen van het leven in twee dominante culturen

Respondenten die in hun jeugd veel contact hadden met Nederlandse gezinnen benoemden dat de structuur binnen Nederlandse gezinnen hen als eerste opviel. Binnen deze gezinnen was er veel meer orde en ouders deden vaak leuke dingen met hun kinderen. Binnen hun eigen gezinnen was er veel meer chaos dan binnen Nederlandse gezinnen. Tevens zagen ze dat Marokkaanse ouders anders met hun kinderen omgaan dan Nederlandse ouders. Binnen de Marokkaanse cultuur is er een groot verschil tussen enerzijds een bepaald soort hardheid en starheid en anderzijds worden kinderen soms overladen met liefde en aandacht. Een aantal respondenten gaf aan positieve discriminatie te hebben ervaren op de arbeidsmarkt. Zij kregen juist kansen door hun culturele achtergrond omdat

de organisatie een beleid had ontwikkeld dat het personeelsbestand een afspiegeling moest zijn van de Nederlandse samenleving.

(...) Dat zijn die twee uitersten. En zo ben ik ook opgevoed. Overdreven veel liefde aan de ene kant, maar ook wel weer een bepaalde hardheid en starheid. En bij je eigen kind probeer je toch wat meer coachend te zijn. Het is wel heel grappig, maar je doet dingen toch echt wel heel anders omdat je toch een veel grotere bagage mee hebt. Je ziet hoe het bij Nederlanders gaat en je ziet hoe het bij Marokkanen gaat.

Maar ik zou het wel verschrikkelijk vinden als mijn zoon bijvoorbeeld alcohol gaat drinken of varkensvlees gaat eten. Dat is raar he, enerzijds ben ik heel open minded en vind ik het belangrijk dat hij zijn eigen keuzes maakt, maar ik zou het wel erg vinden als hij dat ging doen. Dus toch wel tegenstrijdig ergens.

Sofia

De manier waarop je met elkaar omgaat, de structuur. De Nederlandse cultuur heeft veel meer structuur. Ik had het idee dat ouders ook veel meer deden met hun kind. Mijn klasgenootjes deden in het weekend allemaal leuke dingen, gingen langs opa en oma, gaan uit eten, bezoeken musea en culturele evenementen, wij gingen nooit uit eten. Ik ging pas uit eten toen ik op de middelbare school zat met vriendinnen.

Structuur is een groot verschil tussen de Marokkaanse en Nederlandse cultuur. En ik vind structuur wel belangrijk. Ik neem dat zelf ook over in de opvoeding van mijn kind. Ik neem toch heel veel van de Nederlandse cultuur over, dus dingen uitleggen en geen angst inboezemen en motiveren, positief bekrachtigen.

Sofia

En voordeel. Mmmm.... het kan voordelen hebben zeker. Maar voor mij op dit moment in mijn leven, ik kan ze niet benoemen. Misschien dat ik een groot aanpassingsvermogen heb, want dat heb ik altijd al moeten doen. Ik kan goed met allochtonen omgaan, ik ken hun gedachtenpatronen en hun omgangsvormen en dat maakt het voor mij makkelijker om toegang tot ze te krijgen, ook toegang tot hoe ze werkelijk denken over bepaalde gevoelige kwesties. En ik neem van beide culturen mee wat bij mij past.

Manal

Ik denk dat mijn hoofddoek in mijn voordeel heeft gewerkt, dus positief. Op de MBO- school waar ik nu werk, werkte geeneen allochtoon. Toen hadden ze een beleid ontwikkeld dat hun personeelsbestand een afspiegeling van de maatschappij moet zijn, en daarom ben ik aangenomen. Anderzijds vind ik het niet zo positief. Want ik word weer in een hokje geplaatst.

Naouel

De respondenten die een zeer kritische houding aannemen t.o.v. hun conservatieve thuiscultuur hebben sterk ervaren dat de positie van de vrouw binnen de twee culturen verschillend is en dat de Nederlandse samenleving hen meer kansen biedt.

(...) het zou kunnen dat ik altijd al onbewust gevoeld heb ik dat zo een leven als die van mijn moeder niet wilde. En natuurlijk zag ik ook hoe vrouwen in Marokko behandeld werden. Onderdanig zijn aan je man, alles voor hem doen, hem toestemming vragen om met iemand af te spreken of naar de stad te

gaan. No way, ik wist al heel vroeg dat ik dat niet wilde. Ik denk dat als ik in Marokko was opgegroeid, dat ik allang onthoofd was (lacht).

Manal

De groep respondenten met meer liberale ouders ervaren een gezonde balans tussen de opvattingen van hun ouders en wat er van hen verwacht wordt in de Nederlandse samenleving. Dit ligt echter anders voor de opvattingen en verwachtingen vanuit de Marokkaanse gemeenschap.

Nou, ik denk dat mijn ouders de Nederlandse waarden ook heel erg omarmen op het gebied van zelfontplooiing, emancipatie en onafhankelijkheid voor hun dochters, verder komen in het leven, zoals een goede baan. Dat stond en staat voor hun voorop. (...)Op een belangrijke gedeelde eerste plaats staat religie, op de tweede plaats was trouwen belangrijk. Ik denk eigenlijk dat niet zozeer trouwen het belangrijkste is, maar trouwen voorkomt dat dochters 'onkuis' gedrag vertonen of dat de Marokkaanse gemeenschap gaat praten (...). Daar draait het vooral om bij de Marokkanen, wat anderen van je denken of hoe anderen je zien. En daarom worden vrouwen vaak zo strikt gehouden. Want wat je dochter of vrouw doet, daar wordt je als vader of als echtgenoot op afgerekend of voor geprijsd. Dat is jammer, want hierdoor krijgen veel meisjes gewoon geen kansen.

Naouel

Uit de interviews blijkt dat respondenten hebben gezien dat de normen en waarden en levenswijze die zij van hun ouders hebben meegekregen niet de enige mogelijke zijn. Langzaam komt er van binnenuit dan ook, in meer of mindere mate, weerstand tegen hun thuiscultuur.

Uit de onderzoeksresultaten komt naar voren dat er twee adaptatiemanieren zijn waarmee de respondenten een plaats vinden in de Nederlandse maatschappij. De ene categorie heeft veel overeenkomsten met het ideaaltype assimilatie en de andere met het ideaaltype integratie³ (Berry, e.a., 1992).

De respondenten uit gezinnen met ouders die hen de ruimte gaven om zich te ontwikkelen zijn toleranter ten opzichte van hun thuiscultuur dan de respondenten die minder ruimte kregen van hun ouders. Deze kinderen verwerpen hun thuiscultuur en assimileren zich volledig. Echter, zij geven aan dat negatieve beeldvorming het hen niet makkelijk maakt om zich thuis en geaccepteerd te voelen in de Nederlandse samenleving.

Uit de literatuur blijkt dat als personen zich assimileren zij, tijdelijk, een zwakke sociale identiteit hebben en hun zelfbeeld aangetast kan zijn. Ze zweven als het ware tussen de oude en nieuwe cultuur in, omdat ze het ene hebben afgestoten en zich het nieuwe nog niet helemaal eigen hebben gemaakt (Buunk, 1994). Deze respondenten hebben het gevoel door anderen 'gehinderd' te worden om vooruit te komen in het leven, door bijvoorbeeld discriminatie op de arbeidsmarkt of het ontbreken van bepaalde skills als gevolg van hun traditionele opvoeding.

Respondenten wier ouders hen de ruimte gaven accepteren elementen uit beide culturen en nemen tevens een kritische houding aan ten opzichte van beide culturen. Deze houding past binnen het ideaaltype van integratie. Zij nemen het beste uit beide culturen en hechten zowel waarde aan hun eigen cultuur als aan de Nederlandse cultuur. Ook binnen deze groep zijn er verschillen te zien. Sommige respondenten identificeren zich meer met de thuiscultuur, anderen voelen zich meer verwant met de Nederlandse cultuur. De mate waarin men zich met een bepaalde cultuur identificeert lijkt bij de respondenten in dit onderzoek samen te hangen met de diversiteit in

³ Assimilatie betekent dat de persoon de eigen cultuur niet zo belangrijk vindt en de Nederlandse cultuur volledig overneemt. Integratie houdt in dat de betreffende persoon zowel waarde hecht aan de eigen cultuur als aan het hebben van contacten met Nederlanders.

vriendschappen. We zien dat respondenten met veel Nederlandse vriendschappen zich sterker identificeren met de Nederlandse cultuur dan respondenten die minder Nederlandse vriendschappen hebben. Ook deze respondenten hebben het gevoel dat ze obstakels op de arbeidsmarkt tegenkomen op grond van hun Marokkaanse komaf. Zowel discriminatie als het ontbreken van bepaalde skills werden als argument aangedragen.

De spanningen die respondenten ervaren tussen het voldoen aan verwachtingen vanuit de thuiscultuur en de Nederlandse samenleving worden in de volgende paragraaf uiteen gezet.

6.4 Sociale controle

In deze paragraaf bespreken we de spanningen die ontstaan door verwachtingen vanuit ouders en gemeenschap om te voldoen aan bepaalde (culturele) normen en waarden.

Opgroeien binnen een gemengde of een zwarte buurt lijkt samen te hangen met een sterke sociale controle door leden van de Marokkaans-islamitische gemeenschap. De respondenten hadden matig intensief contact met de gemeenschap. Dit contact bestond voornamelijk uit moskeebezoek door vader en het delen van voedsel tijdens islamitische feestdagen, moeders die bij elkaar op de koffie gingen en kinderen die met elkaar speelden. Binnen de Marokkaanse gemeenschap kennen veel leden elkaar van naam, de sociale controle is dan ook sterk. Binnen de gemeenschap wordt er vaak over elkaar gepraat en hecht men veel waarde aan wat ‘anderen’ van hen denken. Aan de buitenkant lijkt de sociale cohesie van de gemeenschap sterk te zijn, maar aan de binnenkant is het vaak ieder voor zich.

In de Koran staat dat meisjes en jongens gelijke rechten hebben. Maar mijn ouders gaan bijvoorbeeld veel makkelijker om met mijn broers dan met hun dochters. Dochters mogen bijvoorbeeld niet uitgaan niet laat thuis komen. Dat is echt meer cultureel bepaald. (...) Er is heel veel sociale controle (...) Bijvoorbeeld, een Marokkaans stel gaat op vakantie. Op vakantie waar niemand hen kent mag de vrouw wel in bikini, maar in de stad waar ze woont is dat uit den boze omdat er dan mogelijk geroddeld kan worden. Dus het is allemaal voor de buitenwereld. Het is zo een schaamte cultuur en mensen verbieden elkaar zo veel dingen, terwijl iedereen het stiekem toch gewoon doet. Dat heeft dan niks te maken met religie maar met sociale controle en wat anderen van hun zouden zeggen of denken.
Mariam

De respondenten die in een voornamelijk witte buurt zijn opgegroeid hebben beperkte sociale controle ervaren. Hun ouders hadden weinig contact met andere Marokkaans-islamitische gezinnen en het sociale netwerk bestond voornamelijk uit Nederlandse autochtonen. De respondenten hebben dit als positief ervaren en gaven aan dat sociale controle vanuit de Marokkaanse gemeenschap sterk belemmerend werkt. Door de Marokkaanse gemeenschap werden ze vaak gezien als ‘vernederlandst’. Hun ouders trokken zich hier echter niks van aan.

Respondenten die zijn opgegroeid in een voornamelijk witte buurt, waarvan de ouders veel contacten hadden met de lokale moskee, hebben veel sociale controle ervaren vanuit die omgeving. Hun vader was erg gevoelig voor de mening van anderen en dit heeft geleid tot inperkingen van hun vrijheden. Bij overtredingen van bepaalde regels werd hen de mond gesnoerd met woorden als ‘H’jsoema’ (schande). Manal gaf aan dat zij niet meer met vriendinnen afsprak of meedeed aan activiteiten buitenshuis om het vertrouwen van haar vader te krijgen.

Het is niet bekend in wat voor soort gemeenschap de laagopgeleiden zijn opgegroeid en wat voor invloed dit heeft gehad op hun studie- en loopbaankeuzes.

Ik denk dat als je met heel veel Marokkanen was geweest jezelf ook anders was geworden. Bij ons kon er wel meer omdat zij weinig bemoeienis hadden van andere Marokkanen.

Sofia

Vanuit de gemeenschap hebben de respondenten wel een bepaalde druk ervaren omdat er vragen gesteld werden, bijvoorbeeld vanwege het feit dat ze in het buitenland gingen studeren of niet getrouwd waren voor een bepaalde leeftijd.

Naouel komt uit een vrij traditioneel gezin met veel Marokkaanse contacten. Zij is als enige binnen haar gemeenschap ongehuwd zelfstandig gaan wonen. In dit onderzoek werd haar de vraag gesteld hoe het voor haar is om een ge-emancipeerde vrouw te zijn binnen een hechte Marokkaanse gemeenschap.

Je wilt niet weten hoe verschrikkelijk het is om elke keer weer te horen wanneer ik toch eindelijk eens ga trouwen. Niet vanuit mijn ouders, maar vanuit de Marokkaanse gemeenschap. Elke keer op keer op keer. Nu is het zover, want ik ben al bijna 32 (draait met ogen), nu kijken ze me meer met medelijden aan. Want ja, ik ben al oud en nog steeds niet getrouwd. "Aah, miskiena⁴". Dan denk ik: "Flikker toch op man, met je miskiena."

Ik zie mijn vader ook weleens kijken. Dan gaat hij bij mij weg en dan zie ik aan zijn blik "Tja, en dan laat ik mijn dochter hier alleen achter". Dan denk ik ja, je hoeft geen medelijden met mij te hebben, want dan ga ik weer denken dat er iets met mij aan de hand is en dat het misschien toch niet klopt. Je wordt van alles aangepreut en je voelt de druk echt wel hoor, vanuit de omgeving. Niet mijn directe omgeving, dus niet vanuit mijn ouders en zo, maar wel vanuit de Marokkaanse samenleving.

Naouel

Respondenten wiens ouders het belangrijk vinden dat hun dochters zich emanciperen, hebben vanuit hun ouders geen druk ervaren om traditionele normen na te streven zoals: zorg voor de familie, trouwen en de traditionele rol van de vrouw. Met uitzondering van Ibtissam, stond het huwelijk op de laatste plaats.

Ondanks dat de ouders van Naouel haar levenswijze accepteren en ondersteunen, houdt haar broer er zeer conservatieve opvattingen op na en verwijt hij haar dat ze is 'ver-nederlandst'. Dit is de reden dat zij en haar broer niet meer met elkaar spreken.

Respondenten met conservatieve ouders (Manal en Jamila) voelden de druk van familie om te voldoen aan de traditionele rolpatronen. Zij werden dan ook niet volledig gestimuleerd en ondersteund om een studie af te ronden. Met name de vaders van deze respondenten stonden er vaak ambivalent in. Enerzijds wilden ze het beste voor hun dochter, maar de angst dat het 'mis' zou kunnen gaan en daardoor de familie-eer schade zou lijden, was groter. Als gevolg van deze ambivalentie gaven zij vaak tegenstrijdige signalen af.

Jamila heeft de relatie met haar vader en familie verbroken en gekozen voor een vrijer leven om zo haar capaciteiten te ontwikkelen en zich te kunnen emanciperen. Op latere leeftijd heeft de relatie zich weer enigszins hersteld.

Manal vertelde dat zij niet meer met vriendinnen afsprak of meedeed aan activiteiten buitenshuis om het vertrouwen van haar vader te krijgen. De druk om te voldoen aan diens verwachtingen was enorm groot. Dit heeft haar veel stress opgeleverd en geresulteerd in depressiviteit, studie uitval en vertraging.

Nu ik er zo over nadenk is dat wel eens uitgesproken en voelde ik ook altijd die druk, ja. Ik heb wel het

⁴ Assmilatie betekent dat de persoon de eigen cultuur niet zo belangrijk vindt en de Nederlandse cultuur volledig overneemt. Integratie houdt in dat de betreffende persoon zowel waarde hecht aan de eigen cultuur als aan het hebben van contacten met Nederlanders.

gevoel gehad dat mijn hele jeugd in het teken stond van 'maagd' blijven tot aan je huwelijk. (...)Dat was een erg zware periode. Dus het was vooral, hmmm, i.p.v. stimuleren om een studie te gaan doen, was het vooral belangrijk om de maagdelijkheid in de gaten te houden. Dat was het uitgangspunt en daar draaide het om. En daar moest ik mezelf constant tegen verdedigen.

Manal

Grofweg zijn er twee groepen respondenten te onderscheiden, namelijk; a) de groep met conservatieve ouders en b) de groep met meer vooruitstrevende ouders. Voor beide groepen respondenten geldt dat ze de druk wel voelden om geen gezichtsverlies te lijden binnen de gemeenschap, waardoor ze sommige dingen ook niet mochten van hun ouders. De conservatieve ouders waren gevoeliger voor de mening van anderen dan de vooruitstrevende ouders.

Geen gezichtsverlies lijden is inderdaad heel belangrijk. Ik hoefde ook niet te gaan roken of drinken of op stap te gaan of met jongens om te gaan. Dat was uit den boze en onbespreekbaar. Maar dat waren ook niet de dingen waar mijn interesses naartoe gingen.

Mariam

Moeder trad, zoals eerder opgemerkt, vaak op als bemiddelaar. Uit de interviews komt naar voren dat de respondenten toch wel stressmomenten hebben gekend wanneer zij over bepaalde, ongebruikelijke onderwerpen met hun ouders in gesprek moesten, bijvoorbeeld als het ging over op jezelf wonen of studeren in het buitenland. De meeste respondenten hanteerden creatieve manieren om hiermee om te gaan. Bijvoorbeeld door bepaalde zaken gewoon niet te bespreken met hun ouders omdat ze het toch niet zouden begrijpen, of door hun ouders te laten zien dat ze zich als een goede dochter gedroegen om hierdoor meer bewegingsruimte te krijgen. Sommige respondenten hanteerden een meer offensieve strategie door te stellen dat hun levenswijze in overeenstemming was met teksten uit de koran.

Maar ik zei dan: 'als ik de plek niet opzoek waar iets zou gebeuren, dan gebeurt er mij ook niets, en als er mij wel iets gebeurt dan is het blijkbaar zo voorbestemd en heeft god het zo gewild. Ik geloof in mktab'. (het lot) Dat was mijn weerwoord altijd, als anderen er iets van zeiden.

Mariam

Rond het twintigste levensjaar trokken de respondenten hun eigen plan en legden zich niet neer bij verwachtingen van de familie waar ze zelf niet achter stonden. Dus ondanks het feit dat het in sommige situaties heel lastig was wisten de respondenten toch manieren te vinden om hun zin door te drukken. Wanneer het op vriendjes, uitgaan en alcohol aankomt zijn de respondenten daar nooit over in gesprek gegaan met hun ouders. Zij wisten heel goed dat een 'no go area' was en legden zich daarbij neer. De meeste respondenten gaven aan dat zij daar ook geen behoefte aan hadden, (a) omdat hen dit meer problemen dan voordelen zou opleveren en (b) omdat ze het vertrouwen van hun ouders niet wilden beschamen.

Nou, zij komen uit een heel ander land met een andere cultuur. Daar is het niet gebruikelijk dat meisjes gaan studeren en werken. Er was niet eens een fatsoenlijke school in die tijd, en ik wist toen ook wel dat er meer onduidelijkheid zou komen voor ze dan duidelijkheid en dat zou mijn situatie ook niet ten goede komen. Ik liet gewoon zien dat ik een zelfstandige dame was die heel goed voor haar zelf haar pad kon kiezen en zelf beslissingen kon maken.

Ik vertelde gewoon ik ga het zo en zo doen, klaar. Ik wilde ze misschien ook geen ruimte geven om ergens iets van te vinden. Ik zocht het zelf wel uit. (...)Hmmm, natuurlijk. Je weet gewoon hoe je je als meisje dient te gedragen binnen je gezin en binnen je gemeenschap. En als je dat weet en je daar aan houdt en gewoon de regels op volgde dan is er gewoon ruimte voor andere dingen. En soms moet je

gewoon creatief zijn, he.

Ibtissam

Druk vanuit familie of gemeenschap om een hoge opleiding af te ronden

Respondenten met vooruitstrevende ouders hebben wel degelijk druk gevoeld om een studie af te ronden en goed hun best te doen op school. Thuis werd er regelmatig op gehamerd om huiswerk te maken en tot het uiterste te gaan en alles eruit te halen wat erin zit. Dit heeft geresulteerd in een enorme drive en doorzettingsvermogen. Je studie niet afronden werd gezien als falen. En de druk om niet te falen was erg groot.

Respondenten met een 'paradoxaal' conservatieve vader werden enerzijds gestimuleerd om goed te studeren en anderzijds beperkt in hun vrijheden om goed te studeren. We zien in deze situaties dat de sociale omgeving een grote beïnvloedende factor is in de paradoxale overtuigingen van hun ouders.

Ouders gebruikten hun harde leven vaak als voorbeeld. Één respondent gaf aan dat ze na de middelbare school de druk voelde om een studierichting te kiezen. Ze was echter nog niet klaar om te kiezen en heeft toen een willekeurige studie gekozen. Beide groepen respondenten voelden een zekere druk om een hoge opleiding af te ronden, maar ze voelden zich niet gepusht om dit te doen, ze wilden dit zelf ook en hadden al vroeg in hun leven voor ogen welke richting ze in wilden. De druk heeft ze geen stress opgeleverd.

Over het algemeen waren ouders positief over de gekozen studierichting. Sara gaf aan dat haar ouders trots waren op het (universitaire) niveau van haar studie maar niet heel blij waren met de richting (Antropologie). De respondenten met een "paradoxaal" conservatieve vader gaven aan dat toen ze eenmaal op de universiteit zaten, hij wel trots was en hen hierin ondersteunde door te zeggen dat ze moest doorzetten. Echter, zijn ze van te voren niet gestimuleerd om door te studeren.

(...) Antropologie, wat ik gestudeerd heb, mijn ouders zeiden echt: 'WAT IS DAT!?!?! Ga gewoon Rechten doen of Geneeskunde of Tandheeskunde of gewoon iets waar je ook iets mee wordt. Dan doe je dat en dan ben je dat.' Maar nee, dat hebben ik en mijn zusjes altijd zelf gedaan. Zelf open dagen bezocht en zelf zoekende geweest in wat we interessant vonden en welke studie daarbij hoort.

Sara

Sofia gaf aan dat haar ouders er niet achter zouden hebben gestaan als ze bijvoorbeeld voor Kunstgeschiedenis had gekozen. Sara, de respondent die Antropologie studeerde, gaf aan dat zij erg vastberaden was en dat haar ouders wisten dat ze haar niet in de weg moesten staan.

Ze hebben weleens gezegd: 'Kun je niet gewoon rechten of zo gaan doen', maar ik was heel vastberaden en toen stonden ze wel achter mijn keuze. Ze begrepen ook wel dat ze me niet konden dwingen om rechten te gaan doen want dan was ik ook snel afgehaakt en dan waren ze nog verder van huis".

Sara

Voor de meeste respondenten was het wel belangrijk dat hun familie trots op hen kon zijn. De mening van hun ouders beïnvloedde hun studiekeuze niet direct. De meeste respondenten gaven echter aan dat hun ouders achter hun studiekeuze stonden.

Als ik tegen iemand vertelde dat ik leraar wilde worden, kreeg ik hele positieve reacties. Dus die hebben mijn keuze ook wel beïnvloed, ofwel mijn keuze bevestigd dat ik die kant op moet gaan. (...) Ik dacht: "Oh, mijn familie is trots op mij als ik in het onderwijs werk, nou dan ga ik dat doen". Niet eens zo zeer kijkend van, is dat wel iets wat ik echt leuk vind? Maar meer pleasend naar de omgeving omdat zij dat zo goed vonden, het maakte dat ik ook trots was. Het is niet zo dat als er iets anders was geweest wat ik

echt heel leuk had gevonden en daarvoor was gegaan en ze er niet zo heel blij mee zouden zijn geweest, dan weet ik niet wat ik dan had gedaan”.

Naouel

Het materieel succes was van ondergeschikt belang voor de hoogopgeleide respondenten. Het ging meer om het behalen van een hoger diploma. Uiteraard zou dat ook gepaard gaan met een betere levensstijl en betere arbeidsomstandigheden. Voor enkele ouders was status wel belangrijk, maar een hoge studie afronden werd ook al als status gezien.

Dus die druk kon ik altijd best wel gemakkelijk naast me neerleggen. Want je kiest toch iets voor de rest van je leven en andere studierichtingen boeiden me niet zo. En ik heb ook niet zoveel met status, maar heel veel van mijn familieleden hebben er wel iets mee. Wat ik wel aardig vind is, dat nu ze ook allemaal wat ouder zijn, mijn familie, dat ze nu wel zien en zeggen dat ik een leuke studie heb gedaan en zinvol werk verricht. Zinvol werk was voor mij veel belangrijker dan veel geld verdienen.

Sara

Tegenstrijdigheden bij ouders

Enerzijds wilden de ouders dat hun dochters het maximale uit hun studie haalden en het hoogst haalbare zouden nastreven. Soms was daar echter een studie of stage in een andere stad of in een ander land voor nodig en dat was een net iets te grote stap. Het studeren ver van huis was over het algemeen eigenlijk onbespreekbaar en zou het afronden van een studie kunnen belemmeren doordat de gewenste studierichting niet gevolgd kon worden in de omgeving van hun woonplaats. De respondenten gaven aan dat dit uiteindelijk toch wel mocht, maar dat de ouders dit niet stimuleerden. Het onderwerp ging altijd gepaard met ongemakkelijke discussies. Niet omdat de ouders hun dochter dit niet gunden, maar meer vanuit angst voor het onbekende. ‘Wat kan mijn dochter, een kwetsbaar meisje, helemaal alleen in een andere stad of in een vreemd land, niet allemaal overkomen?’

Ik kwam bijvoorbeeld in aanmerking voor een uitwisselingsprogramma naar Amerika. Dat had ik altijd al gewild en ik had er heel veel moeite voor gedaan. Ik wist echt niet hoe ik dat hem ging vertellen. Toen ik alles al geregeld had en ik nog maar 1 week te gaan had voor mijn vertrek, heb ik het met een kloppend hart verteld. Dat viel in als een bom. Uiteindelijk wende het en besepte hij ook dat hij me niet tegen kon houden en ik echt vastberaden was om te gaan, of hij het nou leuk vond of niet. Dat is wel een punt van mij. Ik kan heel koppig en eigenwijs zijn en dat is soms misschien mijn valkuil maar vooral ook vaak mijn kracht. Ik denk dat die koppigheid en eigenwijsheid mij echt verder heeft gebracht. Dat is de kracht achter mijn drive om dat te bereiken wat ik wil bereiken.

Manal

De respondenten met vooruitstrevende ouders hebben enige druk ervaren om te voldoen aan de verwachtingen van hun ouders. Als meisje mochten zij bijvoorbeeld niet laat thuiskomen of alleen naar een ‘verre’ stad. Traditioneel gezien moesten ze tijdens hun uitstapjes begeleid worden door een zgn. chaperonne. Het was allesbehalve vanzelfsprekend om in het buitenland te gaan studeren, alleen op vakantie te gaan of als ongehuwde zelfstandig te gaan wonen.

De respondenten gingen op zoek naar nieuwe wegen om de vrijheid te krijgen die ze nodig hadden om zich te kunnen ontwikkelen. Zij gingen de dialoog aan met hun ouders en dit mondde soms uit in een discussie. In een enkel geval werd religie gebruikt om dingen voor elkaar te krijgen.

Hun leven is een continue balanceeract die inhoudt dat zij zich voortdurend afvragen of het zinvol is om over een bepaald onderwerp de strijd aan te gaan met hun vader. Ze hebben er heel wat hobbels voor moeten nemen en de nodige stressmomenten gekend. Niet iedereen komt daar zonder kleerscheuren van af. We zien dan ook dat de

studieloopbaan van de respondenten met conservatieve ouders wat vertraging heeft opgelopen. Manal is tijdelijk uitgevallen vanwege een depressie en Jamila is op haar zestiende zelfstandig gaan wonen. De laagopgeleide Mouna is tijdens haar middelbare schoolperiode uitgevallen en heeft nog geen opleiding afgerond.

De respondenten met conservatieve ouders hebben veel druk ervaren om te voldoen aan de verwachtingen van hun vader. Er was thuis geen ruimte om bepaalde gevoelige onderwerpen te bespreken en hen werd vaak de mond gesnoerd. Hierdoor voelde Manal zich vaak schuldig zonder dat ze zich daadwerkelijk ergens schuldig aan gemaakt had.

Over het algemeen hebben de respondenten een gezonde druk ervaren om een hoge opleiding af te ronden.

Aan de status (soort) van de opleiding hechtten de meeste ouders niet veel waarde. Het niveau (universitair) van de opleiding had wel status en aanzien. De onderliggende motivaties om te gaan studeren lagen bij de respondenten op het gebied van zelfontwikkeling. Zij wilden een betere toekomst opbouwen dan het leven dat hun ouders hadden.

In de volgende paragraaf wordt onderzocht welke effecten de opvoeding van de respondenten op hun levenskeuzes heeft gehad.

6.5 Opvoedingsstijlen

Het gezin en de manier van opvoeden hebben invloed op de cognitieve en sociale ontwikkeling van kinderen (Baumrind, et. Al., 1987). Uit de literatuur komt naar voren dat binnen de Marokkaans-islamitische cultuur voornamelijk een autoritaire opvoedingsstijl gehanteerd wordt. Traditioneel gezien is de rol van de Marokkaanse moeder voornamelijk gericht op de verzorging van het gezin. De vader heeft binnen het gezin een gezaghebbende rol en zorgt ervoor dat zijn dochters de 'juiste' keuzes maken, d.w.z. de culturele tradities hooghouden. In deze paragraaf wordt nagegaan in hoeverre dit beeld overeenkomt met de verhalen van de respondenten over de manier waarop zij zijn opgevoed en welke gevolgen die opvoeding heeft gehad voor hun verdere levenskeuzes.

Autoritatieve opvoedingsstijl (veel controle en veel steun)

Binnen de gezinnen van de hoogopgeleide respondenten met vooruitstrevende ouders hanteren de moeders een autoritatieve opvoedingsstijl, waarbij de vaders aanvankelijk een autoritaire opvoedingsstijl hanteren en na hun twintigste voor een meer autoritatieve opvoedingsstijl kiezen. Binnen deze gezinnen zien we dat zelfontplooiing, succes, hard werken en je diploma halen belangrijke waarden zijn. Op een gedeelde eerste plaats staat respect voor je ouders en je gedragen volgens de traditionele culturele normen. Hiermee werd voornamelijk gedoeld op het niet hebben van vriendjes, niet uitgaan en niets doen waardoor je gezichtsverlies zou lijden binnen de gemeenschap. Binnen de meeste gezinnen speelde religie een belangrijke rol. De ouders zijn praktiserend moslim en verwachten dit ook van hun dochters. Alle respondenten kregen geen financiële ondersteuning vanuit hun ouders. Deze waren hier niet toe in staat. Doordat zij thuis zijn blijven wonen konden ze hun studie zelf bekostigen d.m.v. bijbaantjes en studiefinanciering.

Als ik iets wilde, moest ik het ook zelf regelen. Schoolboeken, inschrijven, opleiding, uitwisseling, etc. 'Ja, regel het zelf maar en kies zelf maar'.

Sofia

Moeders stelden hen vrij van huishoudelijke taken en gaven hen de ruimte om te studeren. Over het algemeen konden ouders hun kinderen niet ondersteunen bij het maken van huiswerk. Ouders stimuleerden hen om huiswerk te maken en hier werd ook op toegezien. Het geven van adviezen of ondersteuning in belangrijke keuzemomenten

ontbrak vaak omdat de respondenten het niveau van hun ouders al snel ontstegen waren en ouders onvoldoende kennis hadden van het onderwijssysteem of de taal niet machtig waren. In drie gevallen was bijles nodig en werd dit ook door de ouders georganiseerd.

We zijn niet op een negatieve manier gepusht. Maar ze zeiden altijd wel dat we echt het beste eruit moeten halen wat erin zit. En het beste kan ook MAVO of iets anders zijn, maar het moest wel het beste en het hoogst haalbare zijn.

Sara

Vanuit huis kregen ik en mijn broertjes mee dat we goed ons best moesten doen op school en goede cijfers moesten halen. Daar werd echt heel hard op gehamerd. We moesten tot het uiterste gaan met leren. Niet willen/mogen falen hebben we heel erg meegekregen vanuit onze opvoeding. Dus dat streberige zit er wel goed in”.

Sofia

Studie was belangrijk, dat riep mijn moeder altijd. Dat was heel belangrijk. Mijn ouders riepen altijd”: ‘De kansen hebben jullie, de mogelijkheid bieden we jullie en de intelligentie hebben jullie, dus ga studeren! Doe er wat mee!’

Mariam

Weet je wat mijn moeder weleens zei?: ‘Nou, ga je huiswerk maar maken, want de Albert Heijn neemt mensen aan hoor, als je niet door wilt leren.’ Of: ‘Je kan nog altijd schoonmaakster worden zoals ik he, als je niet door wilt studeren.’ (...)Je moest in ieder geval een diploma op zak hebben en alles eruit halen wat je kon.

Naouel

“Dat komt omdat mijn moeder uit een gezin kwam waar ze heel streng is opgevoed en ze als meisje helemaal niks te zeggen had. Ze is zelf ook uitgehuwelijkt, dus wist heel goed dat ze dat niet wilde voor haar dochters. Ze wilde het echt anders voor ons. Dat we onszelf maximaal ontwikkelden en zelfstandige, onafhankelijke vrouwen zouden worden”. Mariam

Thuis was de ‘mantra’ tijdens de basisschoolperiode “goed je best doen op school en hard studeren”. Deze mantra bleef klinken gedurende hun verdere studieloopbaan.

Andere uitspraken van moeders zijn:

“Laat je niet leiden door wat andere mensen van jou vinden of verwachten (...) Dingen die jou verder brengen in het leven en jouw toekomst tot een succes kunnen brengen, daar moet je jezelf nooit in laten belemmeren”.

Opvallend is dat binnen deze gezinnen de moeder een belangrijke rol speelde bij de emancipatie van haar dochter. Zij zorgde ervoor dat obstakels geëlimineerd werden om zo voor haar dochter de weg om te studeren vrij te maken. Zij moedigde haar dochter aan een hoge opleiding af te ronden en ondersteunde haar dochter door haar vrij te stellen van huishoudelijke taken. Tevens trad zij op als bemiddelaar tussen haar dochter en de vader om haar niet te belemmeren in zaken die haar verder konden helpen in het leven zoals in het buitenland studeren of stage lopen, deelnemen aan activiteiten buitenshuis, uitstellen van het huwelijk, het hebben van een bijbaan of zelfs ongehuwd zelfstandig wonen. Tevens wierp de moeder zich op als ‘PR manager’ naar de gemeenschap toe. Wanneer de gemeenschap bijvoorbeeld kritiek had op haar dochter omdat zij zich niet zou gedragen volgens de traditionele

normen en waarden gaf de moeder tegenargumenten en beschermde haar tegen roddel en gezichtsverlies.

Mijn mama had meer begrip (...) ze had er minder moeite mee als we ergens heengingen, op reis naar het buitenland of zo (...). Als er gepraat werd zei mijn moeder altijd dat ze precies wist waar haar dochters waren en met wie.

Naouel

Als het voor school was dan mocht alles(...) Maximaal mogelijk maken dat je erbij hoort als kind en dat je kan doen wat je wilt op school (...). En dat lijkt weinig, maar dat is absoluut veel voor ouders die niet bekend zijn met het scholensysteem en wie je in zo een systeem tegenkomt of met wie je omgaat. Zij hadden daar wel een bepaalde angst voor, dat merkte je wel aan ze. Zeker toen ik op kamers ging in de grote stad. Het mocht allemaal wel, maar ze waren wel angstig.

Sara

Mijn vader kan wel fel en star zijn, maar hij is niet autoritair. Dat is zijn kracht maar ook zijn zwakte. Er is altijd ruimte om te onderhandelen (...). Doordat je in je jeugd altijd bezig bent met onderhandelen en als het ware in de survival modus zit, zijn er wel twee dingen die ik heb geleerd (...): het politiek correcte en respect tonen, maar tegelijkertijd ben je ook bezig met de ruimte opzoeken en brutaal zijn. En dat moest ook wel, als ik het maximale eruit wilde halen en toch mijn zin wilde krijgen, dan moest dat wel.

Sofia

Ik ben de een na oudste in het gezin en de eerste die naar het buitenland ging om te studeren. En dat vonden ze eerst wel heel eng, maar ik heb wel een deur geopend voor mijn zusje om in Spanje te studeren. Ik ben hun voorloper geweest en heb het voor hun een stuk makkelijker gemaakt. Niet dat ik het moeilijk had, dat niet, maar het was voor mij wel aftasten van: 'oh, hoe gaan ze hierop reageren en hoe ga ik het brengen?'. En ze moesten er wel aan wennen, ja. Ik heb niet echt moeten strijden ervoor, ik heb het gewoon voorgelegd en het was okay. Maar het proces daaraan voorafgaand was voor mij wel ff spannend.

Mariam

Het missen van emotionele ondersteuning en tegelijkertijd gepusht worden om een hoge opleiding af te ronden kan leiden tot onverschilligheid, het wel willen en de druk voelen, maar (nog) niet weten hoe.

Mijn ouders hebben me altijd wel ondersteund in woorden. Van: 'he, je moet studeren en je moet hard werken.' Maar dat is niet altijd de goede manier. Want het kan ook tot onverschilligheid leiden. Want ja, soms weet je niet hoe je het dan zelf moet oppakken als je geen steun krijgt van je ouders om je heen. Je moet een hele diepe drive hebben om toch tot het uiterste te gaan en alles zelf uit te zoeken en soms zelfs je eigen geld te verdienen om het te bekostigen om je dromen waar te maken.

Sofia

Het 'niet belemmeren en alle ruimte krijgen' heeft stimulerend gewerkt om een goede opleiding af te ronden en succesvol te zijn op de arbeidsmarkt.

Ze hebben hun best gedaan om ons te begeleiden (...) maar op een gegeven moment overstijgt je het niveau van je ouders (...) Wat ze ook hebben gedaan, beide ouders, en dat lijkt als kind weinig, maar nu ikzelf ouder ben snap ik wel hoe moeilijk dat soms ook is. Ze hebben ons de maximale ruimte gegeven

om te doen wat we wilden doen. Dus niet belemmeren vind ik ook al heel veel in het ondersteunen om een studie af te ronden”.

Sara

Autoritaire opvoedingsstijl (veel controle en weinig steun)

Uit de interviewdata blijkt dat de autoritaire opvoedingsstijl vooral voorkomt in gebroken gezinnen. Bij hoogopgeleide respondenten (Jamila en Manal) en bij de laagopgeleide (Mouna) hanteren de vaders een autoritaire opvoedingsstijl die zich kenmerkt door veel controle en weinig ondersteuning. De controle richtte zich voornamelijk op het naleven van de traditionele normen en waarden: je gedragen zoals dat van een vrouw verwacht wordt met als voornaamste doel: geen gezichtsverlies lijden t.o.v. de Marokkaanse gemeenschap.

Binnen deze gezinnen zijn zelfontplooiing, succes, hard werken en je diploma halen niet de belangrijkste centrale waarden. Je gedragen volgens traditionele culturele normen en het huwelijk hebben meer status en aanzien. Deze vaders zijn praktiserend moslim en verwachten dit ook van hun dochters. Zij tolereren echter dat hun dochter geen hoofddoek draagt. Wat opvalt is dat alle respondenten van conservatieve vaders geen moslima zijn. Mouna geeft aan dat haar vader streng is en veel regels stelt, terwijl haar moeder haar meer vrijheid geeft.

Ik moest altijd bij mijn vader thuis schoonmaken en zo en de koran lezen en naar de moskee gaan in de weekenden. Dus ik zag mijn moeder ook maar één keer in de twee weken.

Mouna

Mijn vader is een hele dominante man. Een traditionele Marokkaanse man (...) Hij hertrouwde met een Marokkaanse vrouw en werd nog strenger en conservatiever dan hij al was. Ik mocht niks thuis. Van school naar huis en niet met vriendinnen afspreken. Ik werd volledig in mijn vrijheid beperkt. Maar ook, wat ik al zei, geen emotionele vrijheid. Er was geen ruimte voor mijn visie of om in discussie te gaan over zijn ideeën. De hele dag stond er ook de koran-tv op. Dan zit daar zo 'n imam mensen te brainwashen over hoe je je leven het beste kan leiden.

Jamila

In tegenstelling tot de groep met een autoritatieve vader blijven deze vaders een autoritaire opvoedingsstijl hanteren. Echter zien we dat vader steeds meer praktische ondersteuning bood naarmate de studie vorderde en hun dochter zelfs vrij liet om in het buitenland stage te lopen.

(...) Er was geen ruimte om hem tegen te spreken zonder dat daar een grote ruzie uit ontstond. Hij wilde het liefst gewoon geen tegenspraak en wilde overal de controle over hebben en houden. (...) Toen he, op de uni, toen hij zag dat ik het wel kon bereiken, hij heeft me er niet naartoe gepusht, maar toen ik eenmaal op het niveau zat toen steunde hij me wel. Hij gaf me thuis de ruimte en de rust en verwachtte niet dat ik meehielp in het huishouden en ook financieel steunde hij me. En toen ik in het buitenland stage ging lopen steunde hij me ook.

Manal

Ik zal mijn ouders niet zo snel tegenspreken, maar ik heb altijd wel gewoon gezegd wat ik vind maar wel op een respectvolle manier, (...) maar wel alleen als ik wist dat het zin had en dat ze het zouden begrijpen. En van sommige dingen deed ik dat gewoon niet en trok ik mijn eigen plan. Zo creatief was ik dan ook wel weer”.

Ibtissam

In de gezinnen met gescheiden ouders ontbrak een moederfiguur die een bemiddelende rol op zich had kunnen nemen, waardoor de vaders star bleven vasthouden aan hun overtuigingen en autoritaire opvoedingsstijl. Heel voorzichtig bevochten ze desondanks bepaalde vrijheden. Ze moesten echter niets doen waardoor ze onder verdenking konden komen te staan van onzedelijk gedrag, dus altijd voor een bepaalde tijd thuis zijn en voortdurend verantwoording afleggen over waar ze met wie geweest waren.

(...) op een gegeven moment werd ik lid van de jongerenpartij van de PvdA. Ik vond het super leuk en ik was daar ook goed in. Dan wordt je wel gevraagd om mee te gaan naar feestjes en dat soort dingen. En dat heb ik 1x gedaan en toen kregen we (lacht) via de post, (mijn vader maakte ook weleens mijn post open, zgn. per ongeluk) en hmmm, toen kregen we een boekje, een soort kwartaalverslag, en aan de voorkant hadden ze mijn foto geplakt met twee andere jongens met wie ik stond te feesten!! Ik bedoel, die hadden mij gewoon omarmd en ik stond in het midden... en we waren allemaal biertjes aan het drinken natuurlijk. Plakken ze het gewoon op de voorkant!! Ja, en toen was het meteen klaar, he. Hij vroeg: 'Jaaa! Wat is dit voor partij? Zeker een discopartij!' Ik vertelde dat het helemaal geen discopartij is en dat we het echt over serieuze onderwerpen hebben. We hebben het over het Midden-Oosten. Ik ben twee keer met ze naar het Midden-Oosten geweest, wat een hele eer was, om op fact free mission te gaan.

Maar alles wat ik deed werd niet serieus genomen en er werd altijd geredeneerd naar vriendjes en de maagdelijkheid en bang wat anderen over mij of mijn vader zouden zeggen. (...) Ik ben uiteindelijk met de jongerenpartij gestopt, het kostte me teveel energie.

Manal

Binnen het gezin van de laagopgeleide Gail, van wie beide ouders samen zijn, werd ook een autoritaire opvoedingsstijl gehanteerd. Gail heeft een Chinese achtergrond en in haar opvoeding was vooruitkomen in het leven en een diploma halen belangrijk. Daarnaast lag het accent ook op net gedrag, goede manieren en gevoel voor sociale verhoudingen d.w.z. respect voor je ouders en het kennen van je plaats als kind in het gezin. Het verschil met de andere respondenten is dat de autoritaire opvoedingsstijl in dienst stond van de zelfontwikkeling van het kind en niet alleen gericht was op het naleven van traditionele normen en waarden zoals bij de respondenten Jamila, Manal en Mouna het geval was.

Binnen deze gezinnen was de 'mantra' tijdens de basisschoolperiode: 'goed je best doen op school en hard studeren'. Binnen deze gebroken, autoritaire gezinnen veranderde de mantra na de basisschoolperiode. De belangrijkheid verschoof van studiesucces naar het behouden van de maagdelijkheid tot aan het huwelijk en je richten op traditionele rolpatronen/verwachtingen.

Jamila heeft op haar 16e afscheid genomen van haar vader en is op zichzelf gaan wonen.

Toegeeflijke opvoedingsstijl (weinig controle en veel steun)

Opvallend is dat in de gebroken gezinnen, naast een autoritaire vader, een moeder met een toegeeflijke opvoedingsstijl staat. Uit de literatuur komt naar voren dat binnen een gebroken gezinssysteem moeders vaker dan vaders een toegeeflijke opvoedingsstijl hanteren.

Dit zien we inderdaad terug bij de laagopgeleide respondenten die uit een gebroken gezin komen. Beide moeders hanteren een toegeeflijke opvoedingsstijl. De vader van Ehsanne is overleden toen ze een jaar was.

Ik heb 7 jaar bij mijn vader en 7 jaar bij mijn moeder gewoond. Bij mijn moeder was het normaal, en bij mijn vader was het heel erg streng. Een veel vrijere omgeving dan bij mijn vader. Ik mocht meer en had minder regels.

De moeders met de toegeeflijke opvoedingsstijl moedigden hun dochters aan om een studie af te ronden en ‘niet zoals zij’, te eindigen. Ze stelden weinig eisen en regels en hun dochters kregen de ruimte om te ontdekken en te experimenteren.

In de vorige paragrafen is beschreven hoe voor de Marokkaanse ouders het loslaten van het traditionele ‘beschikkingsrecht’ en het ‘clandenken’ gepaard gingen met gevoelens van onzekerheid en angst. Als hun dochters vooruit wilden komen was het noodzakelijk om in vrijheid de wereld te kunnen ontdekken, om deel te kunnen nemen aan het studentenleven, om zelfstandig te kunnen wonen en te reizen als dat nodig was voor hun studie. De vrijheid om over hun eigen lot te kunnen beschikken, zelf hun toekomst te kunnen bepalen, stond en staat echter haaks op het traditionele denken binnen de Marokkaanse gemeenschap.

Zowel de autoritaire als de autoritatieve ouders die de revue passeerden hebben deze spanningen ervaren en de daarmee gepaard gaande angsten gekend. Het lijkt erop dat de autoritaire ouders niet opgewassen waren tegen de druk van de eigen clan. De angst om gezichtsverlies te lijden, met alle gevolgen van dien, wonnen het van de wens van hun dochters om zich emanciperen. Hoewel de vader vaak vasthoudt aan een opvoedingsstijl die hij kent en past binnen de Marokkaanse islamitische traditie, wil hij anderzijds heel graag dat zijn dochter zich ontwikkelt. Moeders fungeren daarbij als bruggebouwer tussen die twee innerlijke conflictgebieden van vader. Moeder is dus een belangrijke factor voor het ombuigen van vaders houding en speelt daarmee een belangrijke rol in de ontwikkelingskansen van haar dochter. Binnen de gezinnen met een autoritaire opvoedingsstijl ontbreekt een moederfiguur.

De autoritatieve ouders stelden het geluk van hun dochters voorop en namen de in hun ogen ongetwijfelde grote risico's op de koop toe. Zij waren liefhebbende ouders over wie hun succesvolle dochters nu met niets dan liefde en genegenheid praten. Het is eigenlijk niet verwonderlijk dat juist deze dochters de tradities van hun ouders, voor zover verenigbaar met hun rol in het moderne beroepsleven, in ere houden.

6.6 Sociaal kapitaal in relatie tot studiesucces

Volgens Bourdieu zijn economisch en cultureel kapitaal van belang als het gaat om het vergroten van schoolsucces en de aspiraties van kinderen. In deze paragraaf bespreken we het sociaal kapitaal van de respondenten in relatie tot studiesucces.

Rol ouders

Vooruitstrevende ouders lieten zich niet leiden door anderen en waren niet gevoelig voor roddels of meningen van anderen. Er werden wel bepaalde eisen en grenzen gesteld aan het gedrag van hun dochters. Geen gezichtsverlies lijden bleef nog steeds belangrijk en de respondenten moesten ervoor zorgen dat er niet over hen gepraat werd. Wat de buitenwereld van je zag en vond achtten deze ouders belangrijker dan wat je daadwerkelijk deed. Jamila geeft aan dat haar vader erg gevoelig was voor de mening van anderen en dat haar vrijheden hierdoor werden ingeperkt.

(...) Mijn moeder had eigenlijk schijt aan de mening van anderen. Dat boeide haar echt niet. Dat komt omdat ze zelf in een omgeving is opgegroeid waar sociale controle heel belangrijk was en voldoen aan de verwachtingen vanuit je gemeenschap was veel belangrijker dan dat wat je eigenlijk het liefst zou willen doen.

Mariam

Bij het maken van studiekeuzes hebben ouders ook een belangrijke rol, maar deze is minder duidelijk aanwezig. I.v.m. met het lage (opleidings) niveau en gebrek aan kennis van het onderwijssysteem, konden ze geen actieve ondersteuning bieden in bepaalde keuzes die gemaakt moesten worden op het gebied van onderwijs en beroep. Vanwege een gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal gingen ouders niet mee naar ouderavonden of naar open dagen.

Die invloed van keuzes he, klinkt heel stom, maar het is niet mijn ouders die invloed hebben gehad of ik een keuze heb gemaakt voor rechten of een andere studie.

Je merkt meestal dat je een bekwaamere persoon kiest in je omgeving waarmee je daarover kan sparren.
Sofia

Maar de steun vanuit je ouders is zo belangrijk. Dat ze je de ruimte geven om te studeren en je nergens in belemmeren. Ze hebben me bijvoorbeeld altijd vrijgesteld van huishoudelijke taken. De focus lag niet op trouwen en kinderen krijgen. We hoefden nooit iets te doen thuis, nooit. Ik hoefde geen energie te steken om een discussie of gevecht aan te gaan, nee. Dat gaf mij de vrijheid om te studeren en alles wat daarbij komt kijken. De focus was heel erg gericht op studeren, zelfontwikkeling en succesvol worden.
Mariam

Zij steunden me in de keuzes die ik maakte. Geloofden in me en spoorden me altijd aan om goed mijn best te doen op school en de hoogst mogelijke opleiding te behalen. Mijn ouders gaven me die vrijheid om dat te doen en trokken zich niets aan van wat anderen ervan vonden. Ze lieten me vrij om met Nederlandse meisjes om te gaan en maakten bepaalde kansen mogelijk. Bijvoorbeeld door me te laten studeren in Parijs. Veel Marokkaanse ouders zouden dat niet accepteren, denk ik.
Sofia

De respondenten konden niet met hun ouders sparren over de keuze van hun opleiding, maar de mening van hun ouders was wel belangrijk voor hen. Zo geeft Naouel aan dat ze niet weet of ze wel voor die richting had gekozen als haar ouders niet achter haar opleidingskeuze hadden gestaan.

De hoogopgeleide respondenten met een autoritaire vader werden door hun vader gehinderd om verder te studeren en hebben ouders meer als hinderpaal dan als stimulans gediend tijdens de middelbare schoolperiode. Tijdens de basisschoolperiode werden zij actief aangemoedigd om goed hun best te doen op school. De ondersteuning bleef beperkt tot helpen met het maken van rekensommen en overhoren bij aardrijkskundeproefwerken.

Hmm, ff denken hoor. Rolmodellen nee. Vooral rolmodellen waarvan ik wist dat ik het zo niet wilde.
Misschien kan dat ook een rolmodel zijn?

Jamila

Bij de laagopgeleide respondenten gingen de ouders van Gail wel mee naar ouderavonden en open dagen. Zij speelden echter geen rol bij de keuze van een studierichting. Mouna gaf aan dat zij haar moeder als rolmodel ziet omdat ze altijd voor haar klaar staat en bij haar terecht kan wanneer dat nodig is. Onduidelijk is in welke situaties en op welke manier dit dan gebeurt en wat hier het effect van is geweest. Mouna gaf aan dat ze de keuze voor de opleidingsrichting kinderopvang heeft gemaakt omdat zij in haar jeugd 'liefde en aandacht' gemist heeft. Dit is echter in strijd met wat ze eerder vertelde over haar relatie met haar moeder.

Rol vriendschappen

Wanneer de hoogopgeleide respondenten Nederlandse vriendschappen hadden, zien we dat deze vriendinnen en

hun ouders een rol hebben gespeeld in hun opleidingskeuzes (ontwikkelingskansen), met name tijdens de basisschool- en de middelbare schoolperiode. In sommige gevallen spraken de respondenten met hun vriendinnen expliciet over opleidingskeuzes en speelden de meningen van vrienden een duidelijke rol.

Op een ander niveau leverden vriendinnen en hun ouders ook een bijdrage aan het sociaal kapitaal van de respondenten zoals bijvoorbeeld bij het leren eten met mes en vork. De respondenten zagen dat de ouders veel met hun kinderen praatten, uitlegden en speelden, waarbij 'softskills' ontwikkeld werden. Deze softskills kunnen bijdragen aan studiesucces en het slagen op de arbeidsmarkt.

Mijn beste vriendinnetje op de basisschool was Nederlandse en ik kwam vaak bij haar thuis. En bij haar thuis heb ik geleerd om met mes en vork te eten, te zien hoe je bepaalde dingen anders kan doen, dat die moeder meehielp met surprises maken etc. Het ging er heel anders aan toe dan bij mij thuis. Er was veel meer structuur. Ik keek er altijd tegenop. Woow, wat gestructureerd en wat georganiseerd was het bij anderen altijd. (...) en toen dacht ik: 'Woow, dat wil ik ook'.

Sofia

Zowel Nederlandse als Marokkaanse vriendinnen en oudere zussen en nichten hebben invloed gehad op de keuze van hoogopgeleide respondenten voor het tertiair onderwijs. De oudere zus ging mee naar open dagen en adviseerde in wat zij het beste kon doen. Bij Naouel heeft bijvoorbeeld een zeven jaar oudere nicht een rol gespeeld in de motivatie voor het HBO en niet zozeer in de overwegingen tot een bepaalde beroepskeuze.

Ik heb wel twee nichten waarvan een naar het HBO en de andere naar de universiteit is gegaan. Zij was echt een rekenwonder en was mega slim en zat alleen maar in de boeken, en daar kon ik me dan niet mee identificeren. Die ging dan net iets te ver. Maar die van het HBO, ja, daar kon ik me wel mee identificeren en dat wilde ik ook. Zij is 7 jaar ouder dan ik, en nu ik er zo over nadenk was zij ook wel een rolmodel voor mij denk ik.

Wie heeft jouw verder geholpen om een bepaalde keuze te maken voor een richting of school? Wie is er bijvoorbeeld meegegaan naar open dagen?

Behalve die decaan en de bevestiging van mijn omgeving eigenlijk niemand. Verder heb ik het echt allemaal zelf uitgezocht.

Naouel

Vriendinnen hadden geen invloed op de gekozen studierichting, in die zin dat de hoogopgeleide respondent niet een opleiding gekozen heeft omdat vriendinnen deze keuze maakten. De keuze voor een vervolgopleiding werd over het algemeen bepaald door het lange-termijn perspectief.

Het is heel raar, want ik wist al op hele jonge leeftijd wat ik wilde. En ik had zo iets van 'dat wil ik en dat gaat ook gebeuren.' En ook op het gymnasium wist ik dat ik een universitaire studie wilde gaan doen. Ik was nooit streberig in de zin van 'ik wil een hele goede baan en met een flink salaris', maar wel in de zin van dat ik het beste uit mezelf wilde halen en wel mijn diploma's wilde halen.

Sara

De laagopgeleide respondenten uit een oudergezinnen lieten zich, tijdens de overgang van de basisschool naar het middelbare onderwijs, op een negatieve manier beïnvloeden door vriendinnen. Ze lieten zich beïnvloeden door mee te gaan spijbelen en te chillen, geen huiswerk te maken en niet op te dagen tijdens tentamens. Het ontbrak hen aan een steunend netwerk, iemand die als voorbeeld diende of waar ze bij terecht konden voor advies. De laagopgeleide respondent uit een twee oudergezin is niet op een negatieve manier beïnvloed door vriendinnen en heeft

weloverwogen een gerichte studie keuze gemaakt.

Ik weet niet, ik raakte in de puberteit en ik vond het interessanter om te chillen en niet naar mijn lessen te gaan en iedereen begon te spijbelen en ze vonden het stoer. (...) Toen ging ik zeg maar steeds lager en daardoor zou ik eigenlijk in de HAVO-klas gezet worden, dus dat was voor mijn doen in principe veel te makkelijk, dus ging ik spijbelen, spijbelen, spijbelen, want ik had er geen zin in (...) en toen ben ik daar vanaf getrapt.

Ehsanne

Rol professionals

Bij de hoogopgeleide respondenten hebben verschillende mensen, waaronder docenten en managers, uitgesproken in hen te geloven. Dit heeft voor hen als stimulans gewerkt om verder te studeren. Zij konden bij hun docent terecht voor steun en advies. Dit was met name zo tijdens de middelbare schoolperiode. In het geval van Naouel heeft de lerares op het MBO een opleidingsadvies gegeven dat zij heeft opgevolgd en dat goed heeft uitgepakt voor haar verdere studie- en beroepsloopbaan.

En tijdens mijn MBO trouwens, mijn docent geloofde heel erg in mij. Hij moedigde me ook aan om na het MBO naar het HBO te gaan. Dat was een hele fijne man, want ik had het heel moeilijk in die periode en hij luisterde altijd en vroeg altijd hoe het met me ging. In die periode liep ik ook stage, en de directeur waar ik het eerder over had, die geloofde ook echt in mij. Hij liet me zo vrij om dingen uit te proberen.

Jamila

(...) Dit heb ik te danken aan mijn karakter maar ook dat ik mensen om me heen heb gehad die het wel in mij zagen. Leraren die wel wat in mij zagen. Ik merk dat dat wel heel belangrijk is in het zgn. succesvol worden. Je heb a) talent nodig, maar je hebt ook echt wel mensen nodig die dat talent zien, in je geloven, het talent verder willen ontwikkelen en je die kansen ook geven.

Sofia

Eigenlijk is de rode draad dat er altijd wel mensen waren die me dat laatste zetje in mijn rug hebben gegeven. Het zit niet in mijn karakter dat ik vind dat ik ergens naar voren geschoven moet worden. Maar er waren altijd wel mensen die zeiden: 'he, heb je daar wel eens aan gedacht?' En dan doe ik het, en dan komt het altijd wel goed uit. Ja, je hebt mensen nodig die het in je zien. En dat klinkt fatalistisch. Want ja, hoe hoger je komt hoe meer je zelf je verantwoordelijkheid moet nemen en je kansen moet benutten en je niet moet afvragen 'wie ziet het in me?' Maar dit is wel een beetje het patroon wat ik herken waardoor ik elke keer die stapjes heb kunnen zetten en zo langzaam vooruit ben gekomen.

Sofia

Negatieve uitspraken van docenten kunnen daarentegen belemmerend werken op de studie-aspiraties.

Toen had ik zoiets van: 'Woow, wat cool, die gaat aan de PABO studeren'. Zelf had ik niet zoiets van dat ik dat kon. Ik weet niet, mij werd altijd verteld 'je hebt een MAVO brein'. Ja, dat heeft mijn docent wel een paar keer gezegd op de basisschool. Dus ja, dat is wel blijven hangen. Daarom dacht ik er niet eens aan om naar het HBO te gaan want ja, ik had een MAVO brein en dacht dat ik dat niet kon.

Uiteindelijk ben ik via het MBO naar het HBO gegaan. Ik heb op de PABO gestudeerd en dat heb ik in 3 jaar afgerond. Toen heb ik 3 jaar in het basisonderwijs gewerkt, daarna ben ik begonnen met mijn

masterstudie Engels en nu werk ik als docente Engels.

Naouel

Het volgen van een op allochtonen gericht traineeship maakte het voor hoogopgeleide respondenten mogelijk om in het beleidsdomein terecht te komen en binnen de overheid door te groeien naar hogere functie. Dit werd gezien als positieve discriminatie.

Rol partner

De getrouwde respondenten gaven allemaal aan dat steun van de partner in het latere beroepsleven van belang is voor het wel of niet slagen van je carrière. Wanneer de partner van hen zou verlangen zich te conformeren aan de traditionele man/vrouw verhoudingen dan zou dit een carrière in de weg staan. Ook de steun van de familie en vooral van de schoonfamilie zijn van belang.

Wanneer je partner je carrière-ambities niet ondersteunt, dan kan je nog zo graag willen en je best doen, maar dan gaat het niet werken.

Sofia

Het lijkt erop dat het hebben van veel sociale contacten binnen de Marokkaanse gemeenschap niet bevorderlijk werkt om verder te komen in het leven. Het opgroeien in een zwarte of gemengde omgeving met veel sociale controle kan emancipatie en ontwikkeling in de weg staan, bijvoorbeeld omdat (vroeg) trouwen en het naleven van traditionele rolpatronen toch nog vaak als statussymbolen gezien worden. Wanneer ouders zich weinig aantrekken van de mening van anderen binnen hun gemeenschap en hun dochters beschermen en vrijlaten, werkt dit bevorderlijk voor het afronden van een studie.

Het hebben van Nederlandse contacten en iemand die in je gelooft zijn belangrijke aspecten om vooruit te kunnen komen in het leven en voor het ontwikkelen van zgn. ‘softskills’ die je nodig hebt om bepaalde banen te kunnen krijgen. Met name docenten en ouders van vriendinnen hebben invloed gehad op de gemaakte keuzes. In een enkel geval heeft een zus of nicht die een hoge opleiding afgerond heeft als voorbeeld gediend en de respondent gemotiveerd hetzelfde te doen. In de meeste gevallen waren er geen rolmodellen beschikbaar binnen de Marokkaanse gemeenschap.

Naast het sociaal kapitaal dat de respondenten hebben opgebouwd, is de sociaaleconomische status een factor die het welslagen van de respondenten heeft beïnvloed. In de volgende paragraaf wordt dit thema besproken.

6.7 Levensloop volgens de knutsel-, keuze- en standaardbiografie

Zoals in de voorgaande paragrafen besproken heeft het gezin van herkomst, culturele achtergrond, sociale controle, opvoedingsstijl en het sociaal kapitaal effect op de keuzes die iemand maakt in het leven. Zo is het niet iedereen gegeven om door te studeren, dit is van verschillende factoren afhankelijk. In dit stuk bespreken we wat de uiteindelijke (interne) overwegingen zijn geweest om te kiezen voor een bepaalde studierichting en beroep. Het kan zijn dat de respondenten zich vooral hebben laten leiden door wat anderen van hen verwachtten. Een andere mogelijkheid is dat zij zelf actief een keuze hebben gemaakt op basis van persoonlijke overtuigingen en capaciteiten (intrinsieke motivatie).

Volgens Beck (1992) bestaan er drie verschillende typen biografieën: de standaard-, de keuze-, en de knutselbiografie. Deze biografieën worden hier gebruikt als ideaaltypen waarin de verhalen van de respondenten

worden gecategoriseerd.

6.7.1 Keuzebiografie

Voor een goed overzicht deel ik de respondenten voorlopig in bij een van de drie typen.

Op het eerste gezicht zien we dat bij de respondenten met een keuzebiografie een bepaalde consistentie aanwezig is in de keuzes die zij maken. Dit betekent dat studie- en beroepskeuzes logischerwijs op elkaar aansluiten. Of een biografie binnen deze categorie valt hangt niet alleen af van de keuzes die de respondenten maken op het gebied van werk en studie maar ook van de manier waarop zij bijvoorbeeld hun huwelijkspartner kiezen en verder vorm geven aan hun leven. Hervatten ze daarna hun traditionele rolpatronen, of is de vrije keuze ook terug te zien op andere gebieden in hun verdere levensloop? Dit zal ook kort besproken worden.

We starten bij het middelbare schooladvies op basis van de CITO score voor de hoogopgeleide respondenten die binnen de categorie keuzebiografie vallen. De respondenten die een lager middelbare school advies gekregen hebben dan op basis van de CITO score gerechtvaardigd zou zijn, zijn d.m.v. het zgn. ‘stapelen’ van studies toch in de gewenste richting terecht gekomen. Na hun middelbare schooldiploma zijn ze doorgestroomd naar HAVO of MBO, om van daaruit via het HBO in sommige gevallen naar de universiteit te gaan.

Respondenten die een middelbare school advies kregen dat gelijk stond aan de CITO score hebben de directe route gevolgd: van VWO naar universiteit (antropologie).

Ik had twee keuzes: of gymnasium of HBO geschiedenis om van daaruit mijn P te halen en door te stromen naar de universiteit. En we vonden allebei geschiedenis heel leuk, dus hebben we dat gedaan. Maar op het HBO raakte ik zwaar depressief. Ik zat zo in een depressie. En die vriend van mij, zijn vader overleed, en dat was zo een verdrietige periode voor hem. Hij trok het ook niet meer. Toen ben ik met die studie gestopt. Er gebeurden wat dingen in mijn leven waardoor het allemaal bergafwaarts ging. En natuurlijk speelde mijn opvoeding en dingen die in mijn leven gebeurd zijn daarin mee, ook in bepaalde keuzes die ik op dat moment heb gemaakt die niet goed voor mij waren. Dus ik heb mijn studie toen even helemaal stilgelegd en het weer op mijn 22^e opgepakt.

Manal

De laagopgeleide respondent binnen deze categorie heeft een middelbare schooladvies gekregen dat overeenkwam met haar CITO score.

In groep 8 kreeg ik Mavo/Havo advies. Citoscore was Havo/Vwo. Terugkijkend vind ik het studieadvies onterecht. Terwijl de leraren mij vreugdevol complimenteerden met het behaalde resultaat was het advies: “Nou, toch maar Mavo / Havo”. Ik heb het idee dat de leraren niet verder hebben gekeken dan het zwarte haar.

Sofia

De hoogopgeleide respondenten hebben vanaf de middelbare school een heel duidelijk doel voor ogen gehad. Dit doel sloot aan bij persoonlijke interesses en overtuigingen die mede gevormd zijn doordat ze al vroeg in hun leven geconfronteerd werden met zaken die ze hebben ervaren als onrecht of doordat ze hun ouders moesten helpen met sociale en financiële problemen zoals het vertalen van brieven, helpen met financiën, betalingsafspraken maken of het voeren van gesprekken op school tijdens ouderavonden voor jongere broers of zusjes. De respondenten hebben hun doel bereikt zonder dit tussendoor bij te stellen. Een enkele uitzondering hierop is Manal, zij had graag bij een mensenrechten organisatie willen werken. Door het ontbreken van ‘soft skills’ en netwerkvaardigheden is dit niet

gelukt. Zij heeft haar doel bijgesteld en is in haar tweede optie, de advocatuur, terechtgekomen.

Ik had op de Mavo iets gelezen over Max Moszkowitz en dat trok mij heel erg aan. Ik vond het interessant. En vanaf toen zei ik: die man heeft zoveel respect en macht, dat ik het begon te ambiëren. En toen ging ik naar de Havo en vond het nog steeds heel interessant. Het kriebelde al. Het zaadje was al geplant zeg maar voor de advocatuur. Maar ik vond tegelijkertijd geschiedenis heel erg leuk, journalistiek ook en maatschappijleer. Toen had ik het er een keer met mijn vader over, dat ik journalistiek interessant vond maar ook twijfelde over rechten. Toen zei hij: 'Nou doe dan maar rechten en niet journalistiek, want je hebt er niks aan om reporter te worden in oorlogsgebied, dan wordt je nog doodgeschoten en je moet in het buitenland gaan werken'.

Manal

Respondenten die twijfelden over de studierichting, omdat ze geen idee hadden van de inhoud van de opleidingen en wat een toekomstig beroep precies inhield, vroegen hun docent om advies. Zo heeft een respondent op advies van haar decaan voor de richting onderwijsassistent gekozen en is zo doorgegroeid naar de master lerarenopleiding Engels.

We zien dat de respondenten met een zgn. 'keuzebiografie' na het afronden van hun studie vrij snel zijn doorgestroomd naar een baan die aansluit bij hun studierichting en studieniveau.

De laagopgeleide respondent heeft gekozen voor de richting economie omdat deze aansloot bij haar interesse en capaciteiten. Deze respondent werd, net als de hoogopgeleiden, van thuis uit gestimuleerd om een studie af te ronden.

Ik was heel goed in economie, dus toen dacht ik, ik ga iets met economie doen want ik ben goed met cijfers. Dus dan ga ik die kant op want ik wist echt niet wat ik wilde worden. En ik dacht de economische kant is ook heel breed. En op een gegeven moment kon je een richting kiezen voor de vierde klas. En dat was nog steeds economie, dus toen heb ik die richting gekozen. Gail

We zien dat de hoogopgeleide respondenten zich in beperkte mate hebben laten leiden door de meningen vanuit hun omgeving. Zij hebben vooraf een heel duidelijk doel voor ogen gehad en zich hierin ook niet laten tegenhouden door reacties of meningen van anderen. Over het algemeen werden de respondenten hierin actief ondersteund door hun ouders. Zij hebben gekozen voor een bepaalde studierichting op basis van duidelijke interesses, persoonlijke overtuigingen en passend bij hun capaciteiten.

Ik kan niet tegen onrecht. Ik heb veel onrecht gezien en zelf ervaren. Ik zie het als mijn plicht om mijn steentje daar aan bij te dragen. Daarom zou ik ook nooit strafrechtadvocaat kunnen worden, al zit daar wel veel geld. Een positieve voetafdruk achterlaten op deze wereld dat is mijn doel. En mijn dromen waren vroeger groter, maar als ik nu op mijn manier minder bedeelden kan bijstaan in hun weg naar een eerlijk proces en dit met succes afrond dan ben ik al blij. Als ik bijvoorbeeld kan voorkomen dat mensen die niet mee kunnen in deze veeleisende samenleving uit hun huis worden gezet, bijvoorbeeld. Maar geld is niet mijn drijfveer. Nee, geld en status boeien me niet.

Manal

Ja, dat heeft wel te maken met mijn besef wat ik altijd van huis uit heb meegekregen en gezien heb. En dat heeft niet per se met cultuur te maken. Maar dat heeft wel te maken met dat er mensen op de wereld zijn die het minder goed hebben dan jijzelf en dat ik daar wel iets mee wilde doen. Niet omdat dat van

huis uit moest, maar wel omdat je die verschillen van jongs af aan gezien hebt. En je dus je eigen ouders zag worstelen met dingen die moeilijk zijn en je ouders ook hun weg niet helemaal konden vinden op het werk. Dat vader die discriminatie-achtige dingen zo maar moest pikken en dat hij niet wist hoe je voor je rechten op moest komen. Dat heb ik altijd wel gezien. Daar heeft de keuze zeker wel mee te maken. Maar ik zou niet zeggen dat het uit mijn religie voortkomt, omdat ik bijvoorbeeld moet zorgen voor de medemens en goed moet zorgen voor anderen. Dus niet per se vanuit geloof of zo.

Sara

6.7.2 Knutselbiografie

Kenmerkend voor de knutselbiografie is dat respondenten gedurende hun levensloop verschillende, niet op elkaar aansluitende studierichtingen kiezen, vaak niet goed weten wat ze moeten kiezen na het middelbaaronderwijs en dan maar willekeurig een studierichting kiezen. Of dat ze wel bewust een studierichting hebben gekozen maar er gedurende de opleiding achter komen dat ze de verkeerde opleiding hebben gekozen. Zij stoppen dan met hun opleiding en beginnen dan weer met een nieuwe opleiding of gaan dan, tijdelijk, fulltime werken. In de meeste gevallen zien we dat ze vooraf geen idee hadden wat ze later wilden worden. Van de hoogopgeleiden heeft Ibtissam een studieadvies gekregen dat gelijk staat aan de uitkomsten van de CITO score en Jamila heeft een lager studieadvies gekregen. De laagopgeleiden hebben allemaal een middelbareschool advies gekregen dat overeen kwam met de CITO uitkomsten.

Bij de hoogopgeleiden zien we dat zij verschillende niet op elkaar aansluitende studies hebben gekozen en nog een tijd zoekende zijn geweest om te achterhalen waar hun interesses en capaciteiten lagen.

Kenmerkend voor beiden is dat ze op het MBO gestart zijn en school, schooluitval en fulltime werken elkaar hebben afgewisseld. De hoogopgeleiden hebben verschillende baantjes en studies uitgeprobeerd voordat ze er achter kwamen waar hun interesses en capaciteiten lagen. Toen ze eenmaal wisten welke kant ze op wilden, was er weer consistentie te zien in hun studie- en beroepskeuze.

(...) Toen ben ik daarna commerciële bedrijfseconomie gaan studeren. Ook op het MBO, ook afgerond. En toen dacht ik 'dit wil ik later ook niet doen'. Daar ben ik tijdens stage en bijbaantjes wel achter gekomen. Toen ben ik verder gaan kijken en heb ik weer een MBO opleiding gedaan voor Sociaal Cultureel Werker niveau 4. Dat vond ik wel heel leuk.

Ibtissam

Bij de laagopgeleiden zien we een hoge mate van schoolverzuim en schooluitval tijdens de middelbare schoolperiode. Periodes van beroepsonderwijs en werk wisselen elkaar af. De elkaar opvolgende studiekeuzes hebben over het algemeen geen relatie met elkaar. De studies en werk zijn over het algemeen willekeurig en uit noodzaak gekozen. Er is niet gekeken of de studie of baan aansloot bij de capaciteiten of interesses van de respondent. Vaak ontstaan er problemen op school door problemen in de thuissituatie. Ehsanne zat op het gymnasium en is door motivatieproblemen en problemen thuis teruggezet naar de HAVO en uiteindelijk naar het VMBO. De respondenten hadden geen duidelijk toekomstbeeld. Zowel de hoogopgeleiden als de laagopgeleiden die gestart zijn met een knutselbiografie hebben verschillende (bij) baantjes gehad, waardoor hun carrièrewensen nog sterk kunnen wisselen.

6.7.3 Standaardbiografie

Er komen geen standaardbiografieën voor onder de respondenten.

6.7.4 Keuzes in het verdere leven

De gehuwde hoogopgeleide respondenten met vooruitstrevende ouders zijn direct vanuit huis getrouwd met een Marokkaanse man. Het huwelijk is op een traditionele manier verlopen. Haar man heeft haar vader om haar hand gevraagd en heeft haar een bruidsschat gegeven. De keuze voor een huwelijkspartner is vrijwillig geweest. Deze respondenten gaven aan dat op jezelf wonen of voor het huwelijk samenwonen niet bespreekbaar was. Ze hebben de weloverwogen keuze gemaakt om vooraf te trouwen. Dit zou te typeren kunnen zijn als standaard, om in de termen van Beck te spreken, maar omdat de keuze overeenkomt met de eigen overtuiging, zij zouden niet anders willen, en vrijwillig gemaakt is, valt deze toch te typeren als een keuzebiografie.

De met een Nederlandse man getrouwde respondente met conservatieve ouders heeft hierin een eigen keuze gemaakt ondanks weerstand van haar vader.

De ongehuwde hoogopgeleide respondent woont zelfstandig en heeft hierin een eigen keuze gemaakt die ondersteund wordt door haar ouders.

Kijk, mijn ouders wisten ook wel dat ik niet met een traditioneel Marokkaanse man zou thuis komen. Maar er werd wel van mij verwacht dat ik met een Marokkaanse man zou trouwen of in ieder geval met een moslim. Maar dat wilde ik zelf ook graag. Ik ben een moslim en vind het ook belangrijk dat mijn man moslim is en we er dezelfde normen en waarden op na houden. Juist omdat je een partner uit dezelfde cultuur en geloofsovertuiging hebt, ken je elkaars tradities. Hij zou mij nooit vragen om ongetrouwd met hem samen te wonen. Wat waarschijnlijk anders was geweest wanneer ik een relatie had met een niet-moslim. Dus dat was eigenlijk nooit onderwerp van gesprek of discussie”.
Sofia

Onder de laagopgeleiden zien we geen getrouwde of samenwonende dames. Het is opvallend dat onder hen relatief veel alleenstaande moeders voorkomen. In dat opzicht lijkt het een keuzebiografie, al kun je je natuurlijk afvragen in hoeverre het een ‘vrije’ keuze is om als tiener moeder te worden.

Er komen geen standaardbiografieën in deze deelparagraaf voor.

6.7.5 Keuzestress

Over het algemeen hebben hoogopgeleide respondenten geen keuzestress ervaren tijdens de overgang van het middelbaar onderwijs naar het voortgezet onderwijs. Wanneer er wel sprake is van keuzestress zien we dat er verschillende studies gekozen zijn omdat zij de druk voelden om te kiezen, maar niet goed wisten wat ze moesten kiezen.

Fricities werden door de respondenten niet altijd als keuzestress ervaren omdat ze wisten dat ze onbespreekbare zaken maar beter voor hun ouders konden verzwijgen. Een aantal zaken was nu eenmaal haram (verboden/onrein), zoals het zonder toezicht door het land reizen met je OV of na school of werk blijven hangen met collega’s. De respondenten hadden vrijwel allemaal dezelfde opvattingen als hun ouders met betrekking tot cultureel gevoelige zaken als het drinken van alcohol of ongehuwd samenwonen. De zaken die nodig waren om in de Nederlandse samenleving vooruit te komen, zoals het bezoeken van studiedagen voor het werk, werden besproken tot de angst van de ouders was weggenomen. Voor minder gevoelige zaken was het: wat niet weet, dat niet deert.

Ik denk dat veel respondenten in de ogen van hun ouders heel braaf zijn geweest en hen niet teleurgesteld hebben, maar dat ze niet altijd alles hebben verteld.

6.9 Tevredenheid

In deze paragraaf bespreken we in welke mate de respondenten tevreden zijn met de gemaakte keuzes in studie en beroep en met hun leven in het algemeen. Als eerste kijken we vanuit de drie type biografieën van Beck naar de tevredenheid van de respondenten met de keuzes die ze hebben gemaakt in hun onderwijs- en beroepsloopbaan. Vervolgens bespreken we de tevredenheid met het leven in het algemeen.

6.9.1 Tevredenheid met studie en beroepskeuze

Keuzebiografie

De respondenten van wie we het verhaal hebben getypeerd als een keuzebiografie wisten al tijdens de middelbare school periode welke (studie) richting ze op wilden. Deze respondenten hebben hun studietraject over het algemeen zonder problemen doorlopen. Manal is vanwege emotionele problemen tussentijds uitgevallen, maar heeft haar studie na een pauze van twee jaren weer hervat.

De meeste respondenten geven aan tevreden te zijn met hun studie en beroepskeuze. Terugkijkend zouden ze geen andere studiekeuze gemaakt willen hebben. In het beroep dat ze uitoefenen is er wel wat ontevredenheid te bespeuren. Zo hebben ze het gevoel vast te lopen in het werk en de eigen capaciteiten niet volledig te kunnen benutten. Zoals eerder aangegeven vinden zij dat ze minder kansen krijgen dan hun autochtone collega's, of dat zij gewoonweg sommige banen niet krijgen omdat zij niet binnen de beroeps cultuur passen of een netwerk ontbreekt.

Succesvol of niet, je bent toch wel afhankelijk van anderen, van werkgevers om bepaalde kansen te krijgen. Je hebt toch altijd een kruiwagen nodig van buiten je eigen netwerk en mensen die geloven in een multiculturele samenleving zodat allochtonen niet altijd met 1-0 achterstand gezet worden. Dat is iets waar je zelf geen invloed op hebt, maar als je dat niet mee hebt zitten dan kan je hard werken wat je wil, maar zal het heel lastig worden om dat te bereiken wat je wil als allochtoon.

Sofia

Uit de data komt echter naar voren dat de meeste respondenten na hun studie vrij snel een beroep op niveau hebben weten te vinden. Manal heeft haar doel bij moeten stellen en is, heel wat sollicitaties verder, in de advocatuur terecht gekomen.

(...)Ik had natuurlijk het liefst bij een internationale mensenrechtenorganisatie gezeten, maar dat zat er gewoon niet in. Voor dergelijke banen heb je gewoon een kruiwagen nodig en die had ik niet. Ik had geen netwerk. Maar ik ben echt blij dat mij deze kans geboden wordt. Dus ik heb niet te klagen.

Manal

De hoogopgeleide respondenten streven een hoge mate van autonomie na in hun functie. Ze geven expliciet aan dat ze niet goed met autoritaire mensen kunnen omgaan. Tevens hebben ze het gevoel dat het hen aan bepaalde 'soft skills' ontbreekt om vooruit te kunnen komen in hun baan.

Ik merk dat borrelen bijvoorbeeld erg belangrijk is om een netwerk op te bouwen. Beetje de old boys network. En ik heb een hekel aan borrelen (...) Maar dat is wel een van de elementen om carrière te maken, he. En dan komen weer mijn normen en waarden, en dan maak je een keuze, ga ik daarvoor of niet. Ik ga daar echt niet in mee. Ik kan soms wel een uur of twee blijven plakken. Maar op een gegeven moment heb ik het helemaal gehad. En ik beseft me dat dat echt wel het verschil kan maken. En tja, dan vraag ik me af, wat is succesvol? Het past ook niet bij me. Ik kan wel netwerken, maar ik heb gewoon

een hekel aan die borrelcultuur. Maar ja, we zien wel.

Sofia

Respondenten maken een bewuste keuze om op dit moment in hun leven de focus op het gezin te houden. Zo gaf een respondent aan dat wanneer de jongste naar de basisschool gaat, ze graag weer verder wilt groeien naar een functie met meer uitdaging en verantwoordelijkheden.

Heel tevreden. Ik heb heel veel vrijheid in mijn werk en dat vind ik belangrijk. Zeker nu ik zwanger ben. Dat is voor mij wel belangrijker dan salaris. De ontwikkelkansen mogen wel wat meer zijn. Maar ik wil nu ook niks anders.

Mariam

Ik vind mijn werk heel leuk en straks als ik mijn studie heb afgerond hoop ik op een baan in het hoger onderwijs. Dat is wel mijn doel. Ik denk dat de leerlingen daar meer gemotiveerd zijn wat het voor mij ook leuker maakt. En het salaris is wel okay, hoor.

Naouel

Ik vind vrijheid in mijn werk erg belangrijk. Ik houd niet van heel veel hiërarchie, daar kan ik heel akelig van worden. Autoritaire mensen heb ik een hekel aan, maar ik heb wel een groot aanpassingsvermogen. Ja, dat is ook wel wat ik heb geleerd. Aanpassingsvermogen krijg je ook omdat je die twee culturen meekrijgt omdat je bent opgegroeid binnen die twee verschillende culturen. Ik weet me goed staande te houden door me juist goed aan te kunnen passen in verschillende situaties. Dat is dan wel weer cultureel ingegeven.

Sofia

Ik heb afgelopen tijd wel geleerd om geen spijt te hebben van dingen die je niet kunt veranderen. Dus ik ben tevreden zoals het is gegaan. Het is goed. Ja, het is goed. Met een andere achtergrond had ik misschien veel meer kunnen bereiken, had ik echt op internationaal niveau kunnen werken. Maar goed, ik ben nu advocaat en dat is ook goed.

(...) Ik vond het een leuke studie en een interessante richting. Ik zou nog steeds wel iets met internationaal recht of mensenrechten willen doen. Maar goed, ik ben nu deze richting ingeslagen en dat kost me bakken vol met geld. Dus ik ga het nu afmaken ook en dan zorgen dat ik mijn schulden ga aflossen.

Manal

(...) Ja, blij met mijn studiekeuze, ik had echt niet iets anders willen doen. Erg blij met de periode dat ik in het buitenland heb gestudeerd en gewerkt heb. Misschien had ik dat wel meer moeten doen. Blij met mijn werk? Twijfel. Ik wil verder maar weet nog niet hoe of wat. Maar vooruitkijkend ben ik wel heel erg benieuwd naar of ik met mijn hoofd bepaalde dingen blijf goedpraten (oei, klinkt wel heel negatief) of ga ik meer mijn hart volgen in bepaalde dingen? Totaal iets anders? Dat betekent dus nog meer op je talenten vertrouwen op bepaalde dingen. Dit is ook wel interessant inderdaad, hoeveel is vanuit passie ingegeven en hoeveel is vanuit ratio ingegeven?

Sofia

Knutselbiografie

Hoogopgeleide respondenten, wier levenslopen te typeren zijn als knutselbiografieën, zijn erg zoekende geweest

naar waar hun interesses en capaciteiten liggen. Toen ze die eenmaal hadden gevonden hebben ze bewust en weloverwogen hun studie- en beroepsloopbaan vormgegeven. Zij gaven aan tevreden te zijn met hun keuzes.

Ik werk voor mezelf en dat vind ik heel fijn. Ik heb alle vrijheid, goed inkomen, geen baas boven mijn hoofd en kan mijn werk goed combineren.

Ibtissam

Salaris kan altijd beter, maar ik heb niet te klagen hoor. Ik heb een leuke en nog uitdagende baan waarin ik nog voldoende ontwikkelmogelijkheden heb, er heerst een fijne en open werksfeer, dus ik ben heel tevreden. Ik werk er al een tijdje dus dat valt ook goed te combineren met mijn thuissituatie. Als ik een keer vrij wil of te laat ben dan is daar begrip voor. Er is veel ruimte om je werk zelf in te delen.

Jamila

De laagopgeleide respondenten hebben beiden geen opleiding afgerond en kijken met een ontevreden gevoel terug op hun studieloopbaan. Zo geeft Ehsanne aan dat wanneer ze beter haar best gedaan had ze nu al op de universiteit had gezeten. Wat opvalt is dat voor de laagopgeleiden de status van de opleiding heel belangrijk is. Mouna gaf aan dat ze niet tevreden is met de verschillende (bij)banen die ze heeft gehad. Meer dan het verdienen van geld levert het haar niet op. Ze schaamt zich om te vertellen dat ze kinderopvangleidster is en ziet zichzelf liever in een baan waar mensen tegen haar opkijken.

Nee, ik had gewoon anders moeten aanpakken, andere soort, want ja, er is niet zoveel werk in de kinderopvang. Want ja, ik vind het ook laag weet je, kinderopvangleidster, ja. Ik schaam me hoor, om dat tegen iemand te zeggen. (...) Ik wil hoger, hoger, ik wil dat mensen naar mij opkijken, niemand gaat naar mij opkijken als ik in de kinderopvang zit te werken”.

Mouna

Voor de laagopgeleiden speelt het hebben van een goede baan een belangrijke rol in hun leven, met name vanwege de status en het aanzien en als voorbeeld voor hun kind.

6.9.2 Tevredenheid met het leven in het algemeen

De respondenten van wie het levensverhaal te typeren is als een keuzebiografie en de hoogopgeleide respondenten die in te delen zijn in de categorie met een knutselbiografie zijn tevreden met het leven. Over het algemeen halen de respondenten hun geluk uit hun contacten met familie en vrienden. Bij de hoogopgeleide moslima's speelt religie een belangrijke rol. Het verrichten van zinvol werk, is ook een belangrijke factor bij het beoordelen van de vraag of zij een gelukkig leven leiden.

Ik ben niet iemand die spijt heeft van bepaalde keuzes of ontevreden terugkijkt. Ik ben over het algemeen heel tevreden. En ik merk nu ook hoe lastig mijn ouders het hebben gehad met bepaalde keuzes die zij moesten maken in de opvoeding en in het niet hebben kunnen begeleiden van ons. Ik zie ook dat wij dankzij mijn ouders heel geëmancipeerd zijn geworden en dat we zelf keuzes kunnen maken. Ondanks dat we weleens keuzes maken omdat onze ouders dat willen, maar dan nog heb je de keuze en die maak je dan vanuit je eigen overwegingen en overtuigingen.

Manal

Nee, ik zou niks anders gedaan hebben, nee. Ik ben niet iemand die spijt heeft van gemaakte keuzes. Ik ben heel tevreden en gelukkig met mijn leven. Ik heb een leuke baan met veel vrijheid en een leuk gezin,

twee lieve dochtertjes. Nee, ik ben heel blij. Ilhamdullilah.

Ibtissam

Ik heb niks te klagen. Ilhamdulilah. Ik heb leuke vrienden, heel gemengd trouwens, mannen en vrouwen van verschillende afkomst. Ik heb veel contacten met docenten in Amerika met wie ik de Engelse taal kan oefenen. Ik heb een goed contact met mijn ouders. Ja, ik ben blij.

Naouel

Ik geniet van het leven, ik ben gelukkig getrouwd en zwanger van mijn eerste kindje en ik heb hele fijne en liefdevolle ouders, ik ben gezond en ik heb werk. Ik ben heel gelukkig. Meer heb ik niet nodig.

Ilhamdullilah.

Mariam

Ik ben nu heel tevreden. Ja hoor. Ik wil niet in wrok blijven hangen. Ik ben nu heel gelukkig met mijn gezinnetje en met mijn dochtertje, dat is echt mijn grootste geluk. Ik ben blij dat de banden met mijn ouders redelijk stabiel zijn en zij trotse opa en oma zijn. Verder leef ik mijn leven.

Jamila

De laagopgeleide respondenten met een knutselbiografie zijn minder gelukkig met hun leven. Zij halen hun geluk uit hun kinderen. Ze zouden gelukkiger zijn als ze een plekje voor zichzelf zouden hebben en een rijbewijs. Zo geeft Mouna aan dat het beter was geweest voor haar en voor haar zoontje als ze hem later had gekregen. Op dit moment kan ze hem, voor haar gevoel, nog niet het beste geven.

6.9.3 Wat wil je nog voor de toekomst?

Keuzebiografie

Carrière maken staat niet op nummer een als toekomstig doel. Gezin, kinderen en familie en vrienden vinden de meeste respondenten belangrijker dan carrière maken. De meesten hebben gezinnen met jonge kinderen en willen hun focus op hun gezin houden.

Ik ben nu zwanger en eigenlijk wil ik me nu focussen op mijn gezin. En werk staat nu echt op een lager pitje, gewoon omdat ik dat zelf wil, en mijn man vindt dat ook wel fijn.

Mariam

Voordat mijn zoon geboren werd zijn we ook heerlijk een maand in Thailand geweest. En daar heb ik soms ook wel zin in. Gewoon dingen te laten voor wat het is en lekker met mijn gezinnetje weg te gaan, lekker te reizen en tijd voor echt belangrijke dingen in het leven.

Sofia

Hmmm, dat weet ik niet. Over 10 jaar, schulden grotendeels afgelost, succesvoll eigen advocatenbureau een eigen huis. Dan ben ik al blij. En trouwens... heel eerlijk? Reizen, ik zou willen reizen. Soms lijkt me dat simpel leventje met weinig spullen heerlijk. Maar je bent ook wel een slaaf van jezelf en van de maatschappij. Want het lijkt erop alsof je veel keuzes hebt maar dat is niet zo. Je moet wel werken om je schulden af te lossen en om überhaupt te kunnen leven. Maar je leven zo inrichten zoals jij dat wilt, door bijvoorbeeld minder te werken en meer te reizen, dat is heel moeilijk en bijna onmogelijk.

Manal

Master afronden en op het HBO lesgeven. Verder zou ik nog een master willen volgen en natuurlijk wil ik ook kinderen en dus trouwen, dat hoort er ook bij.

Naouel

Knutselbiografie

De hoogopgeleiden leggen hun focus voornamelijk op het gezin en in de tweede plaats op het afronden van hun studie en het opbouwen van een eigen onderneming.

De laagopgeleide respondenten zijn nog een stuk jonger en hebben nog geen opleiding afgerond. Zij hebben nog veel wensen voor de toekomst. Ehsanne wil zich opwerken naar de universiteit en strafrechtadvocaat worden om zichzelf en haar zoontje een goede toekomst te geven.

Als het goed is ben ik dan al advocaat, dus ja, gewoon werken en mijn kindje, en leuke dingen doen en genieten.

Ehsanne

Mouna wil graag de opleiding mondhygiëniste doen en later goed verdienen om zich met luxe te kunnen omringen.

Over 10 jaar rijd ik in een Mercedes, ga ik elk jaar op vakantie, heb ik een hele goeie baan en ben ik gewoon hartstikke gelukkig en zit mijn zoon gewoon op een hele goeie school.

Mouna

7. Conclusie

In dit onderzoek staat de volgende vraag centraal:

Op welke manier hebben culturele achtergrond, sociaal kapitaal, opvoeding en sociaaleconomische status invloed gehad op de levensloop van hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen uit de tweede generatie? Hoe (on) tevreden zijn ze wanneer ze hierop terugkijken?

Om deze vraag te beantwoorden heb ik een aantal sociologische theorieën bestudeerd en deze vervolgens toegepast op diepte-interviews met zeven hoogopgeleide respondenten uit de tweede generatie van Marokkaanse afkomst. De uitkomsten van deze interviews heb ik vergeleken met de levensloop van drie laagopgeleide niet-Westerse allochtone vrouwen uit de tweede generatie. Vervolgens heb ik geanalyseerd welke factoren van invloed zijn geweest op de keuzes die de respondenten in hun levensloop hebben gemaakt. Door de aard van het beschikbare materiaal is het slechts in beperkte mate mogelijk om een sociologische verklaring te geven voor de verschillen tussen de hoog- en laagopgeleide respondenten.

1. Hoe zijn de respondenten omgegaan met de discrepantie tussen de traditionele thuiscultuur en de dominante cultuur daarbuiten? Welke bijzondere obstakels (bijvoorbeeld discriminatie) hebben zij moeten overwinnen en welke bijzondere meevallers (bijvoorbeeld op grond van hun Marokkaanse achtergrond) hebben zij gekend?

Uit de onderzoeksresultaten komt naar voren dat er twee adaptatievormen zijn waarmee de respondenten een plaats

vinden in de Nederlandse maatschappij, namelijk de ideaaltypen assimilatie en integratie (Berry, 1992). De respondenten uit gezinnen waar de ouders hen de ruimte gaven om zich te ontwikkelen zijn toleranter ten opzichte van hun thuiscultuur dan de respondenten die minder ruimte kregen van hun ouders. Deze respondenten verwerpen hun thuiscultuur en assimileren zich volledig. Zij geven echter aan dat negatieve beeldvorming het hen evenmin makkelijk maakt om zich thuis en geaccepteerd te voelen in de Nederlandse samenleving. Respondenten met ouders die hen de ruimte gaven accepteren elementen uit beide culturen en nemen tevens een kritische houding aan ten opzichte van beide culturen. Deze houding past binnen het ideaaltypen van integratie. Zij nemen het (volgens hen) beste uit beide culturen en hechten zowel waarde aan hun eigen cultuur als aan de Nederlandse cultuur. Beide groepen ervaren zowel positieve als negatieve discriminatie op de arbeidsmarkt.

2. Hoe zijn de respondenten omgegaan met de druk die zij ervaren hebben om te voldoen aan bepaalde (culturele) verwachtingen vanuit de gemeenschap?

Respondenten die in een omgeving zijn opgegroeid met weinig contact met de Marokkaanse gemeenschap ervaren minder druk om te voldoen aan traditionele rolpatronen dan respondenten die zijn opgegroeid in een omgeving waarbinnen die sociale controle vanuit de Marokkaanse gemeenschap wel sterk was. Het lijkt er op dat sociale controle vanuit de Marokkaanse gemeenschap sterk belemmerend werkt om vooruit te komen in het leven op het gebied van studie en werk. De respondenten hanteerden creatieve manieren om met die druk om te gaan. Zij trokken hun eigen plan en stippelden hun eigen leven uit. De respondenten hebben een gezonde druk ervaren om een hoge opleiding af te ronden.

3. In hoeverre heeft opvoedingsstijl de studie- en loopbaankeuzes beïnvloed?

De respondenten wiens ouders, en met name de vader, een mix van een autoritatieve en een autoritaire opvoedingsstijl hanteerden praten vol genegenheid over hun ouders. Deze respondenten hebben allen een succesvolle studieloopbaan gehad, welke te typeren is als een keuzebiografie. Uit onderzoek blijkt dat leerlingen van de tweede generatie van Marokkaanse afkomst betere schoolresultaten behalen als zij emotionele steun van hun ouders ontvangen (Nanhoe, 2012; Crul & Schneider, 2008). Emotionele steun in de vorm van waardering voor de onderwijsprestaties stimuleert kinderen om door te studeren (Nanhoe, 2012). Daarnaast blijkt dat als ouders hoge verwachtingen hebben van hun kinderen deze uitgedaagd worden om hoge schoolprestaties te leveren. De bevindingen van Nanhoe (2012) worden in dit onderzoek bevestigd. De respondenten geven aan voldoende emotionele steun te hebben gekregen van hun ouders. Met name moeder speelt een belangrijke rol in het slagen van haar dochter. Binnen de gezinnen waar een moederfiguur ontbrak werd de autoritaire opvoedingsstijl gehanteerd. De studieloopbaan van deze respondenten heeft wat vertraging opgelopen. Een uitzondering hierop is het gezin waarbinnen een autoritaire Chinese opvoedingsstijl gehanteerd werd, hetgeen positief heeft uitgewerkt op de studieloopbaan. Dit komt overeen met eerder onderzoek waarin beweerd wordt dat een autoritaire opvoedingsstijl een positief effect heeft op studieresultaten van Aziatische kinderen (Dornbusch, et. Al, 1987).

4. Welke personen hebben invloed gehad op de keuzes die de respondenten hebben gemaakt inzake studie- en beroepsloopbaan?

Portes (1998) omschrijft verschillende vormen van sociaal kapitaal, zoals solidariteit binnen de peer groep en de familie alsmede de normen en waarden die de familie doorgeeft en die het individu van de peer group ontvangt. Dit sociaal kapitaal kan volgens hem zowel positief als negatief uitwerken op een succesvolle studieloopbaan.

De hoogopgeleide respondenten hebben steun gekregen van anderen uit hun sociale omgeving. Meestal waren dit de ouders van Nederlandse vriendinnen of docenten die invloed hebben gehad op de gemaakte keuzes. Ook een

hoogopgeleide zus of nicht is een voorbeeld geweest.

Het hebben van Nederlandse contacten en iemand die in je gelooft zijn belangrijke voorwaarden om vooruit te kunnen komen in het leven en voor het ontwikkelen van de zgn. 'softskills' die vereist zijn om in aanmerking te komen voor bepaalde banen.

De laagopgeleiden hebben weinig mensen in hun omgeving waarop ze terug kunnen vallen. Zij komen uit één-ouder gezinnen, waarbij er geen tot weinig contact is met de eigen vader. Tevens is er sprake van sociale problematiek.

5. In hoeverre heeft de sociaaleconomische status de studie- en loopbaankeuzes beïnvloed?

Volgens Wolff et al., (2012) beschikken hoogopgeleide ouders over meer sociaal en cultureel kapitaal dan laagopgeleide ouders, waardoor hun kinderen vaker hogere opleidingen en beroepen nastreven dan kinderen uit lagere sociale klassen.

Het lijkt er op dat de lage sociaaleconomische status van de ouders van de respondenten de studieloopbaan juist positief heeft beïnvloed. Doordat de respondenten hebben gezien hoe hun ouders worstelden met het 'harde' leven door het werken in fabrieken raakten zij gemotiveerd om een betere toekomst voor zichzelf op te bouwen. Zij werden door hun ouders gestimuleerd om niet hetzelfde leven te hoeven leiden dat zij hebben geleefd. De uitkomsten uit dit onderzoek staan daarmee haaks op de uitkomsten van andere onderzoeken waaruit blijkt dat een lage sociaaleconomische status negatieve effecten heeft op de studie-aspiraties van migrantenjongeren.

Uit dit onderzoek komt naar voren dat de lage sociaaleconomische status van de respondenten de gekozen studierichting heeft beïnvloed. De hoogopgeleide respondenten in dit onderzoek hebben voor een 'altruïstische' studierichting gekozen. Dit hebben ze gedaan omdat ze in hun leven veel onrecht hebben gezien en ervaren.

6. Vanuit welke overwegingen zijn hun keuzes met betrekking tot studie en beroep tot stand gekomen?

De hoogopgeleide respondenten en hun ouders zijn zich zeer bewust van hun lage sociale positie in de samenleving. We zien dat de respondent zich los wilt maken uit die slechte sociale positie door, met succes, een hogere opleiding af te ronden. De keuze voor de richting is vaak gemaakt vanuit altruïsme, zoals hierboven beschreven. De status van de opleiding is over het algemeen van ondergeschikt belang. De hoogopgeleide respondenten hebben een beroep gekozen dat aansluit bij hun studie- en beroepswensen.

De laagopgeleide respondenten zijn zich eveneens bewust van hun lage sociale positie in de samenleving. Deze inschatting komt echter niet voort uit de positie van hun ouders. In het onderzoek van Van den Bulk (2011) wordt gesteld dat deze jongeren zich ervan bewust zijn dat hun lagere sociale positie het gevolg is van hun lage opleiding. Volgens hetzelfde onderzoek zouden de jongeren zich hieraan proberen te onttrekken door diverse beroepsopleidingen op een steeds hoger niveau af te ronden.

7. Kan de wijze waarop die keuzes tot stand zijn gekomen getypeerd worden als standaard-, keuze- of knutselbiografie?

De keuzes van de respondenten met een keuzebiografie zijn voornamelijk intrinsiek tot stand gekomen. Dit betekent dat zij hun onderwijsloopbaan vorm hebben gegeven op basis van interesses en motivatie voor een opleiding, passend bij hun kwaliteiten. Op de arbeidsmarkt zijn ze gericht op zoek gegaan naar een baan die aansluit op hun studie en kwaliteiten.

De respondenten waarvan de keuzes te typeren zijn als een knutselbiografie zijn in eerste instantie willekeurig geweest of beïnvloed door anderen. De hoogopgeleiden binnen deze categorie hebben uiteindelijk gevonden welke studie bij hun interesses en kwaliteiten past. We zien op een gegeven moment een bepaalde consistentie in hun keuzes. De respondenten met een knutselbiografie zijn in eerste instantie begonnen met een keuzebiografie.

De laagopgeleide respondenten hebben in eerste instantie gekozen voor een beroepsopleiding. Door sociale problemen en het missen van ouderlijke ondersteuning raakten ze ongemotiveerd en zijn vervolgens uitgevallen. De respondenten hadden vooraf onvoldoende kennis van de inhoud van opleidingen en welke beroepen je daarmee kan uitoefenen.

In grote lijnen kunnen de respondenten wel ingedeeld worden in de verschillende typen biografieën.

8. Hoe (on) tevreden zijn de respondenten met het afgelegde traject en hun huidige situatie?

Keuzebiografie

Over het algemeen geven de respondenten aan tevreden te zijn met hun studie- en beroepskeuze. Terugkijkend zouden ze geen andere studiekeuze gemaakt willen hebben. In het beroep dat ze uitoefenen is er wel wat ontevredenheid te bespeuren. Zij lopen vast in het werk en of hebben het gevoel dat zij hun capaciteiten niet volledig kunnen ontplooiën. Zoals eerder aangegeven vinden ze dat zij minder kansen krijgen dan hun autochtone collega's, of dat zij voor sommige banen niet in aanmerking komen omdat zij niet binnen de beroeps cultuur passen of dat een netwerk ontbreekt.

Knutselbiografie

De hoogopgeleiden zijn tevreden met de keuzes die ze hebben gemaakt en zouden, achteraf gezien, geen andere keuzen hebben gemaakt. Het lijkt erop dat ze te jong waren om al op vroege leeftijd een weloverwogen studiekeuze te maken. Bij beiden ontbrak ouderlijke ondersteuning om hen te adviseren in die keuzes.

De laagopgeleiden hebben beiden geen opleiding afgerond en geven aan met een ontevreden gevoel terug te kijken op hun studieloopbaan.

De respondenten met een keuzebiografie en twee hoogopgeleide respondenten met een knutselbiografie zijn tevreden met het leven. Zij halen hun geluk uit hun contacten met familie en vrienden. Bij de hoogopgeleide moslima's speelt religie een belangrijke rol. tevens is het verrichten van zinvol werk ook een belangrijke factor in een gelukkig leven.

Respondenten met een knutselbiografie geven aan minder gelukkig te zijn met hun leven. Zij zijn nog zoekende naar hun weg, hebben hun richting in het leven nog niet gekozen, nog geen opleiding afgerond en wonen met hun baby nog bij hun ouders.

Op welke manier hebben culturele achtergrond, sociaal kapitaal, opvoeding en sociaal economische status invloed gehad op de levensloop van hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen uit de tweede generatie? Hoe (on) tevreden zijn ze wanneer ze hierop terugkijken?

De opvoedingsstijl van de ouders hebben een doorslaggevende rol hebben gespeeld in het wel of niet slagen in het leven. De traditionele normen en waarden worden, voor zover verenigbaar met hun carrière, in ere gehouden.

De rol van mensen uit de sociale omgeving lijkt iets minder van belang te zijn. Zij vervulden vaak een adviserende rol of fungeerden als rolmodellen en moedigden de respondenten aan om een hoge opleiding af te ronden. De lage sociaaleconomische situatie heeft een positieve rol gehad in de onderwijsambities van de hoogopgeleiden. Zij wilden d.m.v. een hoge opleiding hun positie verbeteren. De lage sociaaleconomische status bepaalt bovendien bij sommige respondenten de studierichting.

De respondenten die opgroeiden binnen een autoritatieve opvoedingsstijl gaven hun studieloopbaan consistentere vorm dan de respondenten met autoritaire ouders. Zij zijn tevens tevredener met hun studieloopbaan dan respondenten met autoritaire ouders. De laagopgeleide respondenten met een knutselbiografie hebben nog geen opleiding afgerond en zijn een stuk minder tevreden met het leven en hun keuzes inzake studie en beroep.

8. Discussie

In dit onderzoek staat een tiental levensverhalen van Marokkaanse vrouwen, geportretteerd tegen de achtergrond van millennia-oude tradities en overtuigingen, centraal. Twee aspecten in de cultuur van de ouders hebben een belangrijke rol gespeeld bij hun opvoeding en bepalen ook lang daarna nog hun speelruimte. Het gaat daarbij om 1) de status van het kind en 2) het clandenken.

In de hedendaagse Westerse samenleving betekent het hebben van een kind een waslijst aan verplichtingen. Het opvoeden van een kind kost een fortuin en de opbrengst is, zakelijk gezien, nihil. De rol van de ouders is uitsluitend dienend. Historisch gezien, en binnen de Marokkaanse gemeenschap is dat ten dele nog steeds zo, is de status van het kind vrijwel tegenovergesteld. Een kind is een goedkope arbeidskracht en tevens de pensioenvoorziening van de ouders. Volgens Giddens (1991) zijn culturen met een orale traditie meer traditioneel ingesteld. De ouders van de Marokkaanse dames zijn laaggeletterd of zelf analfabeet. Hun ideeën over de status van een kind als persoonlijk eigendom en daarmee samenhangend de absolute beschikkingsmacht van de vader zullen eerder aansluiten bij oudtestamentische opvattingen dan bij hedendaagse Westerse inzichten.

Voor het clandenken geldt hetzelfde. De bemoeienis van de Marokkaanse gemeenschap met de andere leden van de clan en de panische angst voor gezichtsverlies zijn een permanent gegeven in het leven van de ouders en daarmee ook van hun dochters. De kern van het clandenken is dat niets is toegestaan dat de macht en het aanzien van de eigen clan zou kunnen schaden en dat (vrijwel) alles is toegestaan om potentiële vijanden te benadelen. Uitgestoten worden uit de clan betekent een levensbedreigende situatie voor het slachtoffer: geen bescherming meer van de eigen clanleden en een potentiële prooi voor anderen.

De beschreven Marokkaanse ouders moesten heel veel opgeven (beschikkingsrecht en veiligheid binnen de clan) om hun dochters los te kunnen laten zodat zij zich konden emanciperen en ontwikkelen. De angst die hiermee gepaard ging komt in de interviews duidelijk tot uiting.

Uit het onderzoek van Crul et. al., 2008, komt naar voren dat de moederfiguur een belangrijke rol speelt in de onderwijsaspiraties van haar dochter. Moeders kunnen ervoor zorgen dat hun dochters de ruimte krijgen om zich te ontwikkelen door hen vrij te stellen van huishoudelijke taken, niet aan te dringen op vroeg trouwen en hen te behoeden voor roddel binnen de gemeenschap. Door meer te investeren in de emancipatie van de Marokkaanse moeder en deze bewust te maken van haar belangrijke rol in de toekomst van haar dochter, kan veel leed voor zowel ouders als dochters worden voorkomen. Omzichtigheid en kennis van het geïnternaliseerde beschikkingsrecht- en clandenken zijn daarbij cruciaal.

Dit onderzoek kent een aantal beperkingen. Door de beperkte omvang van dit onderzoek kunnen de resultaten niet als representatief worden beschouwd voor alle tweede generatie Marokkaanse vrouwen. De vergelijking tussen de 7 hoogopgeleide Marokkaanse vrouwen en de 3 laagopgeleide niet-westerse allochtone vrouwen is slechts deels relevant voor de beantwoording van de vragen in dit onderzoek. Dit komt doordat ik de 7 hoogopgeleide respondenten zelf heb geïnterviewd en de gegevens over de andere drie respondenten afkomstig zijn uit bestaand onderzoek met een iets andere invalshoek.

9. Literatuurlijst

- Baarda D.B. & de Goede M.P.M. (2001) Basisboek Methoden en Technieken: handleiding oor het opzetten en uitvoeren van onderzoek. Groningen: Wolters Noordhoff
- Beck, U. (1992). Risk society: toward a new modernity, Londen: Sage publications.
- Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2001). Individualization. London: Sage.
- Berry, J.W (1992) 'Acculturation and adaptation in a new society', in: *International Migration Review* vol. 30
- Bois-Reymond, M. du, te Poel, Y., Ravestloot, J. (1992) *Een longitudinaal onderzoek naar de statuspassages opleiding, werk, relatie en gezinsvorming*, RUL.
- Bouhalhoul, R. (2008, 10 augustus). Makkelijk om anderen de schuld te geven. Geraadpleegd op 18 november, 2015, van <http://www.volkskrant.nl/opinie/makkelijk-om-anderen-de-schuld-te-geven~a2451933/>
- Bourdieu, P. (1989). Distinction: A social critique of the judgement of taste. London: Routledge
- Bulk, L van den (2011). *Later kan ik altijd nog worden wat ik wil*, Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Bulk, L. van den Leerlingen in het voortgezet onderwijs en de maatschappelijke ladder. (2011) Essaybundel CU@school, Essaybundel van het Ministerie van OCW, 41-52.
- Buunk, B.P. (1994). Social comparison processes under stress: Towards an integration of classic and recent perspectives. In: W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology* (Vol. 5, pp. 211-228). John Wiley & Sons Ltd.
- Cherng, S., McCrory, J. & Kao, G. (2012). Along for the Ride: Best Friends' Resources and Adolescents; College Completion. *American Educational Research Journal*, 50(1), pp. 76-106.
- Coenen, L. (2001). 'Word niet zoals wij!'. *De veranderende betekenis van onderwijs bij Turkse gezinnen in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Crul, M., Rezai, S., Waldring, I., Lelie, F. (2013). *Pathways to Success*. Amsterdam en Rotterdam: Vrije Universiteit en Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Crul, M., Schneider, J. (2008). Kinderen van Turkse migranten in Duitsland en Nederland. *Migrantenstudies*, 24 (2), 113-127.
- Dieleman, A. (2000). Als de toekomst wacht... : over individualisering, vertrouwen en de sociale integratie van jongeren in West-Europa. Assen, Van Gorcum.
- Dornbusch, S.M., Ritter, P.L. Leiderman, P.H., Roberts, D.F., Fraleigh, M.J. (1987). The relation of Parenting Style to Adolescent Performance. *Child Development*, 58, 1244-125
- Du Bois-Redmond, M. (1998). 'I Don't Want to Commit Myself Yet': Young People's Life Concepts. *Journal of Youth Studies*, 1, 1, p. 63-79.
- Essers, C. (2008). Enterprising identities: female entrepreneurs of Moroccan and Turkish origin in the Netherlands. Nijmegen: Radboud Universiteit.
- Evenhuis, C.H.S. (2002) Levensloop Bewust Beleid in de Steigers. *Verkenning levensloop, Achtergronddeel Analyses, trends en knelpunten*, Den Haag, RMO, 7-42.
- Geyer, S. et al. (2006). Education, income, and occupational class cannot be used interchangeably in social epidemiology. Empirical evidence against a common practice. *Epidemiol Community Health*, 60, p. 804-810.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78, 1360- 1380.
- Hemmens, C. (1999). There's a darkness on the edge of town: Merton's five modes of adaptation in the lyrics of Bruce Springsteen, *International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice*, 23, 1, p. 127-136.

Hofstede, G (1991/2004) Allemaal andersdenkenden: omgaan met cultuurverschillen. Amsterdam:Olympus.

Huiberts, A.M.P (2002) Individualisme en collectivisme in de adolescentie studies onder Nederlandse,Marokkaanse en Turkse jongeren. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Judge, T. and Watanabe, S. (1993).another look at the Job Satisfaction-Life Satisfaction Relationship, *Journal of applied Psychology*, 78, 939-948.

King, R., Thomsom, M., Fielding, T. & Warnes, T. (2004). *Gender, Age and Generations. State of the art rapport Cluster C8*. Sussex: University of Sussex.

Nanhoe, A. (2012). *Mijn ouders migreerden om erop vooruit te gaan*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

Pels, D. (2010, 14 april). De goddeloze buitenwereld. Geraadpleegd op 18 november, 2015, van <https://www.groene.nl/artikel/de-goddeloze-buitenwereld>

Portes, A. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24.

Putman, R.D. (2000). Bowling alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 61, 65-78.

Rimkute, L., Hirvonen, R., Tolvanen, A., Aunola, K & Nurmi, J. (2012): Parents' Role in Adolescents' Educational Expectations. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 56 (6), pp. 571-590.

Sunier, T., (2006), "individualisering als opdracht", in Duyvendak, J.W., & M. Hu-renkamp, Kiezen voor de kudde: Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid, Amsterdam: Van Gennep.

Veenhoven, R. (2009). Groter geluk voor een groter aantal: Is dat mogelijk en wenselijk? *Ethiek & Maatschappij*, 12, 1: 25-50.

Winkleby, M.A. et al. (1992). Socioeconomic status and health: how education, income, and occupation contribute to risk factors for cardiovascular disease. *Public Health*, 82, 6, p. 816-820.

Wolff, R., Rezai, S., & Severiens, S. (2010) 'Het is maar in wat voor gezin je geboren bent...'. Een onderzoek naar de effecten van opleidingsniveau ouders en etnische afkomst op studiesucces in hoger onderwijs. Rotterdam: Risbo, Erasmus Universiteit.

Bijlage 1: Attenderende begrippen

Attenderende begrippen	
Begrip	Toelichting
Culturele achtergrond versus Nederlandse cultuur	Kritische houding, obstakels, uitdagingen en meevallers, discriminatie, omgaan met de twee culturen.
Levensloop (standaardbiografie)	Geheel aan levensgebeurtenissen: relatief voorspelbare levensloop aangezien er een chronologische volgorde is van educatie, betaald werk en gezinsvorming. Deze biografie betreft dan ook een traditionele overgang van jeugd naar volwassenheid. Vaak korte onderwijsloopbaan, studie gekozen door beïnvloeding van belangrijke anderen, sociale status gekoppeld aan bezittingen, vrouwen stoppen met werken.
Levensloop (keuzebiografie)	Levensloop die gekenmerkt wordt door het bewust, d.m.v zelfreflectie en vanuit duidelijke overwegingen (interesses, motivatie, ambitie, vaardigheden, waarden en

	persoonlijke doelen) vorm geven aan de eigen biografie. Belangrijk hierin zijn de onderliggende overwegingen die tot de gemaakte keuzes hebben geleid. Consistentie in keuzen, vooraf carrière doel.
Levensloop (knutselbiografie)	Mislukte versie van een keuzebiografie doordat de levensplanning niet helemaal naar wens verloopt omdat de keuze niet bewust en weloverwogen is geweest en het doel ontbreekt. Jongeren weten niet wat ze willen, geen consistentie in studiekeuze, moeite met afronden opleiding, wisselende carrière doelen,
Keuzestress Omgaan met druk / verwachtingen vanuit ouders/gemeenschap	(nog) niet kunnen of willen kiezen maar wel de druk voelen om te moeten kiezen op materieel succes of om culturele normen na te leven
Vier verschillende opvoedingsstijlen: 1) permissief, 2) autoritair, 3) gezaghebbend, 4) verwaarlozend	1) Veel ondersteuning /weinig controle 2) Veel controle /weinig ondersteuning 3) Veel controle en veel ondersteuning 4) Weinig controle en weinig ondersteuning
<u>Opvoedingsstijl</u> Praktische ondersteuning	Vrijgesteld worden van huishoudelijke taken, meehelpen met huiswerk maken, meegaan naar opendagen.
<u>Opvoedingsstijl</u> Emotionele steun krijgen en gestimuleerd worden door ouders <u>Sociaal kapitaal</u> Emotionele steun krijgen en gestimuleerd worden door belangrijke anderen	Stimuleren om goed je best te doen op school, motiveren om kansen te pakken, verwachtingen uitspreken met betrekking tot studieresultaten en studieniveau, betere toekomst, onderwijs wordt gerelateerd aan status, luisteren als je ergens mee zit, vertrouwen uitspreken, geruststellen als je je ergens zorgen over maakt, uitdagen om het beste uit jezelf te halen, verschuiven huwelijksleeftijd voor meisjes, (financiële) onafhankelijkheid meisjes stimuleren, waardering laten blijken voor onderwijsprestaties.
<u>Opvoedingsstijl</u> Financiële ondersteuning krijgen van ouders <u>Sociaal kapitaal</u> Financiële ondersteuning krijgen van ouders	Financieel ondersteunen in de vorm van studie- en boekengeld betalen, zorgen dat een persoon geen bijbaantje hoeft te nemen zodat hij/zij meer tijd voor de studie heeft.
Sociaaleconomische status	Opleiding van ouders, beroep ouders, inkomensniveau
Tevredenheid	Studie en beroepskeuze, algemene tevredenheid

Bijlage 2: topic list

Intro

- respondent informeren over opzet van het interview, opname en anonimiteit.

Levensloop

- Feitelijke en chronologische beschrijving van de onderwijs- en beroepsloopbaan en de overwegingen bij keuzen die hierin gemaakt zijn.
- Daarbij in kaart brengen vanuit welke overwegingen de respondent bepaalde keuzes gemaakt heeft? Totale willekeur of zijn de keuzes tegen elkaar afgewogen?
- In welke mate heeft de respondent de overweging voor een gemaakte keuze betrokken op de eigen vaardigheden, interesses, motivatie, waarden en persoonlijke doelen?
- In welke mate (en waarom) heeft de respondent keuzestress ervaren?
- Is in de levensloop van de respondent waar te nemen dat zij zich steeds kritischer opstelde ten opzichte van haar traditionele thuiscultuur of ten opzichte van de dominante samenleving (buitenwereld)?
- In welke mate heeft de respondent tegenstrijdigheden ervaren tussen de verwachtingen van haar thuiscultuur en de eisen en verwachtingen van de moderne samenleving?
- In welke mate speelden culturele achtergrond/ verwachtingen of persoonlijke overtuigingen een rol in het maken van (al dan niet bewuste) keuzes inzake studie en beroep?
- Heeft de respondent vooraf een bepaald doel voor ogen gehad en zo ja, in welke mate is dit doel bereikt of bijgesteld?

Druk / verwachtingen vanuit ouders/ familie

In welke mate heeft de respondent druk ervaren om te voldoen aan de verwachtingen van de traditionele “thuis” cultuur en aan de verwachtingen die de moderne samenleving aan hen stelt? Welke strategieën hebben zij gehanteerd om hiermee (of met de discrepantie hiertussen) om te gaan?

Sociaalkapitaal

- Waaruit bestaat het sociaal kapitaal en wie of wat is van invloed geweest bij de verschillende keuzes?
- Hoe is het contact met ouders?
- Op welke manier hebben ouders en familie een rol gespeeld in de gemaakte keuzes of de afweging voor een bepaalde keuze?
- Op welke manier hebben andere relevante anderen dan ouders en familie (vrienden en docenten) een rol gespeeld in de gemaakte keuzes of de afweging voor een bepaalde keuze?
- Wat was de houding van ouders, gemeenschap en vrienden t.a.v. opleidings- en beroepskeuzes?
- Bijvoorbeeld:
 - 1. In welke mate waren ze onverschillig? (je komt in een voor hen onbekende, betekenisloze wereld terecht).
 - 2. In welke mate waren ze angstig? (je komt in een slechte wereld terecht!).
 - 3. In welke mate waren ze stimulerend? (Wij hadden die kansen niet; grijp ze!).
 - 4. In welke mate stelden ze eisen aan de studierichting of toekomstige status van een beroep? (Je moet dokter worden of advocaat en veel geld gaan verdienen!).
- Wat hebben zij gemist? Wat is stimulerend geweest? En waarom?

Opvoedingsstijl

Hoe valt de genoten opvoeding van de respondent te karakteriseren en wat is de invloed hiervan geweest op haar

keuzegedrag?

- Hoe heeft de respondent het aantal regels ervaren dat thuis gehanteerd werd?
- Hoe heeft zij de aard van de regels ervaren? Heeft zij deze regels als redelijk, begrijpelijk en zinvol ervaren?
- Op welke manier werden de regels uitgelegd of onderbouwd met argumenten?
- In welke mate heeft de respondent de ruimte gekregen om in discussie te gaan wanneer zij het niet eens was met de regels?
- Heeft de respondent het gevoel gehad dat er naar haar geluisterd werd wanneer ze het ergens niet mee eens was?
- In welke mate heeft de respondent steun ervaren bij belangrijke beslissingen?
- In welke mate vindt de respondent dat haar ouders betrokken waren?
- In welke mate heeft de respondent zich veilig gevoeld om vragen / onzekerheden met ouders te bespreken?
- Wat is hierin misgegaan / goed gegaan en waarom?

Tevredenheid

- Is de respondent tevreden met het verloop van haar school- en beroepsloopbaan, met name met de inhoud van het werk, het inkomen en de status?
- In welke mate is de respondent tevreden met haar leven in het algemeen?
- Wat wil de respondent nog voor de toekomst?